

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 7 (29)

Київ 2020

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2020

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2020

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри загальноправових дисциплін Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Дерев'янко Богдан Володимирович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права Донецького юридичного інституту МВС України (Кривий Ріг, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, доцент, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растислав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковичово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of General Law Disciplines of the Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Bogdan Derevianko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Business Law of the Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Law Department of the Vinnytsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Vinnytsia, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinetz — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Кравчук Мар'яна Юріївна**
СОЦІАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ РЕАЛІЗАЦІЇ БІОЗАГРОЗ..... 7
- Личенко Ірина Олександрівна**
РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ 18
- Скриньковський Руслан Миколайович, Малашко Олександр Євгенійович**
СТРУКТУРНО-КЛАСИФІКАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ..... 25

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Карпінський Борис Андрійович, Карпінська Олена Борисівна**
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА І СТРАТЕГІОЛОГІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ДОКТРИНІ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ..... 33

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

- Жебровська Кристина Артаківна**
МІЖНАРОДНЕ СПІВТОВАРИСТВО І ПРАВА ЛЮДИНИ..... 47
- Рябошапченко Анастасія Олександрівна**
ПОНЯТТЯ ІНОЗЕМНОЇ ІНВЕСТИЦІЇ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ..... 54

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

- Левицька Надія Олексіївна**
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ В ЮРИДИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 61

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

- Мацелюх Іванна Андріївна, Бабич Яна Сергіївна**
ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ БОРЖНИКА ЯК СТОРОНИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ 68
- Попко Євген Вікторович**
СПІВІДНОШЕННЯ LEX SPORTIVA ТА МІЖНАРОДНОГО СПОРТИВНОГО ПРАВА..... 76

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Kravchuk Mariana

SOCIAL AND LEGAL CONSEQUENCES OF BIOSURT 7

Lychenko Iryna

IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF PUBLIC SERVICE STATES IN UKRAINE..... 18

Skrynkovskyy Ruslan, Malashko Oleksandr

STRUCTURAL AND CLASSIFICATION CHARACTERISTICS OF PROVIDING INFORMATION SECURITY 25

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Karpinsky Borys, Karpinska Olena

CONSTITUTIONAL–LEGAL AND STRATEGIOLOGICAL RESPONSIBILITY IN THE DOCTRINE OF STATE-CREATIVE PATRIOTISM OF THE NATION 33

INTERNATIONAL LAW

Zhebrovska Krystyna

INTERNATIONAL COMMUNITY AND HUMAN RIGHTS..... 47

Ryaboshapchenko Anastasia

THE CONCEPT OF FOREIGN INVESTMENT IN MODERN INTERNATIONAL LAW 54

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Levytska Nadiya

DIGITAL TRANSFORMATION IN LEGAL ACTIVITIES 61

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Matselyukh Ivanna, Babych Yana

RIGHTS AND OBLIGATIONS OF THE DEBTOR AS A PARTY TO THE EXECUTIVE PROCEEDINGS ...68

Popko Yevgen

LEX SPORTIVA AND INTERNATIONAL SPORTS LAW CO-RELATION 76

Кравчук Мар'яна Юріївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Тернопільський національний економічний університет

Кравчук Марьяна Юрьевна
кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовного права и процесса
Тернопольский национальный экономический университет

Kravchuk Mariana
Candidate of Law, Associate Professor of the
Department of Criminal Law and Process
Ternopil National Economic University

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-7-6177

**СОЦІАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ
РЕАЛІЗАЦІЇ БІОЗАГРОЗ**
**СОЦИАЛЬНЫЕ И ПРАВОВЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ
РЕАЛИЗАЦИИ БИОУГРОЗ**
**SOCIAL AND LEGAL CONSEQUENCES
OF BIOSURT**

Анотація. У статті розкрито питання системи чинників, які провокують негативні тенденції в соціальній і правовій сферах суспільства.

Здійснено аналіз найбільш актуальних в умовах сьогодення біологічних загроз, що надало змогу отримати інформацію про джерела їх виникнення та способи виявлення. Встановлено, що як би себе не проявляли біологічні агенти, варто пам'ятати, що їх природні властивості можуть бути використані в терористичних цілях. Інфекційні захворювання, продукти синтетичної біології, різного роду мікробіологічні засоби, премікси, що поширені у сільському господарстві, – це далеко не повний перелік біозагроз, які на теперішній час проявляють себе найактивніше. Під впливом цих біоатак, держави та міжнародна спільнота інколи можуть не звернути увагу на радіус їх дії, проігнорувати важливу інформацію або відреагувати запізно. Тим самим, людство «дозволяє» чинити ці атаки надалі, так би мовити, легалізує їх дію. З'ясовано, що згодом це призводить до жахливих соціальних та правових наслідків: руйнується система охорони здоров'я, страждає освіта, право на працю, забезпечення харчами та водою, правова система, створюється загальна атмосфера страху. До цього ж непоправної шкоди зазнає навколишнє середовище, яке під впливом несприятливих біологічних чинників видозмінюється, втрачає ціннісні природні ресурси.

Визначено, що одним із основних питань щодо мінімізації та ліквідації соціальних та правових наслідків від реалізації біозагроз є забезпечення життєдіяльності населення. При цьому таке життєзабезпечення є одним з першочергових завдань органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, а його мета переслідує задоволення фізіологічних, матеріальних і духовних потреб людей відповідно до встановлених норм. Порядок такого забезпечення визначається відповідними постановами Кабінету Міністрів України та відповідними рішеннями обласних і місцевих органів.

Акцентовано увагу на важливості продовження реформування нормативно-правової бази біологічної безпеки на основі аналізу показників результативності, які б дали змогу оцінити ефективність державної політики.

Ключові слова: загроза, біозагроза, біобезпека, біологічні агенти, інфекційні захворювання, біологічні препарати.

Аннотация. В статье раскрыты вопросы системы факторов, которые провоцируют негативные тенденции в социальной и правовой сферах общества.

Осуществлено анализ наиболее актуальных в сегодняшних условиях биологических угроз, что дало возможность получить информацию об источниках их возникновения и способы обнаружения. Установлено, что как бы себя не проявляли биологические агенты, следует помнить, что их природные свойства могут быть использованы в террористических целях. Инфекционные заболевания, продукты синтетической биологии, разного рода микробиологические средства, премиксы, что распространены в сельском хозяйстве, — это далеко не полный перечень биоугроз, которые в настоящее время проявляют себя активно. Под влиянием этих биоатак, государства и международное сообщество иногда могут не обратить внимание на радиус их действия, проигнорировать важную информацию или отреагировать поздно. Тем самым, человечество «позволяет» оказывать эти атаки в дальнейшем, так сказать, легализует их действие. Выяснено, что впоследствии это приводит к ужасным социальным и правовым последствиям: разрушается система здравоохранения, страдает образование, право на труд, обеспечение продуктами и водой, правовая система, создается общая атмосфера страха. К этому же непоправимый вред несет окружающая среда, которая под воздействием неблагоприятных биологических факторов видоизменяется, теряет ценностные природные ресурсы.

Определено, что одним из основных вопросов по минимизации и ликвидации социальных и правовых последствий реализации биоугроз является обеспечение жизнедеятельности населения. При этом такое жизнеобеспечение является одной из первоочередных задач органов исполнительной власти и местного самоуправления, а его цель преследует удовлетворение физиологических, материальных и духовных потребностей людей в соответствии с установленными нормами. Порядок такого обеспечения определяется соответствующими постановлениями Кабинета Министров Украины и соответствующими решениями областных и местных органов.

Акцентируется внимание на важность продолжения реформирования нормативно-правовой базы биологической безопасности на основе анализа показателей результативности, которые позволили оценить эффективность государственной политики.

Ключевые слова: угроза, биоугроза, биобезопасность, биологические агенты, инфекционные заболевания, биологические препараты.

Summary. The article reveals the system of factors that provoke negative trends in the social and legal spheres of society.

The analysis of the most relevant biological threats in the current conditions is carried out, which made it possible to obtain information about the sources of their occurrence and methods of detection. It has been established that no matter how biological agents behave, it is important to remember that their natural properties can be used for terrorist purposes. Infectious diseases, products of synthetic biology, various microbiological agents, premixes that are prevalent in agriculture — this is by no means a complete list of biothreats that are currently most active. Under the influence of these bio-attacks, states and the international community may sometimes ignore their range, ignore important information, or react too late. Thus, humanity «allows» to carry out these attacks in the future, so to speak, legalizes their action. It turned out that this later leads to terrible social and legal consequences: the health care system collapses, education suffers, the right to work, food and water supply, the legal system, and a general atmosphere of fear is created. In addition, the environment suffers irreparable damage, which under the influence of adverse biological factors changes, loses valuable natural resources.

It is determined that one of the main issues in minimizing and eliminating the social and legal consequences of the implementation of biothreats is to ensure the livelihood of the population. At the same time, such livelihood is one of the primary tasks of the executive authorities and local governments, and its purpose is to meet the physiological, material and spiritual needs of people in accordance with established norms. The procedure for such provision is determined by the relevant resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the relevant decisions of regional and local authorities.

Emphasis is placed on the importance of continuing to reform the regulatory framework for biosafety based on the analysis of performance indicators, which would allow to assess the effectiveness of public policy.

Key words: threat, biothreat, biosafety, biological agents, infectious diseases, biological drugs.

Постановка проблеми. У системі чинників, які детермінують процес забезпечення безпеки держави, значне місце належить біозагрозам. Вони провокують негативні тенденції в соціальній і правовій сферах та створюють ряд суспільних проблем.

Найбільш значущим для суспільства є отримання даних про загрози для безпеки людини і довкілля,

які походять від застосування біологічної зброї. Через брак достовірної відкритої інформації про витік патогенів на зовні, неможливо спрогнозувати їх наслідки, а ще важче передбачити наслідки біотероризму. Як результат — багато держав не бачить прямої загрози біотероризму для безпеки на глобальному, національному та індивідуальному

рівнях. До того ж всередині держави біотероризм не сприймається населенням як потенційна загроза, що робить його більш привабливим для біотерористів.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням проблематики біотероризму та, відповідно, наслідків від реалізації біоагроз займалось багато науковців, зокрема: Величко М. В. [3], Добровольський В. В. [5], Курзова В. В. [10], Маркович І. Г. [11], Остапчук М. О. [13; 14], Шьон Е. [22] та інші вчені. Разом з тим, це питання потребує дедалі більшої уваги в контексті наукових опрацювань.

Мета даної статті полягає у визначенні соціальних та правових наслідків реалізації біоагроз.

Викладення основного матеріалу. Правильне вирішення проблеми забезпечення біобезпеки знаходиться в прямій залежності від розуміння всіма суб'єктами основного категоріального апарату, вживаного при її здійсненні.

Поняття «загроза» поширено використовується в біології, перш за все, щодо біорізноманіття. Зокрема, в роботі [5, с. 18] посилаються на досвід США та Канади і офіційні документи цих держав, наприклад, «Керівництво з оцінки і зменшення загроз для збереження біорізноманіття 2001». Визначається, що загроза — це природне чи техногенне явище з прогнозованими, але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть у певний момент часу в межах даної території завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити матеріальні збитки, зруйнувати довкілля.

При цьому Бодрук О. С. наголошує на тому, що загроза являє собою реальну ознаку небезпеки, що вона виступає базовою конструкцією, яка поєднує між собою інші компоненти безпеки [2, с. 16].

Качинський А. Б. переконаний, що загроза — це явище з прогнозованими, але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть у певний момент часу в межах даної території завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити матеріальні збитки тощо. На його думку, поняття «загроза» відображає можливість виникнення певних умов технічного, природного, економічного або соціального характеру, за наявності яких можуть виникнути несприятливі події та процеси [15, с. 11]. При цьому науковець наголошує, що ці несприятливі умови можуть бути прогнозованими, але неконтрольованими.

Дефініція «загроза» в довідковій літературі розкривається як «реальна небезпека, реальна можливість заподіяння шкоди, можливість настання небезпечного поєднання ситуації та стану взаємодії об'єктів, його засобів і результатів, яке робить небезпеку реальною» [10, с. 36].

Також для того щоб зрозуміти актуальність питання стосовно ризиків і загроз для безпеки, зокрема

безпеки людини, науковці пропонують розрізняти ці поняття. Так, якщо ризиком вважають потенційний негативний вплив на будь-яку цінність або певні характеристики цінності, можливий внаслідок реалізації в майбутньому певного процесу чи події, то загроза — це явище, чинник (сукупність чинників), що здатні реально створити умови чи стати причиною повної або часткової неможливості реалізації національних інтересів. Існує й ширше визначення загрози як соціального, природного чи техногенного явища з прогнозованими, але не контрольованими небажаними подіями [11, с. 41].

Щодо біоагроз, то деякі науковці під цим поняттям розуміють вплив небезпечних біологічних чинників на умови існування живих організмів біосфери (біоти), які реально здатні їй зашкодити — викликати захворювання або смерть. До таких чинників, на їх думку, можна віднести патогенні мікроорганізми — збудники інфекційних захворювань незалежно від їх походження і способів отримання, а також продукти їх життєдіяльності; біохімічні, мікробіологічні, біотехнологічні препарати; екопатогени, які завдають збитків навколишньому середовищу [3, с. 114].

Як з'ясувалось, у літературі існують різні погляди щодо понять «загроза», «біоагроза», і це, очевидно, надає змогу відповідним уродовцям та окремим членам суспільства виправдовувати будь-які свої дії, запевняючи, що вони повністю відповідають національним інтересам держави. Попри це, визначенню сукупності загроз завжди повинно передувати розуміння того, що загроза є суб'єктивно усвідомлюваною категорією. Саме тому, через оцінку ступеня загрози може бути здійснений перехід від стану безпеки до стану небезпеки, або навпаки.

Як уже нами зазначалось у переліку найнебезпечніших біологічних загроз вагоме місце посідають інфекційні захворювання. У Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [17], зокрема ст. 1, чітко визначено, що інфекційні хвороби — розлади здоров'я людей, що викликаються живими збудниками (вірусами, бактеріями, рикетсіями, найпростішими, грибками, гельмінтами, кліщами, іншими патогенними паразитами), продуктами їх життєдіяльності (токсинами), патогенними білками (пріонами), передаються від заражених осіб здоровим і схильні до масового поширення. Розкрито сутність небезпечних та особливо небезпечних інфекційних хвороб (у тому числі карантинних: чума, холера, жовта гарячка), що характеризуються важкими та (або) стійкими розладами здоров'я у значній кількості хворих, високим рівнем смертності, швидким поширенням цих хвороб серед населення. Продуктивність їх дії

з колосальною швидкістю вражає людину, суспільство та державу загалом. На теперішній час Україна знаходиться під прицілом цілої низки інфекційних хвороб. І для того, щоб краще зрозуміти й пояснити соціальні наслідки від реалізації даних біозагроз, варто зупинитися на аналізі деяких з них.

Одним із найдавніших інфекційних захворювань являється лепра (проказа). Перші згадки про хворобу знайдено у письмових пам'ятках XV–X століть до н.е., а також описано в Біблії (Книга Левіт, Параліпоменон), у папірусі Еберса та інших джерелах. Поширенню лепри у світі сприяли війни, торгівля рабами, розширення торгових зв'язків між країнами і континентами. Найбільш відоме поширення лепри у країнах Європи відбулося у XI–XII ст., що пов'язують із періодом хрестових походів [18]. Нині випадки захворювання трапляються в країнах Африки, Азії та Південної Америки.

Щодо України, то на даний час діючий лепрозорий знаходиться в Одеській області, а колись це був закритий заклад, куди десятиліттями звозили хворих на лепру з усього Радянського Союзу. Саме після війни був зафіксований найбільший спалах хвороби. Хвороба розповсюджувалась при тривалому контакті людей і довгий час вважалась невиліковним інфекційним захворюванням. На ранніх стадіях лепру було важко виявити, так як плутали з іншими захворюваннями. Інфікованих людей боялися, сторонилися і цуралися, а також від них забирали дітей, яких розміщували в дитячих будинках. По суті ці особи ставали вигнанцями у своїй же державі, їх позбавляли всіх соціальних прав, забороняли відвідувати церкву, ходити на ринки і ярмарки, користуватися побутовими послугами і навіть вести бесіди з незараженими людьми.

Нині ця зона є досить занедбаною, однак попри її карантинний режим вона «доступна» для всіх, зокрема нею щодня проходять діти до школи. Щороку на закритий об'єкт виділяють 3 млн. грн, а у МОЗ України запевняють, що реформа лепрозорію не першочергова. Для Європи такі заклади — це середньовіччя. Ще в 60-х рр. XX ст. винайдені антибіотики, а хворих лікують дистанційно. На превеликий жаль, ми не можемо з впевненістю говорити, що стара недуга подолана, бо в сьогоденні існують наявні свідчення лікарів про таких хворих. Найстрашніше робити висновки про неготовність і небажання влади створювати умови для боротьби з лепрою; є лишень паперове фінансування і плани на майбутнє щодо приведення закладу до європейських вимог. В той же час доля хворих залишається однозначною у великому суспільстві: інвалідність, смерть, страх, паніка і відразом серед населення.

Наступним видом інфекційних захворювань в Україні можна назвати «екзотичні» недуги, які мігрують через континенти та океани. Наприклад, Гарячка Західного Нілу знедавна набула свого поширення у Полтавській та Запорізькій областях. Захворювання разом із комахами розповсюдили перелітні птахи і сьогодні ця пропасниця лихоманить Україну. Цікавим є факт, що Гарячку Західного Нілу в нашій країні виявили випадково. Так згідно спостережень у літній період, коли, як правило, звичайні віруси не циркулюють, занадто часто почали фіксувати грипозні стани серед українців. За даними епідеміологів у 80% людей зараження може протікати безсимптомно, а у 20% недуг може проявлятися у формі запалення нервової системи головного мозку, енцефаліту, менінгіту та інших станів, що містять летальні наслідки. У 2006 році ідентифікували першого пацієнта у місті Запоріжжі, а у 2019 році таких пацієнтів було вже 26. Але випадків цієї недуги значно більше, ніж показує статистика, так як легку форму хвороби часто плутають із застудою. Від Гарячки Західного Нілу у світі й досі не винайшли вакцини, а єдиним захистом наразі є уникнення укусів комарів.

Особливе занепокоєння викликає вірус Зіка, який на початку був виділений у 1947 р. від макак-резусів в Уганді, що мешкали в лісі Зіка в межах моніторингу жовтої лихоманки, так званого I типу джунглів. У 1952 р. вірус був виділений від людей, які проживали в Уганді та Об'єднаній Республіці Танзанія. З того часу спалахи хвороби, спричинені цим вірусом реєструються в Африці, Північній і Південній Америці, Азії та Тихоокеанському регіоні [6, с. 47]. В Україні вірусу Зіка на разі не фіксували, але він цілком може подорожувати по всій земній кулі. Хвороба, спричинена вірусом Зіка, найбільш небезпечна для вагітних жінок, так як наслідок її перебігу — це однозначна патологія плода. Іншою небезпекою цього захворювання є те, що він досить довго зберігається в організмі людини і таким чином інфікована особа може заразити велику кількість інших осіб. Вірус Зіка, як правило, передається комарами або москітами. До цього ж, з високою мінливістю нашого клімату та здатністю до мутації вірусів, можливість виникнення хвороби Зіка в Україні є реальною загрозою.

Передусім, слід мати на увазі, що сучасна епідемія загрожує не лише новими втратами, але й серйозними соціально-економічними збитками, високим рівнем розвитку інвалідності та ризиком поширення в інших державах та на інших континентах. Велика небезпека полягає в тому, що при тривалій циркуляції серед людей вірус Зіка мутує й адаптується [24].

З позиції науки, більшість новітніх вірусів — це ті, які переносяться комарами, москітами або кліщами, включені до списку найбільш небезпечних хвороб. Серед них є й такі, що зародилися в Україні. Зокрема, наявні факти про появу перших збудників в Криму, а згодом подібні їм були виявлені в республіці Конго.

Цікавим є факт, що починаючи із 60-их років минулого століття й дотепер, з'явилося приблизно 40 нових інфекційних хвороб. Жоден з великих інфекційних спалахів не був спрогнозований, тобто абсолютно ніхто не міг передбачити локальність зародження епідеміологічної катастрофи.

На теперішній час війною, яка об'єднала світ, називають Covid-19. Прямих тверджень походження коронавірусної інфекції наразі немає. Але вчені зуміли його розшифрувати і дослідити потенціал поширення вірусу. Так, якщо показник перевищує 1, це означає, що кожен інфікований переносить вірус щонайменше на ще одну особу — поширення триває. У випадку, якщо число є меншим за 1, це означає, що кількість інфікованих скорочується. Німецький Інститут Роберта Коха оцінює базову репродуктивну частоту інфекції у випадку SARS-CoV-2 у проміжку між 2,4 і 3,3. Це означає, що кожен інфікований заражає ще дві-три особи. Таким чином, щоб приборкати епідемію, треба унеможливити дві третини всіх інфекцій. Оскільки вакцини поки не існують і заходи з протидії поширенню вірусу поки не є надійними, ймовірно, що у підсумку буде інфіковано від 60 до 70 відсотків населення. Лише тоді вірус натраплятиме частіше на раніше інфікованих, ніж на людей, які ще не хворіли на Covid-19. Це означатиме, що його поширення поступово зійде нанівець [8].

Covid-19 лише один із переліку вищезазначених захворювань, проте не найстрашніший. Так як за прогнозами науковців на людство чекає невідомий ще вірус під назвою «Хвороба Ікс», що може стати таким же смертоносним, як «іспанка». Саме тому, враховуючи попередні наслідки пандемій, державам вже сьогодні варто сконцентрувати максимально зусиль для запобігання поширенню невідомого патогену та посилено працювати на випередження.

Як підсумок, можна зазначити, що у теперішньому суспільстві з'явилося чимало нових інфекцій, спричинених вірусами та бактеріями, виникнення яких тісно пов'язане зі змінами клімату, міграціями комах, птахів, тварин, а також життям і діяльністю людей. У зв'язку з цим необхідно враховувати поширення патогенних мікроорганізмів, які повністю перетворюють сучасний світ. Епоха стрімких глобальних і локальних екологічних змін, соціальні, природні, біологічні фактори негативно впливають

на сприйнятливості людини до інфекцій та вносять суттєві корективи у світ мікроорганізмів, прискорюючи їх природну трансформацію. Темпи еволюції вимірюються уже не тисячоліттями або століттями, а десятиліттями, і стають помітними протягом життя людини [7].

При цьому не слід забувати, що біозагрози можуть виникати не тільки внаслідок несприятливої сфери довкілля, а й у результаті розвитку біомедичних технологій, використання генної інженерії тощо.

Розвиток генної інженерії дозволяє використовувати для потреб сільського господарства нові біологічні агенти як в корисливих цілях, так і зі злочинною метою. Це, в свою чергу, сприяє інтересам держав до використання наукових досліджень у власних цілях. У контексті науково-технічних знань в галузі біотехнології, основою яких є, насамперед, досягнення молекулярної технології та генетики, розкрито ряд перспектив щодо удосконалення та зміни генетичного апарату мікробних, рослинних чи тваринних клітин. На сьогодні вже наявні у вільному доступі штучні гормони, ферменти, фізіологічно активні речовини, вакцини, діагностикуми й інші важливі препарати.

У багатьох країнах сільське господарство є основним джерелом забруднення навколишнього середовища. Встановлено, що скидання забруднюючих речовин у водойми, оброблення полів різними не достатньо вивченими препаратами, чинить неабиякий негативний вплив на водну екосистему й сільську екологію загалом. Останнім часом агрономи-практики, що регулярно використовують мікробіологічні препарати, наголошують на ряд проблем. Річ у тому, що в процесі життєдіяльності клітини мікроорганізмів виділяють у культуральну рідину продукти обміну речовин, які, з одного боку, сприятливо впливають на рослини, а з другого — у високих концентраціях згубні для самих мікроорганізмів-продуцентів. У цьому явищі немає нічого дивного, адже те саме відбувається з будь-яким мікробіологічним продуктом, наприклад, з йогуртом, кефіром, вином або пивом. До того ж згодом клітини бактерій осідають, а їхня щільність на дні тари зростає, що теж призводить до зниження їхньої життєздатності. Несприятливі умови середовища, такі як посуха, висока середньодобова температура, наявність у ґрунті залишків хімічних пестицидів і важких металів, теж справляють згубну дію на живі мікроорганізми й можуть знижувати позитивний ефект від застосування мікробіологічних препаратів. Крім того, сильні дощі можуть змити мікроорганізми з поверхні рослини [4]. Саме тому

на часі створення і введення в дію мікробіологічних препаратів, які без ризику для екології та забезпеченні від несприятливих умов навколишнього середовища, могли б успішно «запрацювати» в агропромисловій сфері.

Цікавим є факт про те, що розвиток науково обґрунтованого біологічного захисту рослин у нашій країні розпочався у минулому столітті. Пріоритет у галузі застосування мікроорганізмів для боротьби зі шкідниками і хворобами належить українським ученим. Саме в Одеському університеті професор І. І. Мечников (1879) виявив, що бактерії можна використовувати проти шкідників зернових. На замовлення тодішнього Одеського земства було засновано першу в світі біолабораторію, у якій і розробили мікробні біологічні препарати для боротьби з комахами-фітофагами. Було проведено успішні дослідження із застосування патогенних мікроорганізмів для боротьби з мишоподібними гризунами, хлібним жуком, буряковим довгоносоком. У захисті рослин від шкідників і хвороб широко застосовують мікробні препарати на основі різних видів мікроорганізмів і метаболітів, які вони синтезують. Біопрепарати застосовують так само, як і фунгіциди, інсектициди та протруйники, для захисту рослин від шкідників і хвороб. Слід зазначити, що біологічний метод ефективний за постійного поповнення агроценозів біологічними агентами. Особливого поширення біологічний метод боротьби в Україні набув у другій половині минулого століття [1].

Сьогодні на вітчизняному ринку представлено значну кількість мікробіологічних засобів, створених на основі вільноживучих, асоціативних, симбіотичних азотфіксуювальних, фосфатмобілізувальних мікроорганізмів, а також препаратів бінарної дії, в яких поєднано різні мікроорганізми та ендомікоризні гриби [13, с. 5]. Маючи у своєму складі фізіологічно активні речовини бактеріального походження, вони активно впливають на розвиток кореневої системи рослин, з формуванням значної адсорбуючої поверхні, що сприяє зростанню коефіцієнта використання добрив інокульованими рослинами [14, с. 34].

На сучасному етапі українська індустрія активно розвиває галузь з виробництва біопрепаратів, однак, є і такі, що ввозяться із-за кордону. Зрозуміло, що при такому транспортуванні здійснюється відповідний держаний контроль через пункти пропуску. Однак, не треба забувати і про ту частину кордону України, яка, на жаль, при теперішній ситуації, не є контрольованою. Мова йде про ділянку українсько-російського державного кордону протяжністю 409,7 км. Контрабандна продукція мікробіологічних

засобів, звичайно ж потрапляє на вітчизняні внутрішні ринки, де її мало ймовірно хтось перевіряє. Як правило великі мережі магазинів таку контрабанду не продають, оскільки працюють із перевіреними постачальниками, беруть свою репутацію й турбуються про покупців. До того ж, ці начебто біологічні продукти, є вкрай небезпечними, бо немає жодного уявлення, із чого вони виготовлені і на основі яких технологій. Але через занижені ціни на біопрепарати споживач, для якого питання вартості є вирішальним, усе ж таки з'являється. В кінцевому результаті продукт потрапляє в сільське господарство, де, в процесі його використання, переходить у стадію біологічної загрози.

В останні десятиліття у світі спостерігається «синдром руйнування бджолиних колоній (сімей)». І Україна стала ще одним місцем на карті, де він прогресує [21]. Як відомо господарське значення бджіл — це не лише мед. Перелітаючи з однієї квітки на іншу, вони забезпечують перехресне запилення, необхідне для розмноження більшості квіткових рослин. Наявність пасіки поблизу поля чи саду значно збільшує врожай [20]. Окрім мільйонних втрат пасічників, зникнення бджіл призводить до непоправних екологічних збитків.

Вчені та бджолярі сходяться на тому, що у винних у цій ситуації можуть бути високотоксичні пестициди (засоби захисту рослин), неякісні біопрепарати, кліщі, вірусні інфекції, зміни клімату. Дуже часто великі фермерські господарства використовують небезпечні речовини для обробки сільськогосподарських посівів, не повідомляючи про це ані відповідних органів державної влади, місцевого самоврядування, ані громаду.

Проблеми також створюють прогалини в чинному законодавстві та відсутність відповідних заборон щодо використання небезпечних біоречовин. Відповідно прямий причинно-наслідковий зв'язок між обробкою посівів і загибеллю бджіл важко встановити і такі недобросовісні фермери залишаються безкарними.

Як наслідок, колись відомий фізик Альберт Ейнштейн писав, що якщо бджоли вимруть, то через чотири роки після цього загинуть і люди. Із такою думкою погоджуються ряд вчених, адже завдяки запиленню комахами рослинних культур людство отримує третину від обсягу всіх продовольчих ресурсів. За відсутності запилення і підвищення урожайності в різних видах, починаючи від 20 до 40%, людство не зможе себе прогодувати. Не буде харчів для людства для того, щоб себе утримати на землі, щойно зникнуть бджоли. До того ж бджоли виробляють низку продуктів, які пов'язані із бджіль-

ництвом: перга, пилок, гомогенат, маточне молочко і бджолиний підмор [19].

Отже, попри сучасну популярність та поширеність біопрепаратів в сільському господарстві через їх особливу ефективність щодо підвищення родючості ґрунтів, очищення стоків, захисту рослин від небажаних шкідників, їх активність може носити згубний характер.

Для боротьби зі шкідниками сільськогосподарської продукції та підвищення врожайності застосовуються втручання у генетичний апарат рослин, що, у свою чергу, потребує контролю за використанням генетично модифікованих організмів та вивчення наслідків їх дії на організм людини.

Ще одним прикладом використання біологічних препаратів можна назвати біокормові добавки, які широко розповсюджені в тваринництві та птахівництві. Так, на теперішній час, в умовах жорсткої конкуренції, сільськогосподарський бізнес зацікавлений в мінімальних затратах при виробництві. До того ж велике значення при цьому має період, за який можна виростити, згідно з діючими стандартами, сільськогосподарських тварин та птицю, а також якість отримуваної продукції (м'ясо, яйця, молоко та ін.). Тому тут не обійтися без поживних мікро-речовин, які розкривають генетично закладений потенціал повною мірою за досить короткий період.

Щодо походження такого продукту як премікс, то його історія почалася ще в 50-х роках минулого століття, коли до складу кормових сумішей почали додавати вітаміни і солі мікроелементів. Ближче до 70-х років додавати почали і стимулюючі препарати, такі як антибіотики, амінокислоти і ферменти. Причиною цьому послужило те, що комбікормові заводи, що виробляють традиційні корми, не могли належним чином задовольнити всі потреби тварин і птиці в біологічно-активних речовинах. Таким чином з'явився продукт під назвою «Премікс», слово, яке складається з двох латинських слів: Prae — вперед, попередньо і Mixture — змішую і являє собою суміш біологічно активних речовин, яка застосовується для збагачення комбікормів і кормових концентратів з метою кращої реалізації генетичного потенціалу сільськогосподарських тварин і птиці. Механізм дії преміксу пояснюється наявністю в ньому всіх тих компонентів, які необхідні тваринам і птиці, але які вони не можуть отримати природним шляхом [23].

Разом з тим ряд фермерів є противниками використання преміксів у господарстві сільськогосподарських тварин та птиць, так як вважають, що ці біодобавки негативно впливають на якість продукції і відповідно на стан здоров'я людей, які пізніше

цю продукцію споживають. Як правило, до складу преміксів вводять у великих концентраціях компоненти, що є взаємонесумісними, а технологічні прийоми виробництва комбікормів, спрямовані на підвищення перетравності вуглеводів та зниження негативної дії некрохмалистих полісахаридів (грануляція, екструзія, експандування), є руйнівними для таких нестійких компонентів, як вітаміни [12, с. 46]. До цього ж Закон України «Про безпечність та гігієну кормів» [16] визначає такі поняття як «корм», «премікс», «кормові добавки». Зокрема, під поняттям корм розуміється будь-яка речовина або продукт, включаючи кормові добавки, перероблені, частково перероблені чи неперероблені, призначені для годування тварин, а поняття «премікс» означає суміш кормових добавок або суміш однієї кормової добавки (кількох кормових добавок) з кормовими матеріалами чи водою, які використовуються як носії, не призначена для безпосереднього годування тварин. На основі аналізу цих понять, зрозуміло, що суміш кормових матеріалів з преміксами утворюють кормові добавки, які можуть носити небезпечний фактор. Тобто, мова йде про стан здоров'я тварини, яким згодовується такий корм, і стан здоров'я людини, у разі споживання нею харчових продуктів тваринного походження.

На даний час, в нашій країні виробляються комбікорми низької якості: зернові складові становлять у середньому понад 70%, що значно вище за рекомендації стандартів ЄС. Через відсутність необхідних компонентів комбікорми не збалансовані за основними поживними і біологічно-активними речовинами. Також недостатній технологічний рівень переробки, лише 20% продукції виготовляється у вигляді гранул та комбікормової крупки. Через низьку платоспроможність вітчизняних споживачів реалізується тільки 80% вироблених комбікормів, майже відсутній їх експорт [9, с. 28]. Натомість в імпорті переважають премікси з Європи.

Отже, на основі вищезазначеної інформації, можна підсумувати: 1) досягнення благополуччя здоров'я тварин та їх високої продуктивності, а також одержання відповідної продукції тваринного походження можливе лише за рахунок використання високоякісних та безпечних кормів; 2) повне переведення тваринництва на промислову технологію утримання та годівлі біокормовими добавками, сприяє процесу порушення обміну речовин, особливо в молодняку; 3) можливість розвитку багатьох хронічних захворювань і гострих отруєнь у людини, а також збільшення кількості вроджених аномалій розвитку і дитячої смертності. Тут варто деталізувати. Зокрема, суспільство, яке споживає продукцію

тваринного походження із внутрішніх ринків держави, на жаль, не до кінця володіє інформацією про якість цієї продукції, в яких умовах вирощувались ці тварини (чи птиця), якими кормами їх годували і т.д. Як результат, ми спостерігаємо зростання показників захворюваності серед населення, особливо дітей, алергійні реакції, зниження імунної реактивності і, навіть, летальні випадки.

Отже, очевидними є негативні соціальні та правові наслідки застосування біопрепаратів у тваринному господарстві, а нераціональне сільськогосподарське виробництво породжує інтенсивне забруднення навколишнього середовища й погіршення стану здоров'я людей. Саме тому, при інтенсивному розвитку сільського господарства аграріям необхідно оцінювати не тільки економічно вигідну сторону, а й екологічно безпечну — для навколишнього середовища і для самої людини. Щодо держави, то доцільно посилити державний контроль в цій сфері, шляхом внесення відповідних змін до законодавства України, де обов'язково окрім цивільно-правової відповідальності передбачити адміністративну й кримінальну відповідальності, а також забезпечити реальність здійснення постійного моніторингу за діяльністю аграрій.

Вслід за інтенсифікацією світового сільського господарства значно зросли і об'єми використання синтетичних пестицидів, добрив та інших речовин, які потрапляючи у водоносні горизонти завдають серйозних збитків екології. Варто зауважити, що в даному випадку застосування досягнень біотехнологій не обмежується лишень інтересами сільського господарства, а може використовуватися в якості біологічної зброї.

Як зазначається у щорічнику SIPRI (2008), серед ризиків з позицій біологічної безпеки є перспектива спрямованого впливу на генетичний апарат мікробних, рослинних чи тваринних клітин для отримання штамів із заданими властивостями. Інститут Дж. Крейга Вентера (J. Craig Venter Institute), Центр стратегічних та міжнародних досліджень (Center for Strategic and International Studies) і факультет біоінженерії Массачусетського технологічного інституту (Massachusetts Institute of Technology) підготували доповідь про загрози безпеці від синтетичної геноміки. У ній було розглянуто три головних проблемних об'єкти можливого політичного втручання: комерційні фірми, що продають клієнтам синтетичну ДНК (олігонуклеотиди, гени чи геноми); власники лабораторних «стендових» синтезаторів, за допомогою яких користувачі можуть виробляти ДНК; користувачі (споживачі) синтетичної ДНК та установи, що виконують функції

забезпечення та контролю. Фахівці дійшли згоди щодо необхідності дієвого контролю за розробкою та використанням отриманих синтетичних продуктів, оскільки загроза від синтетичної геноміки залишається реальною [21, с. 43].

Синтетична біологія як галузь, призначена для розробки і створення нових біологічних елементів, пристроїв і систем, наразі є легкодоступною сферою, так як генетичні матеріали можна замовити поштою, а синтез ДНК — через Інтернет. До того ж сьогодні у світі створені і здійснюють свою діяльність лабораторії відкритого типу, куди може прийти кожен бажаючий поекспериментувати, і отримати навички в дослідницькій роботі. За цієї ситуації виникає чергова загроза біобезпеці держави, внаслідок реалізації якої рівень правового і соціального захисту населення зводиться нанівець. Саме тому особливої уваги потребує наявність дієвої системи контролю за об'єктами, де проводяться роботи зі збудника в галузі «синтетичної біології». А також для мінімізації можливості несанкціонованого використання мікроорганізмів або відповідних технологій не за прямим їх призначенням доведено необхідність в підготовці високоосвічених і кваліфікованих кадрів, й не допущення розпорошеності наукового потенціалу за межами країни.

Біобезпека посідає важливе місце в системі національної безпеки держави. Дійсно, аналіз найбільш актуальних в умовах сьогодення біологічних загроз надає змогу отримати інформацію про джерела їх виникнення та способи виявлення. Але, як би себе не проявляли біологічні агенти, варто пам'ятати, що їх природні властивості можуть бути використані в терористичних цілях. Інфекційні захворювання, продукти синтетичної біології, різного роду мікробіологічні засоби, премікси, що поширені у сільському господарстві — це далеко не повний перелік біозагроз, які на теперішній час проявляють себе найактивніше. Під впливом цих біоатак, держави та міжнародна спільнота інколи можуть не звернути увагу на радіус їх дії, проігнорувати важливу інформацію або відреагувати запізно. Тим самим, людство «дозволяє» чинити ці атаки надалі, так би мовити, легалізує їх дію. Але згодом це призводить до жахливих соціальних та правових наслідків: руйнується система охорони здоров'я, страждає освіта, право на працю, забезпечення харчами та водою, правова система, створюється загальна атмосфера страху. До цього ж непоправної шкоди зазнає навколишнє середовище, яке під впливом несприятливих біологічних факторів видозмінюється, втрачає ціннісні природні ресурси. І тут відома філософська думка Ольги Кобилянської про те, що «годуючи людину,

земля одночасно виховує її», набуває винятково актуального значення.

Оцінка реалізації біозагроз відображає соціальні наслідки щодо стану захворювання населення протягом певного періоду та на визначеній території, зокрема: смертність, недієздатність, кількість років хворобного стану тощо. На жаль, статистичні дані ВООЗ надають лише приблизну таку оцінку через неповні зареєстровані дані, наприклад про смертність (реєструється третина померлих). Окрему інформацію про іншу третину можна знайти в реєстраційних системах великих міст і в національних реєстраційних системах деяких країн. Стосовно решти випадків доступна лише часткова інформація з окремих епідеміологічних досліджень, реєстрів захворювань і систем спостереження [22].

Одним із основних питань щодо мінімізації та ліквідації соціальних та правових наслідків від реалізації біозагроз є забезпечення життєдіяльності населення. Порядок такого забезпечення визначається відповідними постановами Кабінету Міністрів України та відповідними рішеннями обласних і місцевих органів. По суті, вони організують комплекс заходів, спрямований на створення і підтримання умов, мінімально необхідних для збереження життя і здоров'я людей у карантинних зонах при виникненні епідемії, а також в зонах бактеріологічного зараження. Особлива увага приділяється забезпеченню лікарень медичним майном та медикаментами.

Висновки. Вирішення проблеми забезпечення біобезпеки напряму залежить від усвідомлення суспільством та державою можливих соціальних й правових наслідків реалізації біозагроз. Вони де-

термінують соціальний та правовий устрій держави, створюють ряд негативних проблем для подальшого розвитку суспільства, згубно впливають на навколишнє середовище. До основних соціальних наслідків реалізації біологічних атак можна віднести: збідніння широких верств населення, зниження якості життя, руйнацію трудового потенціалу суспільства, моральну та духовну деградація, бідність, захворюваність та смертність. Такий стан відбиває все те, що безпосередньо впливає на середовище існування людини, на якість життя людей, стійкість громади до єдності з природою.

У системі особливих пріоритетів державної політики щодо подолання біоризиків провідну роль має відігравати сфера соціального захисту населення. На теперішній час надзвичайно важливим є удосконалення державних механізмів системи соціального захисту населення, підвищення добробуту громадян, підтримка непрацездатних та уразливих верств населення, гарантування збереженості місця роботи та оплати праці, а також належне медичне забезпечення й надання медичних послуг.

Важливим є продовження реформування нормативно-правової бази біологічної безпеки на основі аналізу показників результативності, які б дали змогу оцінити ефективність державної політики. У чинних нормативно-правових актах, що визначають державну політику у сфері біобезпеки, відсутнє дотримання визначених на перспективу пріоритетів. Тому доцільно у законодавстві України систематизувати такі складові біологічної безпеки, як національні інтереси, загрози та напрями її забезпечення.

Література

1. Біологічні препарати в захисті рослин. URL: <https://propozitsiya.com/ua/biologicheskie-preparaty-v-zashchite-rasteniy>.
2. Бодрук О. С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. К: Національний ін-т проблем міжнародної безпеки, 2001. 299 с.
3. Величко М. В. та ін. Впровадження системи моніторингу та нейтралізації біозагроз в Україні як необхідна умова забезпечення безпеки медичних, фармацевтичних працівників та пацієнтів // Вісник Академії адвокатури України. 2013. № 2 (27). С. 113–117.
4. Високі технології в сільському господарстві. URL: <https://propozitsiya.com/ua/visoki-tehnologiyi-v-silskomu-gospodarstvi>
5. Добровольський В. В. Екологічна безпека і ризик: деякі понятійно-категоріальні уточнення // Екологічна безпека. 2011. № 1. С. 17–20.
6. Дуда О. К. Хвороба, спричинена вірусом Зіка: сучасні клініко-епідеміологічні особливості // Актуальна інсектологія. 2016. № 2(11). С. 47–52.
7. Еволюційні аспекти епідемічного процесу в Збройних силах України / за ред. Рум'янцева Ю.В. УВМА, 2012. 312 с.

8. Коронавірус: медична термінологія зрозумілою мовою. URL: <https://www.dw.com/uk/коронавірус-медична-термінологія-зрозумілою-мовою/a-52846355>.
9. Кулаковська Т. А., Колесник Е. В. Огляд ринку комбікормової промисловості України // Економіка харчової промисловості. 2015. № 2(26). С. 25–30.
10. Курзова В. В. Поняття та чинники біозагроз у контексті забезпечення біологічної безпеки України // Право і безпека. 2011. № 1 (38). С. 35–38.
11. Маркович І. Г. та ін. Аналіз загроз та оцінка ризиків, пов'язаних із використанням біологічних агентів // Український медичний часопис. 2012. № 2 (88). С. 41–45.
12. Машківський М. М., Галинська Г. В. Стабільність вітамінів у преміксах і біокормах. 2014 // Тваринництво добробут. № 5. С. 46–51.
13. Остапчук М. О. та ін. Використання біопрепаратів — перспективний напрямок вдосконалення агротехнологій: збірник наукових праць ВНАУ. 2015. № 2. С. 5–17.
14. Остапчук М. О. та ін. Мікробіологічні основи агротехнологій // Сільське господарство та лісництво. 2016. № 3. С. 32–43.
15. Приходько В. П. Система загроз національним економічним інтересам України // Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 14. С. 10–13.
16. Про безпечність та гігієну кормів: Закон України від 21.12.2017 р. № 2264-VIII // Відомості Верховної Ради. 2018. № 10. Ст. 53.
17. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-III // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 29. Ст. 228.
18. Проказа (Лепра): історичні дані, аспекти епідеміології. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/2688-prokaza-lepra-istorichni-dani-aspekti-epidemiologii/>
19. Чому в Україні гинуть бджоли та що буде з медом? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29336384.html>
20. Чому гинуть бджоли і що з цим робити? URL: <https://hromadske.ua/posts/chomu-hynut-bdzholy-i-shcho-z-tsym-robyty>.
21. Чому гинуть українські бджоли? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44709574>
22. Шьон Е. Фінансування безпеки у глобальному контексті. Щорічник СІПІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. Київ, 2006. С. 267–289.
23. Що таке премікс і з чим його їдять? URL: <http://pigua.info/uk/post/company-news/so-take-premiks-i-z-cim-jogo-idat-uk>
24. Various (June 2014). Etiologia: Zika Virus. Emerg. Infect. Dis. [Internet] (CDC) 20 (6). DOI:10.3201/eid2006.ET2006

References

1. Biological drugs in plant protection. URL: <https://propozitsiya.com/ua/biologicheskie-preparaty-v-zashchite-rasteniy>
2. Bodruk O. S. The structure of military security: national and international aspects. K: National Institute of International Security, 2001. 299 s.
3. Velichko M. V. and others. Introduction of a system of monitoring and neutralization of biothreats in Ukraine as a necessary condition for ensuring the safety of medical, pharmaceutical workers and patients. Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine. 2013. № 2 (27). S. 113–117.
4. High technologies in agriculture. URL: <https://propozitsiya.com/ua/visoki-tehnologiyi-v-silskomu-gospodarstvi>
5. Dobrovolsky V. V. Environmental safety and risk: some conceptual and categorical clarifications. Ecological safety. 2011. № 1. S. 17–20.
6. Duda O. K. Disease caused by Zika virus: modern clinical and epidemiological features. Topical insectology. 2016. № 2 (11). S. 47–52.
7. Evolutionary aspects of the epidemic process in the Armed Forces of Ukraine / ed. Rumyantseva Yu.V. UVMA, 2012. 312 s.
8. Coronavirus: medical terminology in plain language. URL: <https://www.dw.com/uk/коронавірус-медична-термінологія-зрозумілою-мовою/a-52846355>
9. Kulakovskaya T. A., Kolesnik E. V. Review of the feed industry of Ukraine. Economics of the food industry. 2015. № 2 (26). S. 25–30.
10. Kurzova V. V. Concepts and factors of biothreats in the context of biological security of Ukraine. Law and security. 2011. № 1 (38). S. 35–38.

11. Markovich I. G. et al. Threat analysis and risk assessment of the use of biological agents. Ukrainian medical journal. 2012. № 2 (88). S. 41–45.
12. Mashkivsky M. M., Galinskaya G. V. Stability of vitamins in premixes and organic feeds. 2014. Livestock welfare. № 5. S. 46–51.
13. Ostapchuk M. O. et al. The use of biological products — a promising area of improvement of agricultural technologies: a collection of scientific works of VNAU. 2015. № 2. S. 5–17.
14. Ostapchuk M. O. and others. Microbiological bases of agrotechnologies. Agriculture and forestry. 2016. № 3. S. 32–43.
15. Prikhodko V. P. The system of threats to the national economic interests of Ukraine. Investments: practice and experience. 2013. № 14. S. 10–13.
16. On safety and hygiene of feed: Law of Ukraine of 21.12.2017. No 2264-VIII. Information of the Verkhovna Rada. 2018. No 10. St. 53.
17. On protection of the population from infectious diseases: Law of Ukraine of April 6, 2000 No 1645-III. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2000. No 29. St. 228.
18. Leprosy (leprosy): historical data, aspects of epidemiology URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/2688-prokaza-lepra-istorichni-dani-aspekti-epidemiologii/>
19. Why do bees die in Ukraine and what will happen to honey? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29336384.html>
20. Why do bees die and what to do with it? URL: <https://hromadske.ua/posts/chomu-hynut-bdzholy-i-shcho-z-tsym-robyty>
21. Why do Ukrainian bees die? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44709574>
22. Sean E. Financing security in a global context. SIPRI Yearbook 2005: Arms, Disarmament and International Security. Kyiv, 2006. S. 267–289.
23. What is a premix and what is it eaten with? URL: <http://pigua.info/uk/post/company-news/so-take-premiks-i-z-cim-jogo-idat-uk>
24. Various (June 2014). Etiologia: Zika Virus. Emerg. Infect. Dis. [Internet] (CDC) 20 (6). DOI: 10.3201/eid2006.ET2006

УДК 342.97:352(477)

Личенко Ірина Олександрівна

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Лыченко Ирина Александровна

*доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой гражданского права и процесса
Учебно-научный институт права, психологии и инновационного образования
Национального университета «Львовская политехника»*

Lychenko Iryna

*D. Sc. (Law), Professor
Educational-Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education
National University «Lviv Polytechnic»
ORCID: 0000-0002-4838-3579*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-7-6174

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

РЕАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПЦИИ ПУБЛИЧНО-СЕРВИСНОГО ГОСУДАРСТВА В УКРАИНЕ

IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF PUBLIC SERVICE STATES IN UKRAINE

Анотація. У статті здійснено аналіз концептуальних засад реалізації публічно-сервісної діяльності держави. Представлено аналіз походження ідей «сервісної держави» та електронного урядування в Україні та зарубіжних державах, окрема увага зосереджена на наявних нормативно-правових актах, які закладають ідеї «служіння» держави її громадянам та пропагують надання публічних послуг в розвинутих європейських країнах та Україні. Наголошено на потребі зміни державоцентризму і патерналізму, що були характерними для доктрини радянського адміністративного права. Натомість в сучасних умовах формується нова ідея людиноцентризму, що повинна стати основою взаємодії держави та її громадян, вимагає суттєвих змін у їх взаємовідносинах, наслідком її впровадження має стати побудова публічно-сервісної держави. Людиноцентризм та ідея публічно-сервісної держави повинна стати основою не лише демократизації українського суспільства, але й закласти нове розуміння якості людини у взаєминах з владою. Наголошено, що електронне урядування повинно набути рис пріоритетної моделі, що опосередковує взаємовідносини держави та громадян. Інформаційні технології та інформатизація управлінських відносин є засадничою умовою формування публічно-сервісної держави, усунення корупційних ризиків у сфері публічного управління, доступу громадян до online баз. Визнано, що державою вже зроблено багато на шляху впровадження електронного урядування, у чинних нормативно-правових актах деталізовано зміст та різновиди адміністративних послуг, вимоги щодо їхньої якості, правовий статус Центрив надання адміністративних послуг, процедури інтеграції інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування до Єдиного державного порталу адміністративних послуг задля надання таких послуг в електронній формі за принципом «єдиного вікна», тощо. Здійснено багато практичних заходів щодо підвищення якості публічно-правових послуг. Однак процес формування публічно-сервісної держави в Україні не завершено. Й надалі повинні реалізовуватися заходи щодо розширення механізмів покращення доступу громадян до адміністративних послуг, громадського контролю за здійсненням публічного управління в державі, розширення можливості використання сучасних інформаційних технологій для спрощення їх надання.

Ключові слова: публічно-сервісна держава, публічне управління, органи публічного управління, електронне урядування, людинацентризм, публічна влада, публічно-правові послуги.

Анотація. В статтю здійснено аналіз концептуальних основ реалізації публічно-сервісної діяльності держави. Представлено аналіз походження ідей «сервісної держави» і електронного управління в Україні і зарубіжних країнах, особливу увагу приділено наявним нормативно-правовим актам, що закладають ідеї «служіння» держави її громадянам і пропагандують надання публічних послуг в розвинутих європейських країнах і Україні. Відзначено необхідність зміни державоцентризму і патерналізму, характерних для доктрини радянського адміністративного права, на їх зміну приходять нові ідеї людиноцентризму, які повинні стати основою взаємодії держави і її громадян, вимагають суттєвих змін у їх взаємозв'язках, наслідком чого повинно стати побудова публічно-сервісної держави. Людиноцентризм і ідея публічно-сервісної держави повинні стати основою не тільки демократизації українського суспільства, але і закласти нове розуміння якості людини у взаємозв'язках з владою. Відомо, що особливо важливо в публічному управлінні в сучасних умовах є пошук інноваційних підходів до вирішення наявних проблем і застосування найновіших інформаційних технологій для цього. Відзначено, що електронне управління повинно придбати риси пріоритетної моделі, опосередковуючої взаємозв'язки держави і громадян. Інформаційні технології і інформатизація управлінських відносин є основоположними умовами формування публічно-сервісної держави, усунення корупційних ризиків у сфері публічного управління, доступу громадян до онлайн баз даних. Відомо, що державою вже зроблено багато на шляху впровадження електронного управління, в діючих нормативно-правових актах деталізовано зміст і різноманітність адміністративних послуг, вимоги до їх якості, правовий статус Центрів надання адміністративних послуг, процедури інтеграції інформаційних систем державних органів і органів місцевого самоврядування до Єдиного державного порталу адміністративних послуг для надання таких послуг в електронній формі за принципом «єдиного вікна». Здійснено багато практичних заходів по підвищенню якості публічно-правових послуг. Однак процес формування публічно-сервісної держави в Україні не завершено. І в подальшому повинні реалізовуватися заходи по розширенню механізмів покращення доступу громадян до адміністративних послуг, контролю за виконанням публічного управління в державі, розширенню можливостей використання сучасних інформаційних технологій для спрощення їх надання.

Ключевые слова: публично-сервисная держава, публичное управление, органы публичного управления, электронное управление, человекоцентризм, публичная власть, публично-правовые услуги.

Summary. The article analyzes the conceptual foundations of the implementation of public service activities of the state. The analysis of the origin of the ideas of the «service state» and e-government in Ukraine and foreign countries is presented, special attention is paid to the existing regulations that lay the ideas of «serving» the state to its citizens and promote public services in developed European countries and Ukraine. The need to change state-centrism and paternalism, which were characteristic of the doctrine of Soviet administrative law, was emphasized. Instead, in modern conditions, a new idea of human-centeredness is being formed, which should become a new basic condition for the interaction of the state and its citizens, requires significant changes in their relations, which should result in building a public service state. Anthropocentrism and the idea of a public service state should become the basis not only for the democratization of Ukrainian society, but also to lay a new understanding of human quality in relations with the authorities. It is emphasized that e-government should acquire the features of a priority model that mediates the relationship between the state and citizens. Information technologies and informatization of managerial relations are a basic condition for the formation of a public service state, elimination of corruption risks in the field of public administration, access of citizens to online databases. It is recognized that the state has already done a lot to implement e-government, the current regulations detail the content and types of administrative services, requirements for their quality, the legal status of administrative service centers, procedures for integrating information systems of state and local governments to Unified state portal of administrative services for the provision of such services in electronic form on the principle of «single window», etc. Many practical measures have been taken to improve the quality of public services. However, the process of forming a public service state in Ukraine has not been completed. Measures to expand mechanisms to improve citizens' access to administrative services, control over the implementation of public administration in the state, and expand the use of modern information technologies to facilitate their provision should continue to be implemented.

Key words: public service state, public administration, public administration bodies, e-government, human-centeredness, public authority, public-legal services.

Постановка проблеми. В сучасній науковій літературі дедалі частіше визнається пріоритет перегляду усталеної моделі взаємозв'язку держави та громадян, модернізації публічно-правових інституцій та механізмів їхнього функціонування, подальшого впровадження людиноцентризму через спрощення адміністративно-правових послуг та покращення їх якості і доступності для населення, забезпечення громадського контролю за функціонуванням державних інституцій, подальшого розширення публічно-сервісної діяльності державних інституцій, поширення принципу «єдиного вікна» на публічно-правові послуги, що надаються органами публічного управління. Держава як форма організації суспільства зазнає суттєвих змін. Продовжуючи виконувати функцію керівництва загальносоціальними справами, здійснюючи захист прав та свобод громадян, держава перетворюється на партнера, менеджера, соціального арбітра. Саме такі ролі держави стають можливими за умови впровадження публічно-сервісної концепції її функціонування, оскільки дають змогу сформуванню в суспільстві атмосферу довіри та підтримки, уникнути потреби застосування державно-правового примусу. Людиноцентризм та ідея публічно-сервісної держави є запорукою демократизації українського суспільства, формування нового розуміння якості людини у взаєминах з владою. На шляху реалізації концептуальних засад публічно-сервісної діяльності держави в Україні вже здійснено низку заходів, розроблено окремі нормативно-правові акти, однак цей процес не завершений та потребує продовження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади реалізації публічно-сервісної діяльності держави в Україні знайшли своє обґрунтування в працях низки вітчизняних вчених, серед яких В. Авер'янов [1], Р. Вінецька [2], В. Дерезь [1], М. Дзевелюк [3], П. Клімушин [4], А. Лис [5], Д. Спасібов [4], О. Туркова [6], А. Школик [1], В. Щербань [7], та інші. Зарубіжний досвід у цій сфері досліджували О. Джафарова [8], А. Піляй [9]. Проте ці праці не вирішують наукового завдання щодо формування та впровадження цілісної концепції публічно-сервісної держави в Україні. Процес формування публічно-сервісної держави ще не завершено, на часі проведення теоретичного аналізу шляхів зміни взаємовідносин держави та громадян, покращення доступу громадян до адміністративних послуг, громадського контролю за здійсненням публічного управління в державі, визначення досягнень та ідентифікація перспектив проведення потрібних реформ.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичне обґрунтування

пріоритетів реалізації в Україні концепції публічно-сервісної держави, аналіз походження ідей «сервісної держави» та електронного урядування в Україні, ролі ідей людиноцентризму у цьому процесі, формулювання шляхів покращення взаємовідносин держави та громадян у процесі впровадження досліджуваної концепції.

Виклад основного матеріалу. Концептуальні засади реалізації публічно-сервісної діяльності держави як одного з найважливіших її призначень вперше були озвучені в 1942 р. [10], а остаточно знайшла своє обґрунтування у другій половині ХХ та пов'язані з працями низки зарубіжних вчених [11; 12]. Ці ідеї вже протягом багатьох років вкорінюються у практику багатьох демократичних держав. У 1980–1990 роках концепція «сервісної держави» широко пропагувалася у США та знайшла закріплення у нормативно-правових актах, які деталізували порядок взаємодії суб'єктів приватного та публічного права. Сьогодні Концепція сервісної держави особливо викорінилася в державах Європейського Союзу та проявляється на різних рівнях публічного управління. У продовження практичної реалізації таких ідей в країнах Європейського Союзу почали впроваджуватися програми «E-citizen, e-business, e-government» («Електронний громадянин, електронний бізнес, електронний уряд») та інші, які мали на меті через інформатизацію суспільства наблизити органи публічної влади до громадян, та підвищити якість надання адміністративних послуг, зробити їх надання прозорішим та ефективнішим. До наявних нормативно-правових актів, які закладають ідею «служіння» держави її громадянам та пропагують надання публічних послуг в розвинутих європейських країнах, слід віднести наступні: «Хартія громадянина» («Біла книга») 1991 року (Велика Британія), «Хартія про надання державних послуг» 1992 р. (Франція), «Хартія споживачів послуг державних служб» 1993 р. (Бельгія), «Хартія якості державних послуг» 1993 р. (Португалія) [5].

Такого роду нормативно-правові акти закладали ідею «служіння» держави її громадянам, що проявляється в широкій діяльності публічно-правових інституцій щодо надання адміністративно-правових послуг.

При цьому слід наголосити на потребі зміни усталеного для радянської адміністративно-правової науки розуміння взаємозв'язку держави та людини, що виключає можливість надання державою певних послуг. Положення ч. 1 ст. 8 Конституції України визначають, що людина, її права та свободи, честь, гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищими соціальними цінностями.

Тому, дійсно, сьогодні держава повинна перетворитися на активного надавача адміністративно-правових послуг, що гарантує безпечні, комфортні умови для своїх громадян, захист гарантованих законом прав. На зміну державоцентризму і патерналізму, що були характерними для доктрини радянського адміністративного права, приходять нова ідея людиноцентризму, що повинна стати новою засадничою умовою взаємодії держави та її громадян, вимагає суттєвих змін у їх взаємовідносинах.

Саме ідея людиноцентризму повинна лягти в основу побудови публічно-сервісної держави, стати основою не лише демократизації українського суспільства, але й закласти нове розуміння якості людини у взаєминах з владою, підвищити роль людини як частини соціуму, підвищити якість життя громадян шляхом покращення процедури надання соціальних послуг, доступу до освіти, охорони здоров'я, спрощення процедур набуття права власності, підвищити рівень захисту пріоритетних прав людини.

Основоположні ідеї людиноцентризму та публічно-сервісної діяльності були закладені В. Авер'яновим та визначалися ним як потенційна спроможність державних і недержавних інституцій створювати умови для реалізації та захисту прав, свобод та законних інтересів громадян у взаємовідносинах з такими інституціями. При цьому автор наголошував, що публічно-правовий напрямок тісно пов'язаний з процесом розгляду і вирішення індивідуальних звернень задля здійснення їх правомочностей, здійснення дозвільно-ліцензійної, реєстраційної діяльності, прийняття індивідуальних юридично значимих рішень задля виконання приватними особами їхніх обов'язків, тощо [1, с. 243–244].

Ця ідея широко підтримується низкою науковців, що в підтвердження наведеного вказують на можливість надання послуг не тільки на ринкових засадах, коли за їх надання платять сам споживач, але також на бюджетній основі [13], наголошують на приватно-правовій складовій природи адміністративних послуг, які виражаються у можливості визначення її споживчої якості [2, с. 49; 14].

До прикладу, забезпечення державних замовлень, організація тендерів має яскраво виражений споживчий характер за рахунок визначеної строковості реалізації, платності та цільового характеру.

Відсутність однорідності у реалізації правових засад публічно-сервісної держави дозволяє науковцям говорити про відмінні за своїм змістом концепції надання адміністративних послуг державою. Серед таких концепції «консьержу» (технічний супровід та надання послуг інформаційного характеру, наприклад впровадження центрів обслуговування

викликів (кол-центрів), використання онлайн-чатів для отримання інформації щодо адміністративної послуги), «посередник» (формування центрів надання адміністративних послуг, що забезпечує збирання та обробку документів, однак не заміняє своїми діями орган публічного управління) та «one-stop-shop» (функціонування єдиного центру надання адміністративних послуг з широким колом публічних послуг, доступ до яких може бути реалізований через контакт з цим центром) [9].

Найвищим проявом захищеності прав громадян у сфері надання публічно-правових послуг є впровадження електронної демократії, що становить форму відносин довіри між державою і кожним громадянином, запровадження електронного голосування, судочинства, створення спеціальної інституції, що забезпечує захист прав громадян у публічно-правовій сфері та розглядає скарги громадян на наявні порушення щодо надання адміністративних послуг.

Прикладом такої інституції є «омбудсмен у сфері публічних послуг», посаду якого створено у Великій Британії. Саме існування такої посади є запорукою якості, своєчасності надання адміністративних послуг та протидії можливим порушенням щодо цього [5]. При цьому надання послуг у публічно-сервісній державі супроводжується посиленням простоти та доступності їх надання, адаптивністю до нових потреб населення, нових запитів суспільства, заохоченням ініціативи та залученням населення до здійснення контролю за якістю таких послуг. Особливо важливим за таких умов є пошук інноваційних рішень до вирішення наявних проблем та застосування новітніх інформаційних технологій для цього.

Як зазначають вітчизняні автори, на часі впровадження так званих «інтелектуалізованого обслуговування», за якого адміністративні послуги надаються виходячи з сучасних потреб нового ліберального суспільства, що вирізняється якісною трансформацією системи цінностей, вимогам його інтелектуально-ментального стану [5].

В основі процесу налагодження нового формату відносин між органами публічного управління та громадянами закладено принципи сервісної моделі модернізації публічного управління, до яких дослідники відносять принципи клієнтських відносин, конкурентності публічних послуг, незалежного оцінювання якості таких послуг, та оптимізації технології їх надання, тощо [6; 4].

На часі удосконалення організації процедури надання адміністративних послуг, використання сформованого у країнах Європейського Союзу технологій реалізації «е-уряду», спрощення процедур надання таких послуг, покращення їх якості, а одночасно

і задоволення потреб споживачів, внесення потрібних змін у законодавство [8].

Електронне урядування повинно набути рис пріоритетної моделі, що опосередковує взаємовідносини держави та громадян. Інформаційні технології та інформатизація управлінських відносин є засадничою умовою формування публічно-сервісної держави, усунення корупційних ризиків у сфері публічного управління, доступу громадян до online бази юридичних осіб, тендерів, державних закупівель, біржової діяльності, тощо.

Саме вони повинні забезпечувати об'єктивність та неупередженість у прийнятті індивідуальних управлінських рішень, допомогти швидко збирати та опрацьовувати інформацію. В режимі онлайн кожен громадянин повинен мати змогу отримати потрібні дозвільні документи, довідки, оскаржити дії суб'єкта публічного управління, тощо. Це забезпечує суттєву економію часу та зменшує витрати на утримання чисельного апарату державних службовців. В Україні вкрай потрібна єдина уніфікована платформа для реалізації адміністративних послуг. У електронному режимі повинні систематизуватися та опрацьовуватися паспортні дані особи, інформація про наявні дозволи, пільги, трудову діяльність, спеціальний адміністративно-правовий статус, стан здоров'я, банківська інформація. Держава повинна прикладати максимум зусиль для захисту такої інформації. Однак потенційні ризики щодо її розголошення не можуть ставати на заваді розвитку електронного урядування, зважаючи на суттєві переваги та перспективи використання електронних ресурсів у сфері надання адміністративних послуг.

При цьому державою вже зроблено багато на шляху впровадження електронного урядування. Координаційна діяльність щодо цього реалізується Державним агентством з питань електронного урядування. До нормативно-правових актів, які врегульовують цю сферу належать Закон України «Про адміністративні послуги» від 06 вересня 2012 № 5203-VI, Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 06 вересня 2005 № 2806-IV розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019–2020 роки» від 30 січня 2019 р. № 37-р, Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3, Порядок ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 р. № 13 (у редакції

постанови Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 556), Порядок інтеграції інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування до Єдиного державного порталу адміністративних послуг, затверджений Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України 08 вересня 2016 № 1501/248 та інші.

У цих нормативно-правових актах деталізовано зміст та різновиди адміністративних послуг, вимоги щодо їхньої якості, порядок їхнього надання, правовий статус Центрів надання адміністративних послуг, особливості формування реєстру адміністративних послуг та функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг, визначено процедури інтеграції інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування до цього порталу задля надання таких послуг в електронній формі за принципом «єдиного вікна», тощо.

На Урядовому порталі, що функціонує за принципом «єдиного вікна» наявна можливість отримання 118 онлайн-послуг, зокрема допомоги при народженні дитини, послуги з реєстрації бізнесу, послуги в земельній та будівельній сферах. Електронні послуги для водіїв та перевізників можна отримати через електронні кабінети перевізників та водіїв. Доповненням стала система електронної взаємодії органів виконавчої влади, до якої підключено 193 органи влади, що передбачає обмін понад 5 400 електронних документів щоденно. Цікавим є приклад забезпечення інформацією на порталі openbudget.gov.ua щодо змісту понад 9 683 місцевих бюджетів, що дає змогу посилити контроль за використанням бюджетних коштів на рівні регіону [15].

Проте процес формування публічно-сервісної держави ще не завершено. Як зазначено у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019–2020 роки» від 30 січня 2019 р. № 37-р й надалі на часі модернізація наявних та створення нових веб-порталів (офіційних веб-сайтів суб'єктів владних повноважень), через які надаються електронні послуги (сервіси), відповідно до єдиних вимог для розроблення, ведення та інтеграції (взаємодії) офіційних веб-сайтів суб'єктів владних повноважень; сприяння популяризації електронних послуг із залученням засобів масової інформації, громадських організацій шляхом підготовки відповідних відеороликів, інформаційних матеріалів; розвитку каналів доступу до електронних послуг, зокрема, через посередників (центри надання адміністративних послуг, бібліо-

теки, банки, провайдерів телекомунікацій тощо), з якими суб'єкти звернення контактують на постійній основі, створення спеціальних автоматизованих пунктів доступу до електронних послуг чи мобільних додатків, а також розвитку нових електронних сервісів, у тому числі на комерційній основі [16].

Висновки. Реалізація концепції публічно-сервісної держави ще не завершено. Реальні кроки на шляху розширення доступу громадян до публічно-правових послуг вже здійснено, як і заходи щодо розширення можливості використання сучасних інформаційних технологій для спрощення їх надан-

ня. На часі розширення доступу громадян до інших демократичних інструментів та засобів електронної демократії, як електронний суд, електронне голосування, тощо. Слід й надалі розширювати доступ громадян до публічно-правової інформації, надавати можливість у більшій кількості сфер отримувати через засоби інформаційних технологій якісні публічно-правові послуги. Важливо, щоби на засадах людиноцентризму змінювалася уся парадигма взаємовідносин держави та людини, розширювалися механізми контролю громадськості за діяльністю органів публічного управління.

Література

1. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / Авер'янов В. Б., Дерезь В. А., Школик А. М. та ін.; за заг. ред. Авер'янова В. Б. Київ: Юстініан, 2007. 288 с.
2. Вінецька Р. М. Правове регулювання надання адміністративних послуг у сфері освітньої діяльності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 247 с.
3. Дзевелюк М. В. Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави // Актуальні проблеми держави і права. 2017. Вип. 78. С. 60–67.
4. Клімушин П. С., Спасібов Д. В. Концепція сервісно орієнтованої держави в контексті модернізації публічного управління // Теорія та практика державного управління. 2017. Вип. 2. С. 21–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2017_2_5 (дата звернення 15.07.2020).
5. Лис А. Б. Світовий досвід надання послуг населенню державними і самоврядними органами влади // Аспекти публічного управління. 2015. № 9. С. 43–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2015_9_8 (дата звернення 15.07.2020).
6. Туркова О. К. Сервісна спрямованість надання адміністративних послуг в Україні: процедурні аспекти // Право і суспільство. 2015. № 5/2, ч. 3. С. 189–194.
7. Щербань В. Оптимізація адміністративно-правового регулювання публічно-сервісної діяльності органів виконавчої влади в Україні // Право та юстиція. 2018. № 1. С. 70–78.
8. Джафарова О. В. Зарубіжний досвід здійснення органами публічної адміністрації дозвільної діяльності та перспективи його впровадження в Україні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 35(2.2). С. 113–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_35%282.2%29__29 (дата звернення 15.07.2020).
9. Піляй А. М. Стан розвитку публічно-сервісної держави в країнах ЄС у розрізі адміністративної реформи в Україні та угоди про асоціацію між Україною та ЄС // Право. Людина. Довкілля. Vol. 10, No 4, 2019 С. 143–151. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo/article/download/law2019.04.017/11653> (дата звернення 15.07.2020).
10. Brown, JC Victims or Villains? The Beveridge Report and the postwar reforms. URL: <http://www.psi.org.uk/publications/archivepdfs/Victims/VV2.pdf> (дата звернення 15.07.2020).
11. The New Public Management in Action / E. Ferlie, L. Ashburner, L. Fitzgerald, A. Pettigrew. Oxford: Oxford University Press, 1996. 298 p.
12. Pollitt C. Public Management Reform: A Comparative Analysis. Christopher Pollitt and Geert Bouckaert. Oxford: Oxford University Press, 2000. 392 p.
13. Уряд для громад. Ініціативи щодо поліпшення якості послуг. Український переклад. Л.: Львів. філіал УАДУ, 2000. 293 с.
14. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В. І. Борисова (кер.авт. кол.) та ін.; / за ред. В. І. Борисової та ін. Харків: Право, 2011. Т. 2. 2011. 816 с.
15. Е-урядування — ключ до реформ в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/e-uryaduvannya-klyuch-do-reform-v-ukraini> (дата звернення 15.07.2020).
16. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019–2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 37-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/37-2019-%D1%80> (дата звернення 15.07.2020).

References

1. Derzhavne upravlinnya: yevropeys'ki standarty, dosvid ta administratyvne pravo / Aver»yanov V. B., Derets' V. A., Shkolyk A. M. ta in.; za zah. red. Aver»yanova V. B. Kyiv: Yustinian, 2007. 288 s.
2. Vinets'ka R. M. Pravove rehulyuvannya nadannya administratyvnykh posluh u sferi osvith'nyi diyal'nosti: dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2019. 247 s.
3. Dzevelyuk M. V. Servisna derzhava yak funktsional'na model' suchasnoyi derzhavy // Aktual'ni problemy derzhavy i prava. 2017. Vyp. 78. S. 60–67.
4. Klimushyn P. S., Spasibov D. V. Kontsepsiya servisno oriyentovanoyi derzhavy v konteksti modernizatsiyi publichnoho upravlinnya // Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya. 2017. Vyp. 2. S. 21–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2017_2_5 (data zvernennya 15.07.2020).
5. Lys A. B. Svitovyy dosvid nadannya posluh naselennyu derzhavnymy i samovryadnymy orhanamy vlady // Aspekty publichnoho upravlinnya. 2015. # 9. S. 43–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2015_9_8 (data zvernennya 15.07.2020).
6. Turkova O. K. Servisna spryamovanist' nadannya administratyvnykh posluh v Ukraini: protsedurni aspekty // Pravo i suspil'stvo. 2015. № 5/2, ch. 3. S. 189–194.
7. Shcherban' V. Optyimizatsiya administratyvno-pravovoho rehulyuvannya publichno-servisnoyi diyal'nosti orhaniv vykonavchoyi vlady v Ukraini // Pravo ta yustytsiya. 2018. # 1. S. 70–78.
8. Dzhafarova O. V. Zarubizhnyy dosvid zdiysnennya orhanamy publichnoyi administratsiyi dozvil'noyi diyal'nosti ta perspektyvy yoho vprovadzhennya v Ukraini // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo. 2015. Vyp. 35(2.2). S. 113–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_35%282.2%29_29 (data zvernennya 15.07.2020).
9. Pilyay A. M. Stan rozvytku publichno-servisnoyi derzhavy v krayinakh YeS u rozrizi administratyvnoyi reformy v Ukraini ta uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu ta YeS // Pravo. Lyudyna. Dovkillya. Vol. 10, No 4, 2019 S. 143–151. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo/artitsle/download/law2019.04.017/11653> (data zvernennya 15.07.2020).
10. Brown, JC Victims or Villains? The Beveridge Report and the postwar reforms. URL: <http://www.psi.org.uk/publications/archivepdfs/Victims/VV2.pdf> (data zvernennya 15.07.2020).
11. The New Public Management in Action / E. Ferlie, L. Ashburner, L. Fitzgerald, A. Pettigrew. Oxford: Oxford University Press, 1996. 298 p.
12. Pollitt C. Public Management Reform: A Comparative Analysis. Christopher Pollitt and Geert Bouckaert. Oxford: Oxford University Press, 2000. 392 p.
13. Uryad dlya hromad. Initsiatyvy shchodo polipshennya yakosti posluh. Ukrayins'kyy pereklad. L.: L'viv. filial UADU, 2000. 293 s.
14. Tsyvil'ne pravo: pidruchnyk: u 2 t. / V. I. Borysova (ker.avt. kol.) ta in.; / za red. V. I. Borysovoyi ta in. Kharkiv: Pravo, 2011. T. 2. 2011. 816 s.
15. E-uryaduvannya — klyuch do reform v Ukraini. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/e-uryaduvannya-klyuch-do-reform-v-ukrayini> (data zvernennya 15.07.2020).
16. Pro zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo realizatsiyi Kontsepsiyi rozvytku systemy elektronnykh posluh v Ukraini na 2019–2020 roky: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 30 sichnya 2019 r. № 37-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/tsard/37-2019-%D1%80> (data zvernennya 15.07.2020).

Скриньковський Руслан Миколайович
*кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій
Львівський університет бізнесу та права*

Скрынковский Руслан Николаевич
*кандидат экономических наук, доцент,
професор кафедры экономики предприятий и информационных технологий
Львовский университет бизнеса и права*

Skrynkovskyu Ruslan
*PhD (Economics), Associate Professor,
Professor of the Department of Business Economy and Information Technology
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-2180-8055*

Малашко Олександр Євгенійович
*викладач кафедри адміністративного права та процесу,
фінансового і інформаційного права
Львівський університет бізнесу та права*

Малашко Александр Евгеньевич
*преподаватель кафедры административного права и процесса,
финансового и информационного права
Львовский университет бизнеса и права*

Malashko Oleksandr
*Lecturer of the Department of Administrative Law and Process,
Financial and Information Law
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0001-8676-5837*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-7-6200

СТРУКТУРНО-КЛАСИФІКАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

СТРУКТУРНО-КЛАССИФИКАЦИОННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

STRUCTURAL AND CLASSIFICATION CHARACTERISTICS OF PROVIDING INFORMATION SECURITY

Анотація. У статті розкрито основні аспекти структурно-класифікаційної характеристики забезпечення інформаційної безпеки. В контексті розкриття мети наукового дослідження опрацьовано ряд джерел, окремі статті Конституції України, Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України», деякі статті Закону України «Про концепцію Національної програми інформатизації», Закону України «Про інформацію», Закону України «Про державну таємницю» та Закону України «Про доступ до публічної інформації». Визначено, що інформаційна безпека являє собою стан та рівень захищеності інформаційної сфери та проявляється за результатами формування, використання та розвитку інтересів як громадян, так і

суспільства, у тому числі держави, загалом. Встановлено, що інформаційна безпека носить міждисциплінарний характер, а саме охоплює правові, технічні, технологічні, психологічні основи та зумовлює неабияку складність і багаторівневість взаємозв'язків між складовими елементами забезпечення інформаційної безпеки. Доведено, що застосування підходів до класифікації забезпечення інформаційної безпеки, які використовуються у науковій статті, виступає одним із способів здійснення структурного аналізу процесу забезпечення інформаційної безпеки, при цьому не порушуючи взаємозв'язків між його складовими. Визначено, що ключові ознаки кожної із складових процесу забезпечення дозволяють у перспективі комплексно провести процес забезпечення інформаційної безпеки та сформувані тактичні і стратегічні напрямки такої діяльності. З'ясовано, що розгляд та врахування всіх основних питань комплексного забезпечення інформаційної безпеки дозволяє гармонізувати українське законодавство у інформаційній сфері, а це у перспективі сприятиме формуванню ефективної державної політики у інформаційній сфері.

Ключові слова: інформаційна безпека, забезпечення інформаційної безпеки, державна інформаційна політика, захист інформації.

Аннотация. В статье раскрыты основные аспекты структурно-классификационной характеристики обеспечения информационной безопасности. В контексте раскрытия цели научного исследования обработаны ряд источников, отдельные статьи Конституции Украины, Указ Президента Украины «О решении Совета национальной безопасности и обороны Украины от 29 декабря 2016 года «О Доктрине информационной безопасности Украины», некоторые статьи Закона Украины «О концепции Национальной программы информатизации», Закона Украины «Об информации», Закона Украины «О государственной тайне» и Закона Украины «О доступе к публичной информации». Определено, что информационная безопасность представляет собой состояние и уровень защищенности информационной сферы и проявляется по результатам формирования, использования и развития интересов как граждан, так и общества, в том числе государства, в целом. Установлено, что информационная безопасность носит междисциплинарный характер, а именно охватывает правовые, технические, технологические, психологические основы и обуславливает большую сложность и многоуровневость взаимосвязей между составляющими элементами обеспечения информационной безопасности. Доказано, что применение подходов к классификации обеспечения информационной безопасности, используемых в научной статье, выступает одним из способов осуществления структурного анализа процесса обеспечения информационной безопасности, при этом не нарушая взаимосвязей между его составляющими. Определено, что ключевые признаки каждой из составляющих процесса обеспечения позволяют в перспективе комплексно провести процесс обеспечения информационной безопасности и сформировать тактические и стратегические направления такой деятельности. Установлено, что рассмотрение и отражение всех основных вопросов комплексного обеспечения информационной безопасности позволяет гармонизировать украинское законодательство в информационной сфере, а это в перспективе будет способствовать формированию эффективной государственной политики в информационной сфере.

Ключевые слова: информационная безопасность, обеспечение информационной безопасности, государственная информационная политика, защита информации.

Summary. The article reveals the main aspects of the structural and classification characteristics of providing information security. In the context of revealing the purpose of scientific research processed a number of sources, separate articles of the Constitution of Ukraine, the Decree of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 29, 2016 «On the Doctrine of Information Security of Ukraine», some articles of the Law of Ukraine «On the Concept of the National Informatization Program», the Law of Ukraine «On Information», the Law of Ukraine «On State Secrets» and the Law of Ukraine «On Access to Public Information». It is determined that information security is a state and level of protection of the information sphere and is manifested in the formation, use and development of the interests of both citizens and society, including the state as a whole. It is established that information security has an interdisciplinary nature, namely it covers the legal, technical, technological, psychological foundations and causes great complexity and multilevel relationships between the components of information security. It is proved that the application of approaches to the classification of information security, which are used in the scientific article, is one of the ways to carry out a structural analysis of the process of providing information security, without violating the relationships between its components. It has been determined that the key features of each of the components of the provisioning process allow in the future to carry out the process of ensuring information security in a comprehensive manner and form the tactical and strategic directions of such activities. It was found that consideration and reflection of all the main issues of comprehensive providing information security allows to harmonize the Ukrainian legislation in the information sphere, and this in the long run will contribute to the formation of an effective state policy in the information sphere.

Key words: information security, providing information security, state information policy, information protection.

Постановка проблеми. У наш час важливою інтегруючою базою життєздатності суспільства виступає інформаційна сфера, водночас забезпечення безпеки у інформаційній сфері є одним із ключових концептуальних аспектів гарантування безпеки інформаційної сфери. Саме у таких умовах відбувається формування державної політики у інформаційній сфері, яка, до того ж, базується на низці проведених наукових досліджень у інформаційній сфері із нахилом на забезпечення інформаційної безпеки.

З'ясовано, що проведення наукових досліджень стосовно забезпечення інформаційної безпеки вимагає глибокого аналізу особливостей структури забезпечення. При цьому деталізація і виокремлення складових елементів системи забезпечення інформаційної безпеки відповідно до ознак дають можливість усвідомити характерні риси кожної з ознак і дозволять у перспективі сформулювати адекватні заходи державного і недержавного регулювання сфери інформаційного розвитку України, а також інтеграцію України у сферу світового інформаційного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження стосовно забезпечення безпеки у інформаційній сфері на сьогодні проводять багато вчених та науковців, зокрема — О. Д. Довгань [1], С. Д. Гусарев [2], О. М. Когосов [3], Ю. С. Максименко [4], О. В. Черевко [5] та інші.

Однак, виходячи із аналізу наукових праць, які представлені вищезазначеними науковцями та вченими, не до кінця вивченою та такою, що потребує нагального дослідження, залишається актуальна проблематика з розкриття структурно-класифікаційної характеристики забезпечення інформаційної безпеки.

Мета статті. Метою статті є дослідити і розкрити основні аспекти структурно-класифікаційної характеристики забезпечення інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В контексті розкриття тематики у даному напрямі, слід першочергово представити визначення поняття «інформаційна безпека».

Так, опираючись на інформацію, представлену у праці [1], під інформаційною безпекою слід розуміти стан та рівень захищеності середовища інформаційної сфери суспільства, який дозволяє формувати, використовувати та розвивати інтереси не тільки громадян, але і організацій.

Відповідно до статті 17 Конституції України [6], однією із визначальних функцій держави, а також важливим завданням Українського народу виступає забезпечення інформаційної безпеки в контексті

забезпечення захисту суверенітету і територіальної цілісності України.

Базуючись на зазначеному вище, варто відмітити, що процес забезпечення інформаційної безпеки слід трактувати як цілеспрямовану та одну із провідних функцій держави. Опіраючись на цьому, слід зазначити, що синергетична динаміка розвитку суспільства на сучасному етапі повинна відповідати теорії держави та права, а функції держави в цьому контексті повинні базуватися на напрямках та видах державної діяльності.

Термін «забезпечення» загалом тлумачиться як [7, с. 375]:

- процес надання і створення засобів та умов, якими гарантується захист;
- засоби чи система засобів захисту.

Своєю чергою, виходячи із теорії діяльності, тлумачення поняття «забезпечення» є не рівнозначним, оскільки засоби діяльності часто проявляються у вигляді змістовних елементів, які, до того ж, визначають незмінну складову цієї діяльності [2, с. 89].

Що стосується системи забезпечення інформаційної безпеки, то основними її завданнями виступають [1]:

- розроблення та впровадження на практиці планів і інших заходів стосовно захисту інтересів інформаційної сфери;
- створення та забезпечення функціонування і розвитку належних органів, засобів та сил для захисту безпеки інформаційної сфери;
- відновлення об'єктів, якими забезпечується захист інформаційної сфери.

Своєю чергою, цілі системи забезпечення інформаційної безпеки спрямовуються на виявлення, запобігання, нейтралізацію, усунення, локалізацію, відбиття та знищення інформаційних загроз [1].

Базуючись на характерних особливостях кожного із видів діяльності, варто відмітити, що засоби захисту у багатьох випадках виступають самостійними елементами, через які виражається мета, завдання і результати діяльності. При цьому організаційна діяльність держави виражається як, по-перше — процес формування потрібних засобів, через які забезпечується діяльність суб'єктів, а, по-друге — процес використання цих засобів суб'єктами, в контексті досягнення ними поставленої мети. З огляду на те, засоби слід вважати як такі, в контекст яких покладено досягнення завдань та отримання очікуваних результатів від них у ході реалізації окресленої мети.

Інформаційна безпека, виходячи із своїх особливостей, носить системний характер, оскільки характеризується як складний та сукупний процес

забезпечення діяльності відповідно до поставлених вимог. Наукові дослідження довели, що на сьогодні ще не вироблено ефективного механізму, через який забезпечувалася б безпека у інформаційній сфері. Тому для виділення окремих складових цього механізму прийнято використовувати такі поняття як «механізми», «напрями», «шляхи». При цьому, суть забезпечення інформаційної безпеки виражається як комплексна діяльність, до реалізації якої повинен застосовуватися спеціальний діяльнісний підхід.

Результати дослідження доводять, що в наш час недостатньо розробленою та систематизованою виступає структура ключових елементів процесу забезпечення інформаційної безпеки. Що стосується нормативно-правового рівня регулювання забезпечення інформаційної безпеки, то напрямки регулювання цього процесу опираються на традиційні сфери життєдіяльності.

До прикладу, в основу Доктрини інформаційної безпеки України [8] покладено саме традиційний підхід до забезпечення безпеки у інформаційній сфері.

У ході представлення класифікації забезпечення безпеки інформаційної сфери варто зазначити, що кожен із критеріїв слід інтерпретувати, базуючись при цьому на спеціальних ознаках. Використання такого підходу дозволить представити багатоаспектну класифікацію процесу забезпечення інформаційної безпеки.

Базуючись на інформації, поданій у літературних джерелах [8; 9]: забезпечення інформаційної безпеки відбувається у таких сферах суспільного життя, як: економічна сфера, політична сфера, оборонна сфера, екологічна сфера, соціальна сфера та інші.

Відповідно до українського законодавства, процес забезпечення інформаційної безпеки виступає невід'ємною складовою забезпечення національної безпеки.

Що стосується розуміння інформаційної безпеки, то відповідно до інформації, поданої у праці [4, с. 57], процес забезпечення інформаційної безпеки поділяється на:

- 1) забезпечення інформаційно-психологічної безпеки;
- 2) забезпечення інформаційно-технологічної (технічної) безпеки;
- 3) забезпечення інформаційної безпеки у системі прав та свобод людини.

У Законі України «Про інформацію» [10] зазначено, що суть забезпечення інформаційної безпеки полягає у:

- 1) забезпеченні можливостей для використання інформації;

- 2) забезпеченні належного рівня зберігання інформації;
- 3) забезпеченні захисту інформації;
- 4) забезпеченні отримання інформації у визначеному порядку;
- 5) забезпеченні легітимного (законного) поширення інформації.

Базуючись на комплексності підходів до визначення забезпечення інформаційної безпеки і пов'язаних із цим проблем, слід наголосити на обов'язковому виділенні особливих видів діяльності, в які закладено інноваційні (інтелектуальні) основи результативного розвитку інформаційних систем. До прикладу, такими діяльностями виступають професійна освіта, а також проведення наукових досліджень у сфері інформаційної діяльності, як визначені положеннями статті 15 «Науково-технічна інформація» та статті 16 «Податкова інформація» Закону України «Про інформацію» [10].

Варто також зазначити, що основними етапами діяльності по протидії загрозам у інформаційній сфері виступають:

- 1) етап моніторингування наявних та потенційних загроз у інформаційній сфері (зокрема проводиться аналіз чинників впливу на стан інформаційної сфери та виявляються загрози);
- 2) етап ранжування загроз у інформаційній сфері (зокрема встановлюються пріоритетні загрози, тобто ті, нейтралізація яких є першочерговою);
- 3) етап профілактики та попередження виникнення загроз, а також їх негативного впливу на стан інформаційної сфери;
- 4) етап безпосередньої протидії загрозам.

Розглядаючи загрозу як чинник негативного впливу, варто відмітити, що усунення цієї загрози передбачається пріоритетними напрямками державної діяльності. Разом з тим, процес забезпечення інформаційної безпеки можна горизонтально структурувати. Водночас за видами забезпечення, які формуються відповідно до основних етапів діяльності по протидії загрозам у інформаційній сфері представляється вертикальна структуризація забезпечення інформаційної безпеки.

Державне забезпечення інформаційної безпеки відповідно до змісту поділяється на:

- 1) процес інформування (відповідно до якого суб'єктам надається певна якісна інформація для забезпечення та підтримання на належному рівні їх функціонування і життєздатності);
- 2) процес інформатизації (відповідно до якого держава провадить цілеспрямовану діяльність, націлену на формування економічних, політичних, технічних і інших умов, необхідних для

забезпечення інформаційного розвитку суб'єктів, оптимізації обміну інформацією, а також для розвитку державних інформаційних ресурсів);

3) процес приведення до норми поведінку суб'єктів у інформаційній сфері (зокрема передбачається правова регламентація відносин у інформаційній сфері);

4) процес боротьби із правопорушеннями, які виникають та здійснюються у інформаційній сфері.

У частих випадках державне забезпечення інформаційної безпеки визначається як комплекс державних гарантій у інформаційній сфері, які прямим чи опосередкованим чином впливають на правове регулювання процесу забезпечення інформаційної безпеки, і виступають базою розроблення нових та удосконалення існуючих нормативно-правових актів. До прикладу, це Доктрина інформаційної безпеки України [8], Закон України «Про концепцію Національної програми інформатизації» [9], Закон України «Про інформацію» [10].

У Доктрині інформаційної безпеки України [8] зазначається, що процес забезпечення інформаційної безпеки класифікується за такими ключовими ознаками, як:

1) за суб'єктами забезпечення інформаційної безпеки на:

а) міжнародне забезпечення інформаційної безпеки, яке базується на міжнародному співробітництві у сфері інформації, гарантуванні інформаційної незалежності держави, сприянні задоволенню потреб громадян у необхідній інформації);

б) державне забезпечення інформаційної безпеки, яке базується на діяльності державних органів, організацій та індивідів;

в) недержавне забезпечення інформаційної безпеки, яке базується на діяльності інститутів громадянського суспільства (у тому числі громадських організацій), та індивідів;

2) за об'єктами забезпечення інформаційної безпеки на:

а) забезпечення інформаційної безпеки держави;

б) забезпечення інформаційної безпеки суспільства;

в) забезпечення інформаційної безпеки індивіда;

3) за напрямками впливу загроз на:

а) опосередкований вплив загроз, який потрібно нейтралізувати (послабити) внаслідок підвищення інформаційного потенціалу суб'єктів, а також через сприяння їх самоорганізації;

б) безпосередній вплив загроз, який потрібно нейтралізувати (послабити) внаслідок формування сприятливих умов, необхідних для забезпечення життєдіяльності суб'єктів у інформаційній сфері;

4) за предметністю забезпечення інформаційної безпеки на:

а) трансформацію негативного впливу загроз у позитивний вплив;

б) посилення позитивних процесів у інформаційній сфері;

в) усунення (нейтралізацію) негативних процесів та/чи загроз;

5) за способами забезпечення інформаційної безпеки на:

а) контрольно-наглядову діяльність у інформаційній сфері;

б) інженерно-технічне забезпечення інформаційної сфери;

в) матеріально-технічне забезпечення інформаційної сфери;

г) правове регулювання взаємовідносин у інформаційній сфері.

Відповідно до положень Закону України «Про державну таємницю» [11] та Закону України «Про доступ до публічної інформації» [12], процес забезпечення інформаційної безпеки класифікується також за такими видами:

1) у відповідності до правового режиму інформації на:

а) процес забезпечення режиму доступу до інформації у ситуації обмеженого доступу;

б) процес забезпечення розповсюдження інформації на належному рівні;

в) процес забезпечення оптимального обміну інформацією, яка є відкритою;

2) відповідно до заходів захисту інформації (у тому числі секретної) на:

а) оперативно-розшукове забезпечення інформаційної безпеки;

б) організаційно-правове забезпечення інформаційної безпеки;

в) криптографічне забезпечення інформаційної безпеки;

г) інженерно-технічне забезпечення інформаційної безпеки.

Окрім того, О. Д. Довгань [1], вивчаючи проблематику правового забезпечення інформаційної безпеки України, виділяє такі пріоритетні напрямки процесу забезпечення як:

1) забезпечення наступальності різних способів досягнення інформаційної безпеки, виходячи із особливостей прояву загроз у інформаційній сфері;

2) формування інтегрованої системи оцінювальних індикаторів впливу загроз у інформаційній сфері, а також оперативного реагування на їх нейтралізацію чи послаблення;

- 3) розроблення і впровадження на практиці скоординованої інформаційної політики спеціально уповноваженими органами державної влади;
- 4) своєчасне реагування на інформаційні операції проти України, а також на маніпуляції із свідомістю суспільства;
- 5) формування, розвиток та результативне функціонування інститутів, націлених на забезпечення безпеки у інформаційній сфері України;
- 6) покращення підготовки спеціально уповноважених осіб у сфері інформаційної безпеки.

Разом з тим, О. Д. Довгань [1] наголошує, що система забезпечення інформаційної безпеки включає: а) суб'єктів із інформаційно-аналітичними компетенціями, які проводять аналіз інформаційних загроз; б) суб'єктів із організаційно-управлінськими компетенціями, якими приймаються рішення, а також розробляються та впроваджуються заходи із протидії загроз; в) суб'єктів, за якими закріплені виконавчі функції.

Своєю чергою, О. М. Косошов [3], в контексті аналізування сучасних методів забезпечення безпеки у інформаційній сфері, наголошує, що на сьогодні досить поширеними методами забезпечення інформаційної безпеки виступають:

- 1) однорівневі методи, які націлені на конкретному завданні процесу забезпечення інформаційної безпеки;
- 2) багаторівневі методи, які націлені на кількох завданнях процесу забезпечення інформаційної безпеки;
- 3) комплексні методи, які базуються на аналізі впливу загроз на інформаційну безпеку;
- 4) інтегровані високоінтелектуальні методи, в основу яких закладено використання багатокomпонентних технологій із використанням автоматизованих інтелектуальних засобів.

Таким чином, слід наголосити на тому, що в рамках аналізу існуючих класифікацій забезпечення інформаційної безпеки, варто також звернути увагу на класифікацію загроз у інформаційній безпеці, на усунення та послаблення впливу яких спрямовано забезпечення інформаційної безпеки. Так, загрози у інформаційній безпеці класифікуються за такими ключовими ознаками [5]:

- 1) за особливостями порушення (розкриття конфіденційної інформації, протиправне втручання у діяльність інформаційних систем, виведення інформаційних систем із ладу, спотворення та знищення інформації тощо);
- 2) за можливими наслідками (серйозний злочин, дрібне хуліганство, незначні помилки);
- 3) за характером дій правопорушників (умисне втручання у процес порушення інформаційної

безпеки, неумисне втручання у процес порушення інформаційної безпеки);

- 4) за мотивованістю здійснення порушення (зловмисне порушення, незловмисне порушення);
- 5) за місцем виникнення (зовнішні загрози в інформаційній безпеці, внутрішні загрози в інформаційній безпеці (здебільшого провокуються інсайдерами);
- 6) за кінцевим результатом (реалізовані загрози, нереалізовані загрози);
- 7) за об'єктивністю впливу загроз (загрози, які спрямовані на усю інформаційну систему, загрози, які спрямовані на деякі компоненти інформаційної системи);
- 8) за причинами виникнення (загрози, які виникають в контексті недосконалого рівня технічного захисту інформаційної безпеки, загрози, які виникають внаслідок браку організаційних мір);
- 9) за каналом проникнення (загрози, які виникають через слабкість програмного забезпечення, загрози, які виникають через прогалини у системі авторизації, зокрема провокують, тим самим, ряд недоліків системи зберігання документів);
- 10) за реалізацією загроз (загрози у вигляді впливу шкідливих програм, хакерських атак, програмних закладок, загрози, які спричиняють уразливі процедури для авторизації тощо);
- 11) за особливостями походження загроз (загрози через стихійні лиха, антропогенні, техногенні та природні явища);
- 12) за характером збитку (критичні, значні, незначні).

Висновки. За результатами опрацювання літературних джерел, окремих статей Конституції України, Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України», окремих статей Закону України «Про концепцію Національної програми інформатизації», Закону України «Про інформацію», Закону України «Про державну таємницю», Закону України «Про доступ до публічної інформації» [1–15] у науковій статті розкрито основні аспекти структурно-класифікаційної характеристики забезпечення інформаційної безпеки.

Встановлено, що інформаційна безпека носить міждисциплінарний характер, а саме охоплює правові, технічні, технологічні, психологічні основи та зумовлює неабияку складність і багаторівневість взаємозв'язків між складовими елементами забезпечення інформаційної безпеки. Доведено, що застосування підходів до класифікації забезпечення інформаційної безпеки, які використовуються

у науковій статті, виступає одним із способів здійснення структурного аналізу процесу забезпечення інформаційної безпеки, при цьому не порушуючи взаємозв'язків між його складовими.

Визначено, що ключові ознаки кожної із складових процесу забезпечення дозволяють у перспективі комплексно провести процес забезпечення інформа-

ційної безпеки та сформувані тактичні і стратегічні напрямки такої діяльності. З'ясовано, що розгляд всіх основних питань комплексного забезпечення інформаційної безпеки дозволяє гармонізувати українське законодавство у інформаційній сфері, а це у перспективі сприятиме формуванню ефективної державної політики у інформаційній сфері.

Література

1. Довгань О. Д. Правові засади формування і розвитку системи забезпечення інформаційної безпеки України // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2015. № 3(19). С. 6–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2015_3_3
2. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: монографія. К.: Знання, 2005. 375 с.
3. Когосов О. М. Методи забезпечення безпеки інформаційної інфраструктури держави // Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. 2016. № 2(47). С. 38–41. URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/16818>
4. Максименко Ю. Є. Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний університет внутрішніх справ. К., 2007. 186 с.
5. Черевко О. В. Теоретичні засади поняття інформаційної безпеки та класифікація загроз системи інформаційного захисту // Ефективна економіка. 2014. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_5_103
6. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>
9. Про концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. № 75/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-вр#Text>
10. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
11. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
12. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
13. Тихомиров О. О. Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасної держави: монографія / заг. ред. Р. А. Калужний. Центр навчально-наукових та науково-практичних видань Національної академії Служби безпеки України, 2014. 196 с.
14. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 168 с.
15. Тихомиров О. О. Забезпечення інформаційної безпеки як функція держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 19 с.

References

1. Dovhan O. D. Pravovi zasady formuvannia i rozvytku systemy zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy // Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy. 2015. № 3(19). S. 6–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2015_3_3
2. Husariev S. D. Yurydychna diialnist: metodolohichni ta teoretychni aspekty: monohrafiia. K.: Znannia, 2005. 375 s.
3. Kohosov O. M. Metody zabezpechennia bezpeky informatsiinoi infrastruktury derzhavy // Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl. 2016. № 2(47). S. 38–41. URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/16818>

4. Maksymenko Yu. Ye. Teoretyko-pravovi zasady zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / Kyivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. K., 2007. 186 s.
5. Cherevko O. V. Teoretychni zasady poniattia informatsiinoi bezpeky ta klasyfikatsiia zahroz systemy informatsiinoho zakhystu // Efektyvna ekonomika. 2014. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_5_103
6. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
7. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod., dopov. ta CD) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. K.; Irpin: VTF «Perun», 2009. 1736 s.
8. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.02.2017 r. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>
9. Pro kontseptsiiu Natsionalnoi prohramy informatyzatsii: Zakon Ukrainy vid 04.02.1998 r. № 75/98-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-вр#Text>
10. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
11. Pro derzhavnu taiemnytsiu: Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 r. № 3855-XII (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
12. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 r. № 2939-VI (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
13. Tykhomyrov O. O. Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky yak funktsiia suchasnoi derzhavy: monohrafiia / zah. red. R. A. Kaliuzhnyi. Tsentр navchalno-naukovykh ta naukovopraktychnykh vydan Natsionalnoi akademii Sluzhby bezpeky Ukrainy, 2014. 196 s.
14. Nashynets-Naumova A. Iu. Informatsiina bezpeka: pytannia pravovoho rehuliuвання: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2017. 168 s.
15. Tykhomyrov O. O. Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky yak funktsiia derzhavy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 2011. 19 s.

УДК 342:34.03:35.076:336.2

Карпінський Борис Андрійович

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Карпинский Борис Андреевич

*доктор экономических наук, профессор,
професор кафедры публичного администрирования и управления бизнесом
Львовский национальный университет имени Ивана Франко*

Karpinsky Borys

*Doctor of Economics, Professor
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-5996-7724*

Карпінська Олена Борисівна

*кандидат юридичних наук, докторант
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Карпинская Елена Борисовна

*кандидат юридических наук, докторант
Львовский национальный университет имени Ивана Франко*

Karpinska Olena

*PhD in Law, Doctoral Student
Ivan Franko National University of Lviv*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-7-6175

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА І СТРАТЕГІОЛОГІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ДОКТРИНІ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВАЯ И СТРАТЕГИОЛОГИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ДОКТРИНЕ ГОСУДАРСТВЕННО СОЗИДАТЕЛЬНОГО ПАТРИОТИЗМА НАЦИИ

CONSTITUTIONAL–LEGAL AND STRATEGIOLOGICAL RESPONSIBILITY IN THE DOCTRINE OF STATE-CREATIVE PATRIOTISM OF THE NATION

Анотація. Мета статті полягає у системному виділенні характерних ознак конституційно-правової і стратегіологічної відповідальностей для вироблення правової позиції й заходів з активізації доктрини державотворчого патріотизму нації. Аналізуючи та систематизуючи наукові праці низки вчених з проблематики конституційно-правової відповідальності, виділено потребу в розробці основ нового наукового напрямку, який стосується стратегіологічної відповідальності. Підкреслено, що державотворчий патріотизм нації – це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави.

Виділено, що конституційно-правова і стратегіологічна відповідальності закономірно володіють ознаками фундаментальності, оскільки через них проявляється як результат від прояву кожної з домінант державотворчого патріотизму нації, так і дотримання й виконання законодавчо-нормативних вимог. Систематизовано оцінювальні підходи

відповідальності. Виходячи з того, що державотворення й становлення конституційно-правової відповідальності об'єктивно починається з формування держави та її інституцій, окреслено етапність становлення такої відповідальності. Підкреслено, що фундаментальним базисом настання конституційно-правової відповідальності є порушення норм конституційного права.

Синтезовано й обґрунтовано тезис: стратегіологічна відповідальність — це прояв й обов'язок правового суб'єкта щодо цілеспрямованої реалізації конкретних заходів в інтересах індивідуума, громади чи держави, який базується на його чи їх довірі, оскільки реальний результат котрих, включаючи проведення підсумкового контролю, може проявитись лише у довготерміновому періоді. Виділено функції стратегіологічної відповідальності у системі права, які стосуються напрямів її взаємодії із суб'єктом правових відносин та впливають з необхідності вирішення поставлених перед нею завдань, дозволяючи підвищити довіру громадян до здійснюваних заходів у системі активізації конституційно-правових відносин та доктрини державотворчого патріотизму нації.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, стратегіологічна відповідальність, доктрина, державотворчий патріотизм нації, стратегіологія, домінанта, активізація.

Аннотация. Цель статьи заключается в системном выделении характерных признаков конституционно-правовой и стратегиологической ответственностей для выработки правовой позиции и мер по активизации доктрины государственно созидательного патриотизма нации. Анализируя и систематизируя научные труды ряда ученых по проблематике конституционно-правовой ответственности, выделена потребность в разработке основ нового научного направления, касающегося стратегиологической ответственности. Подчеркнуто, что государственно созидательный патриотизм нации — это все, что народ в целом и каждый гражданин в частности делают в интересах создания независимого, суверенного, цивилизованного государства.

Выделено, что конституционно-правовая и стратегиологическая ответственности закономерно обладают признаками фундаментальности, поскольку через них проявляется как результат от проявления каждой из доминант государственно созидательного патриотизма нации, а также соблюдения и выполнения законодательно-нормативных требований. Систематизированы оценочные подходы ответственности. Исходя из того, что государство и становление конституционно-правовой ответственности объективно начинается с формирования государства и его институтов, обозначена этапность становления такой ответственности. Подчеркнуто, что фундаментальным базисом наступления конституционно-правовой ответственности является нарушение норм конституционного права.

Синтезирован и обоснован тезис: стратегиологическая ответственность — это проявление и обязанность правового субъекта по целенаправленной реализации конкретных мероприятий в интересах индивида, общества или государства, основанный на его или их доверии, поскольку реальный результат которых, включая проведение итогового контроля, может проявиться только в долгосрочном периоде. Выделены функции стратегиологической ответственности в системе права, касающихся направлений ее взаимодействия с субъектом правовых отношений и вытекающих из необходимости решения поставленных перед ней задач, позволяя повысить доверие граждан к осуществляемым мероприятиям в системе активизации конституционно-правовых отношений и доктрины государственно созидательного патриотизма нации.

Ключевые слова: конституционно-правовая ответственность, стратегиологическая ответственность, доктрина, государственно созидательный патриотизм нации, стратегиология, доминанта, активизация.

Summary. The purpose of the article is to systematically highlight the characteristic features of constitutional and legal and strategiologic responsibilities for developing a legal position and measures to activate the doctrine of state creative patriotism of nation. Analyzing and systematizing the scientific works of a number of scientists on the issues of constitutional and legal responsibility, the need for the development of the foundations of a new scientific direction concerning strategiologic responsibility is highlighted. It was emphasized that the state creative patriotism of nation is everything that the people in general and every citizen in particular do in the interests of creating an independent, sovereign, civilized state.

It is highlighted that constitutional, legal and strategiologic responsibilities naturally have signs of fundamentality, because they manifest as a result of the manifestation of each of the dominants of the state creative patriotism of nation, and compliance with legal requirements. Responsibility assessment approaches are systematized. Based on the fact that the state and the formation of constitutional and legal responsibility objectively begins with the formation of the state and its institutions, the stages of formation of such responsibility are indicated. It is emphasized that the fundamental basis for the onset of constitutional liability is a violation of constitutional law.

The thesis is synthesized and substantiated: strategiologic responsibility is a manifestation and obligation of a legal entity to purposefully implement specific measures in the interests of an individual, society or the state, based on his or their trust,

since the real result of which, including the final control, may manifest only in the long run. The functions of strategical responsibility in the system of law are highlighted, concerning the directions of its interaction with the subject of legal relations and arising from the need to solve the tasks assigned to it, allowing to increase the confidence of citizens in the measures taken in the system of activating constitutional and legal relations and the doctrine of state creative patriotism of nation.

Key words: constitutional and legal responsibility, strategical responsibility, doctrine, state creative patriotism of nation, strategy, dominance, activation.

Постановка проблеми. З відповідальністю як держава, так і окрема особа неодноразово зустрічається навіть протягом короткого часу, однак за своєю сутністю це об'ємне поняття, яке прийнято розглядати з декількох сторін. Так, в правничому просторі — це певні санкції (штрафи), які накладаються на особу, яка здійснила дії, які несумісні з вимогами держави; в етичному полі — особиста якість конкретної особи відповідати за свої вчинки; в філософському аспекті — це розгляд діалектики свободи і відповідальності як категорій, які не можуть існувати одна без одної. Щодо останнього (філософського спрямування) то дослідники вказують, що поряд з цими категоріями йде право вибору, тобто вільна людина може вибирати, приймати власні рішення. Проблема відповідальності на рівні держав нині загострюється, оскільки вона ще пов'язана з ресурсами, а їх у переважній частині є обмаль, що призводить до активізації конфліктних ситуацій. Виходячи з своєї багатоаспектності проблематика відповідальності залишається стратегіологічно фундаментальною в околі наукових досліджень, оскільки вона пов'язана з життєіснуванням не лише конкретної особи, а й планети загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема, в основі традиційних викопних паливно-енергетичних ресурсів (ТПЕР) лежать три види органічного (вуглевмісного) палива — вугілля, нафта, природний газ та два види мінерального палива — уран і торій. Однак світові запаси даних видів викопних палив є досить обмеженими. Модельні розрахунки щодо перспектив використання ТПЕР, а значить

наукової відповідальності за обґрунтованість, базуються як на оцінці їх геологічних запасів, так і оцінці інтенсивності їхнього споживання (табл. 1).

Фактично у цьому випадку наукова відповідальність означає й розуміння наслідків, які обумовлюватиме вичерпання ТПЕР, що стимулює прийняття стратегіологічних управлінських рішень з активізації заміни чи економії викопних невідновлювальних палив. Доцільно підкреслити, що дана оцінка наведена по одній з глобальних проблем розвитку, а їх існує явно більше. Зокрема, за відповідальними прогнозними даними вчених (Міжурядова група експертів з питань змін клімату — МГЕЗК) зміна клімату через глобальне потепління (викиди двоокису вуглецю — CO₂) вже до 2100 року призведе до підняття рівня світового океану майже на один метр (середній глобальний рівень моря з 1880 року вже піднявся на 0,3 метра), а це значить, що мільйонам людей прийдеться змінювати своє місце проживання через затоплення й різке зменшення площі землі придатної для проживання (стратегіологічно й через це нинішньому поколінню українців потрібно дбати й пильнувати свою споконвічну землю, яка традиційно дісталась їм від прадідів). Вже не кажучи за наростаючу потребу в пошуку й розробці нових джерел їжі (через стрімке зростання чисельності населення планети, яке на середину 2020 р. налічує 7,8 млрд. осіб, коли у 1900 р. було 1,65 млрд., у 2000 р. — 6 млрд., а до 2050 р. прогнозується — 9 млрд. осіб). Виходячи з означеного, вагоме місце в сучасних життєвих і управлінських трансформаціях, включаючи й конституційний процес,

Таблиця 1

Оціночні параметри досягнення критичного стану з видобутку й вичерпання запасів традиційних паливно-енергетичних ресурсів

Видобувний невідновлювальний ресурс	Досягнення критичних значень видобутку		Вичерпання природних запасів	
	Термін	Рік	Термін	Рік
нафта	7 років	2024	50 років	2067
газ природний	12 років	2029	53 роки	2070
уран	35 років	2052	84 роки	2101
вугілля	42 роки	2059	153 роки	2170

Джерело: сформовано авторами на основі [29, с. 10; 30, с. 65]

відводиться формуванню дієвої (саме правової) системи відповідальності на різних рівнях, яка може відповідально реагувати на потреби та виклики цивілізаційного розвитку, зокрема через механізми й інструментарний апарат правничої науки.

Доцільно наголосити, що в контексті означеного виділяються дослідження С. А. Авакьяна, С. С. Алексєєва, М. В. Баглая, Ю. Г. Барабаша, Н. О. Бобрової, В. Г. Буткевича, В. А. Василенка, М. В. Вітрука, Л. Дюгі, О. В. Задорожня, Т. Д. Зражевської, В. М. Кафарського, Н. М. Колосової, В. О. Лучина, В. В. Мицика, П. О. Недбайла, П. М. Рабіновича, Ю. М. Тодики, Р. Л. Хачатурова, А. О. Червяцова, В. М. Шаповала, Д. Т. Шона та інших [1–28, 32–35].

Однак, проведений аналіз наукових робіт свідчить, що проблематика відповідальності з позиції сучасних потреб взаємозв'язку конституційно-правової і стратегіологічної відповідальностей та державотворчого патріотизму нації раніше не розглядалась, що й обумовило проведення окремого дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виділення характерних ознак конституційно-правової і стратегіологічної відповідальностей для вироблення позиції й заходів з активізації доктрини державотворчого патріотизму нації.

Виклад основного матеріалу. Під відповідальністю потрібно розуміти внутрішній стан суб'єкта, коли він свідомо розуміє потреби зовнішнього оточення і вчасно відповідає своєю реакцією й поведінкою його кращим потребам й прагненням. Відповідальність — це коли піклуєшся за інтереси інших, щоб їм було відчутно добре від того, що робиш в конкретний момент часу. Відповідальна людина просто робить добре справу, не чекаючи на подяку — це її потреба, зокрема, на роботі — бути кращим, вдома — дбати за сім'ю, такі прості життєві істини, а вони в сукупності формують збалансовано сильну державу. Коли ж відбувається зворотне, а за рахунок накладання явища негативної синергичності воно ще й посилюється, то кінцевий результат буде досить нестійким й проблемним.

Наприклад, людина тоне. Відповідальна особа буде знаходити засоби, щоб її витягнути з води й спасти, особливо не думаючи за себе. Безвідповідальна — просто, навіть без особливих емоцій, пройде мимо, придушуючи внутрішнє сумління думкою, що їй не треба було у воду лізти, а у суперечливо кращому випадку зробить фото, щоб викласти в соціальну мережу з метою отримання порції відгуків та лайків.

Водночас, відповідальність на рівні держави за досягнення й втрати реально окреслено та визначено

в Конституції України, згідно якої вона проголошена суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1 Конституції України), державою унітарною з республіканською формою правління (ч. 2 ст. 2, ч. 1 ст. 5 Конституції України), національною державою (ч. 3 Преамбули, ч. 2 ст. 133 Конституції України), а також державою світською (ст. 35 Конституції України). Об'єктивно, що відповідальність є взаємною, тобто: держава–народ–громадянин та громадянин–народ–держава. Така діалектична тріадність обумовлює турботливу відповідальність громадян у правовому полі за динамічний розвиток й збереження своєї держави, виходячи з її пріоритетності й стратегіологічно-орієнтаційної спрямованості на досягнення кращих європейських цінностей та стандартів у різномірних взаєминах й добробуті населення.

У сучасній філософсько-правничій сфері в рамках оцінювання відповідальності застосовують специфічні підходи, зокрема: онтологічний (М. Гайдеггер, Г. Йонас, Ж. Ліповецьки, Ж.-Л. Нансі, М. Фуко), аксіологічний (К.-О. Апель, А. Бадью, М. Бубер, Ю. Габермас, М. Гайдеггер, А. Єрмоленко, Г. Йонас, В. Канке, Е. Левінас, Ч. Тейлор) й праксіологічний (П. Бурд'є, Е. Гідденс) [1; 3; 9–10; 21; 24–26; 32–33].

Доцільно наголосити, що в онтологічному підході, який стосується категоріальної проблематики буття, в контексті первоначала, першопричини існування та розвитку всього існуючого, дослідники закладають: матерію, простір, час, рух, інтуїцію тощо. В аксіологічному підході основна увага спрямовується на природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю конкретної людини (зокрема, виховання з орієнтацією на цінності, що дозволяють як задовільняти потреби індивідуума, так і відповідають внутрішньо-особистим запитам й нормам у конкретній історичній та життєвій ситуації). Водночас, праксіологічний підхід найбільш вимірно зрозумілий, оскільки базується на результатах людської діяльності, її ефективності. Так, фундатор теорії соціально-економічних криз, видатний український економіст М. Туган-Барановський ще у 1916 р. видав фундаментальну працю «Соціальні основи кооперації» [28], заклавши в ній, по суті, концепційний базис нинішньої теорії соціального капіталу, де проводиться порівняльний взаємозв'язок інвестицій в людський капітал з реальним підвищенням рівня продуктивності праці. Практично, дана теорія органічно пов'язує розвиток підприємництва з соціальним капіталом, зокрема, у сучасних умовах громадська довіра, посилення солідарності та відчуття

приналежності — властиво той соціальний капітал, який може додатково вплинути й забезпечити прояв ефективної участі населення в програмах розвитку села за проходження децентралізаційних процесів та змін у територіально-адміністративному устрої через об'єднані територіальні громади.

Державотворення й становлення конституційно-правової відповідальності об'єктивно починається з формування держави та її інституцій, які забезпечують зв'язок з безпосередніми громадянами, оскільки має бути документально визначено права та обов'язки з підпорядкованістю відповідача перед конкретною особою. Виходячи з цього, на думку авторів, можливо виділити окремі етапи в становленні такої відповідальності.

Так, на першому етапі — древньо-князівський (акцент у даному прикладі можливо робити не на конституційності, а на більше концепційно-юридичних засадах, оскільки й відповідного терміну ще не було), який триває до 16 ст. В основі цього періоду відповідальності закладаються податки чи данина, які й лежать в основі фінансової системи кожної держави. Наголосимо, що можемо вносити такий розподіл, оскільки підвладне населення було відповідальним перед своїми володарями через податки, а володарі зобов'язувались турбуватись за своїх підданих. Зокрема, громадяни на засадах зібраних податків будували замки й фортеці для захисту від зовнішніх ворогів та при їх наближенні могли ховатись за міцні мури. Відомо також, що податки становлять основу фінансової складової конституції. Однак, виникає питання де то записано, щоб можна було на нього посилались. На жаль, таких даних обмаль за плином століть й більше вони проходять через історичні перекази. Властиво, податки це базис фінансової основи кожної конституції, коли управлінська вертикаль працює в інтересах громади, як платника податків.

Вже на другому — козачина (16–17 ст.) конкретизується специфічна вертикаль управлінців гетьмана із своїми конституційними правилами відповідальності сторін у рамках: гетьман-козаки, включаючи їхній захист від ворогів на життєвих шляхах. Зокрема, поява конституційно спрямованих документів: Зборівська угода (1649), Переяславські (Березневі) статті Богдана Хмельницького (1654), Гадяцький трактат (1658), різного роду «статті (конституції)» дещо пізніших років та безпосередньо «Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького» (1710, Конституція Пилипа Орлика — угода між Гетьманатом та козацькою старшиною і козаками Війська Запорозького, яка закріплювала розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову; за-

безпечувала права і свободи населення) переконливо свідчать за становлення правничої й конституційної відповідальності повноправних сторін.

Третій — обмежувально-стримувальний етап відповідальності (18–19 ст.), коли цілеспрямовано проходить нищення історичної ідентичності українства, особливо його мови, архівних документів й стародруків, переписування історичних фактів на догоду зовнішньої сторони. Конституційний процес різко обмежується й пригальмовується, а конституційно-правова відповідальність епізодично проходить лише через окремі наукові погляди дослідників, не маючи під собою управлінської системи, яка б могла втілювати в життя достатньо вірні думки, які були й пріоритетними в конституційному праві. Зокрема, щодо останнього то наголосимо на таких конституційно-правових документах як: конституційні проекти Георгія Андрузького «Начерки Конституції Республіки» (1846–1847), Михайла Драгоманова «Проект основаній Устава українського общества «Вольный Союз» — «Вільна Спілка» (1884), Миколи Міхновського «Основний Закон «Самостійної України» — спілки народу українського» (1905), Михайла Грушевського (окреслено в його праці «Конституційне питання і українство в Росії», 1905 р.) та інші.

Четвертий етап стосується періоду як двох світових воєн, так і часового простору між ними. Цей етап характерний динамічним відродженням думок про самостійність територіального проживання на власній землі й відповідальним прагненням українського народу до вибору свого шляху розвитку. Зокрема, характерним для нього є нестійка поява українських національно-державних утворень: Українська Народна Республіка (УНР, 1917–1921 р.); Західноукраїнська Народна республіка (ЗУНР, 1918–1919 р.); Українська Держава (1918 р., гетьман Павло Скоропадський), Карпатська Україна (1938–1939 р.). Особливістю цього періоду стало й активна державотворча позиція щодо розробки і впровадження низки конституційних актів й конституційних проектів у яких чітко визначалась фундаментальна позиція на відновлення незалежної демократичної української держави з республіканською формою правління й формування системи місцевого самоврядування та гарантувались права особи і громадянина у їх розвиткових прагненнях, зокрема: чотири Універсали Української Центральної Ради (1917–1918 р.), Конституція УНР (1918 р.), Акт Злуки (22 січня 1919 р.), два проекти Конституцій вченого-правознавця, професора Львівського університету Станіслава Дністрянського (1870–1935 р.) — «Устрій Галицької Держави» (1918 р.) і «Конституції

Західноукраїнської Народної Республіки» (1920 р.) тощо. На жаль, українська практика також показує, що такі відповідально свідомі думки й прагнення народу також супроводжувались непримиреною класовою поляризацією, колективізацією, голодоморним геноцидом, масовими політичними репресіями й терором, загостренням внутрішніх національно-визвольних тенденцій та їх зовнішнім придушенням.

П'ятий етап з середини сорокових років минулого століття до дев'яностих ознаменувався впевненою появою України в членах Організації Об'єднаних Націй (країна-засновник ООН, 1945); формування дисидентського руху шістдесятників й правозахисної Української Гельсінської групи (1976); відродження Наукового товариства імені Шевченка (1989 р., голова О. М. Романів); формування Товариства української мови імені Тараса Шевченка (1989) та пізніше відродження на його основі Товариства «Просвіта» (1991, бере початок з 1868 р.) тощо. Проходить динамічне нарощування рівня відповідальності й згуртованості лідерів патріотичних рухів щодо активізації процесу конституційного визначення державної самостійності.

Шостий етап з 90-х років минулого століття до сьогодні — період визначеності й становлення конституційно-правової відповідальності в інтересах українських громадян та активізації процесу державотворення. Цей період з його стійким наростанням прагнення до державності через Декларацію про державний суверенітет України (1990 р.), Акта проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) аж до утвердження Конституції України (Основного Закону, 28 червня 1996 р.). Конституційно-правова відповідальність цього періоду законодавчо утверджує й обумовлює турботу держави за свою націю, водночас й нація має дбати за утвердження й захист суверенності та незалежності держави. Така діалектична єдність означеної відповідальності формує міцну державу на власній землі, яка стратегіологічно володіє ресурсним потенціалом щодо сталого розвитку на планетарному рівні.

Фундаментальним базисом настання конституційно-правової відповідальності є порушення норм конституційного права.

Дослідники проблематики конституційно-правової відповідальності зазначають, що вона є окремим видом юридичної відповідальності (табл. 2) та володіє як спільними ознаками, так і специфічними. До спільних ознак відносять [1–2; 6–11; 19–26; 27, с. 652–653; 32–33]:

– *щодо норм права* — нормативною підставою конституційно-правової відповідальності завжди виступає правовий припис, тобто її настання

передбачене не релігійними, моральними, політичними або іншими соціальними нормами, а саме нормами права;

- *щодо наслідка правопорушення* — притягнення суб'єкту до конституційно-правової відповідальності можливе лише на основі порушення ним конституційно-правової норми, тобто тільки після вчинення конституційного правопорушення (делікту), а це, в свою чергу, безпосередньо підкреслює її ретроспективний характер;
- *щодо процесуального характеру* — процедура реалізації конституційно-правової відповідальності визначена на законодавчому рівні;
- *щодо державно-владної діяльності* — реалізуватися інакше ніж як через діяльність компетентних органів державної влади або органів місцевого самоврядування така відповідальність не може;
- *щодо примусового характеру* — реалізація цієї відповідальності також підтримується та гарантується державою;
- *щодо виду і форми* — має зовнішню форму, тобто її реалізація не може протікати, наприклад, у свідомості суб'єкту;
- *щодо правості призначення санкції* — наслідки конституційно-правової відповідальності також у переважній більшості є правовими, однак у деяких випадках вони можуть мати додатковий (наприклад, політичний або моральний характер), але лише додатковий, основні ж наслідки залишаються правовими.

Не слід нехтувати й тим, що конституційно-правова відповідальність відрізняється від інших видів юридичної відповідальності наявністю своїх досить конкретизованих власних, особливих санкцій (тобто правових наслідків, які в інших видах юридичної відповідальності не зустрічаються) (табл. 2).

Окрім того, специфічною особливістю конституційно-правової відповідальності є й те, що правові підстави цього виду відповідальності містяться не у єдиному спеціальному законі (кодексі), що безпосередньо прослідковується в інших видах юридичної відповідальності, а у Конституції та поточному конституційному законодавстві України (кодекси, міжнародні договори, закони, постанови уряду, розпорядження президента й інші конституційно-правові документи), оскільки означене може змінюватись, виходячи з розвиткових тенденцій і специфіки внутрішніх потреб.

Також зазначимо, що конституційно-правова відповідальність базується на принципах, аналогічних до юридичної відповідальності, а саме: відповідальності за провину, конституційності, справедливості, доцільності.

Таблиця 2

Види юридичної відповідальності та їх правовий зміст у контексті конституційно-правових відносин

Вид відповідальності 1	Сутність, настання й наслідки для винуватця 2
Дисциплінарна	<p>Наступає в результаті дисциплінарного проступку (протиправна дія чи бездіяльність працівника, що порушує встановлений в організації внутрішній трудовий розпорядок) у формі дисциплінарного стягнення: догана, звільнення з роботи. Практично, дисциплінарне стягнення — це невігідні наслідки (може бути й матеріальна відповідальність), що покладаються на працівника за невиконання або неналежне виконання ним означених трудових обов'язків.</p> <p>Застосовується дисциплінарне стягнення за порушення трудової дисципліни (трудового законодавства, внутрішнього трудового розпорядку, посадових інструкцій тощо). Зокрема, підставою для звільнення є:</p> <ul style="list-style-type: none"> – систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувались заходи дисциплінарного чи громадського стягнення (п. 3 ст. 40 КЗпП України); – прогул (у тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин (п. 4 ст. 40 КЗпП України); – поява працівника на роботі у нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння (п. 7 ст. 40 КЗпП України); – вчинення працівником за місцем роботи розкрадання майна роботодавця (п. 8 ст. 40 КЗпП України); – одноразового грубого порушення трудових обов'язків працівниками, зазначеними у п. 1 ст. 41 КЗпП України.
Адміністративна	<p>Адміністративні правопорушення, які пов'язані з недотриманням конкретних правил встановлених у сфері охорони порядку управління, державного і суспільного порядку, охорони природи, здоров'я населення. Однак не всяке діяння буде адміністративним правопорушенням, а лише суспільно небезпечне, винне (умисне чи необережне), протиправне й каране. Для кваліфікації правопорушення як адміністративного необхідна сукупність: об'єкт правопорушення, об'єктивна сторона правопорушення, суб'єкт правопорушення, суб'єктивна сторона правопорушення.</p> <p>За здійснення даних порушень можуть застосовуватись наступні адміністративні стягнення:</p> <ul style="list-style-type: none"> – попередження; – штраф; – оплатне вилучення предмета, який був зброєю чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; – конфіскація предмета, котрий був зброєю здійснення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, отриманих внаслідок здійснення адміністративного правопорушення; – позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину; – виправні роботи; – адміністративний арешт.
Цивільно-правова	<p>Дана відповідальність полягає в тому, що до порушника застосовується державний примус шляхом позбавлення особи певних благ чи покладення обов'язків майнового характеру, тобто примусове виконання, різні майнові санкції, а також вимога відшкодування збитків й нанесеної моральної шкоди. Відповідальність може наступати у формі реального відшкодування шкоди, сплати неустойки, втрати завдатку тощо. Цивільно-правова відповідальність виконує традиційні функції: компенсаційну, виховну, стимулюючу.</p> <p>До особливостей цивільно-правової відповідальності відносять:</p> <ul style="list-style-type: none"> – майновий характер; – стягується на користь потерпілої сторони; – компенсаційна природа, тобто спрямованість на відновлення майнової сфери потерпілого. <p>Відповідальність по цивільному праву виступає, як правило, за правопорушення, тобто дією (чи бездіяльністю), яке порушує вимоги закону чи відповідного договору. Правопорушення завжди конкретизоване й індивідуальне.</p> <p>До загальних принципів цивільно-правової відповідальності відносять:</p> <ul style="list-style-type: none"> – невідворотність відповідальності за конкретні правопорушення (дії); – індивідуалізація; – повне відшкодування нанесеної шкоди.

Кримінальна	<p>Кримінальна відповідальність — це правова офіційна оцінка державою в особі уповноважених органів злочинного діяння.</p> <p>Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду. Підставою цієї відповідальності є наявність суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбаченого кримінальним законом (ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України). Цей вид відповідальності передбачає, з одного боку, обов'язки особи нести відповідальність за свої дії перед державою (суб'єктивна сторона відповідальності), з іншого, — претерпювання такою особою певних обмежень за вчинене (об'єктивна, зовнішня сторона відповідальності). Однак, ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності і засуджений за думки, переконання, бажання, настрої, спонукання, що не були виражені в конкретному акті суспільно небезпечної поведінки.</p> <p>Окрім того, в останній період посилено кримінальну відповідальність за вчинення корупційних правопорушень. Зокрема, до юридичної особи застосовуються заходи кримінально-правового характеру у випадку вчинення наступних злочинів:</p> <ul style="list-style-type: none"> – легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; – використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних або сильнодіючих лікарських засобів; – підкуп службової особи юридичної особи приватного права, незалежно від організаційно-правової форми; – підкуп особи, яка надає публічні послуги, пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі, зловживання впливом.
Конституційно-правова	<p>Конституційно-правова відповідальність — це самостійний вид соціальної та юридичної відповідальності, що забезпечується примусовою силою держави та українського народу. Даний вид відповідальності наявний у сфері конституційно-правових відносин й передбачений нормами конституційного права, характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмом реалізації і санкціями та полягає як у негативній реакції держави на конституційний делікт (ретроспективний аспект), що передбачає зазначання суб'єктом конституційного правопорушення визначених санкцій у межах чинного конституційного законодавства, так і заохочення державою позитивного діяння суб'єкта цих відносин, наслідки якого перевищують вимоги конституційно-правових приписів (позитивний аспект), загалом виступає фундаментальною гарантією реалізації й захисту Конституції, стабільності конституційного ладу, прав і свобод особи в Україні.</p> <p>Суб'єктом конституційно-правової відповідальності є учасники суспільних відносин, що наділені конституційною правосуб'єктністю і, зокрема, деліктоздатністю — можливістю нести юридичну відповідальність за свої протиправні вчинки.</p> <p>Дана відповідальність характеризується наявністю своїх власних, особливих санкцій, зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> – визнання роботи державного, органу, посадової особи незадовільною (усунення президента в порядку імпичменту, розпуск парламенту, недовіра і відставка уряду та ін.); – дострокове реформування або розформування підконтрольного органу; – обмеження, позбавлення спеціального статусу; – тимчасова або повна заборона діяльності; – відставка або усунення з поста; – визнання нормативно-правового акту неконституційним тощо.

Джерело: розроблено авторами на основі [3; 10; 19; 21, С. 476–478; 22–27; 32–33]

На думку авторів, *конституційно-правова відповідальність* — це визначені й закріплені в конституційному полі обов'язки суб'єкта конституційно-правових відносин відповідати за спроби та наслідки своїх правопорушних діянь, виходячи з конкретних конституційно-правових норм поведінки, які обумовлюються й накладаються вище стоячою інстанцією через цілеспрямовані заходи державного чи суспільного впливу на конституційного правопорушника.

Доцільно зазначити, що конституційне правопорушення (делікт), не обов'язково це суспільно-

небезпечна дія в прямому розумінні, може бути й бездіяльністю, яка призводить до порушення конституційно-правових норм. Прикладом останнього може бути бездіяльність урядових й силових структур у Криму, які призвели до його втрати через загарбницькі дії держави-анексора [15, с. 415–441].

Окрім того, конституційно-правова відповідальність не може бути повним аналогом інших видів юридичної відповідальності, оскільки за своєю сутністю зміст такої відповідальності спрямований саме на захист конституційно-правових відносин у державі і за правовими наслідками в інших видах юри-

дичної відповідальності не фіксується та й у значній частині має політичний характер, оскільки проявляється у суспільно-правовій сфері людського життя. Загалом, вона має адекватно відповідати як змісту сформованих суспільних відносин, так і наявності існування відповідних підстав: правово нормативних (можливість, умови притягнення, санкції) та фактичних (вчинення суб'єктом конкретного конституційного правопорушення). Щодо останнього то додатково накладається ще й позитивна відповідальність — коли учасник конституційно-правових відносин формально не здійснив правопорушення, але з позиції вимог до нього (зокрема, зі сторони виборців до депутата, народу загалом, політичних груп) виконують покладені обов'язки не кращим чином або й бездіяльні. Властиво позитивна відповідальність у системі конституційних правовідносин розширює можливості впливу і контролю громадян за діяльністю посадових осіб та державними органами, дозволяючи висувати їм конкретні вимоги.

На думку авторів, *стратегіологічна відповідальність* — це прояв й обов'язок правового суб'єкта щодо цілеспрямованої реалізації конкретних заходів в інтересах індивідуума, громади чи держави, який базується на його чи їх довірі, оскільки реальний результат котрих, включаючи проведення підсумкового контролю, може проявитись лише у довготерміновому періоді. До такого виду відповідальності віднесемо фундаментальну ланку матеріального й суспільного буття: батьки — діти, CO₂ — клімат, нафта — термоядерний синтез, національна ідея — розвиток, революція — добробут, природні ресурси — освоєння інших планет, праведне нині — світле завтра тощо. Можливо стверджувати, у таких випадках кінцевий результат не є цілковито прогнозованим, все ж полягає в внутрішній довірі громадян та залежить від низки інших факторів (навіть прояву явища негативної синергічності) у довготерміновому періоді, зводячи стратегіологічну відповідальність більше до елемента вдячності чи хули нащадків, однак якщо не ставити такі довготермінові цілі то й не буде джерельно елементарного життєвого прагнення (мрії) до їх досягнення.

Функції *стратегіологічної відповідальності (СВ)* у системі права стосуються напрямів її взаємодії із суб'єктом правових відносин, які впливають з необхідності вирішення поставлених перед нею завдань. Зокрема, доцільно системно розглядати в рамках пропонованої проблематики СВ низку базових функцій, які ґрунтуються на традиційних підходах у системі правничої науки та відображають її теоретичну й практичну сторону в процесі довготермінових суспільних перетворень, а саме:

- *онтологічна функція* — вивчає СВ взаємодіючих правових суб'єктів при довготривалій зміні буття з відповідним аналізом наслідків;
- *прогностична функція* — спрямована на забезпечення цим напрямом завдань прогнозування розвитку правових взаємовідносин на перспективу, виявлення специфіки розвитку і проблемних питань, які можуть виникнути в процесі.
- *гносеологічна функція* — націлена на вивчення природи пізнання довготермінових пріоритетних проявів СВ у взаємодії з реальністю;
- *методологічна функція* — полягає у формулюванні висновків та гіпотез, які мають значення як для СВ, так і інших віток правничої науки;
- *організаційно-прикладна функція* — полягає в розробці практичних рекомендацій на принципових положеннях СВ для різних сфер державно-правового функціонування та їхнього реформування, виходячи з потреб;
- *евристична функція* — полягає в тому, що дослідження СВ не обмежується пізнанням та поясненням лише цього виду відповідальності, що дозволить відкривати нові можливості, закономірності й особливості в системі конституційно-правових відносин;
- *ідеологічна функція* — характеризується тим, що вона вливаючи на свідомість стимулює питання відбору ідей, поглядів, уявлень про види відповідальностей й веде до формування нових поглядів на конституційно-правові явища;
- *виховна функція* — за допомогою цієї функції забезпечується довготермінове виховання СВ громадян на засадах сучасних правничих знань, активізуючи тим процесі відповідального творення власної держави.

Загалом функції стратегіологічної відповідальності із їх спрямованістю на результат наведено на рис. 1.

Стратегіологічна відповідальність разом з конституційно-правовою відповідальністю стають надійним інструментарним базисом для доктрини державотворчого патріотизму нації. Властиво, *державотворчий патріотизм нації (ДТПН)* — це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю природою державотворчий патріотизм нації можливо оцінювати на основі використання двох підходів: якісного та кількісного (податкового) [4–5; 12–14; 15, с. 30; 16–18; 31; 34–35]. ДТПН потребує виділення зв'язкових концепцій, а на рівні держави це введення в Конституцію України концептуальних положень доктрини ДТПН: людина не просто зобов'язана

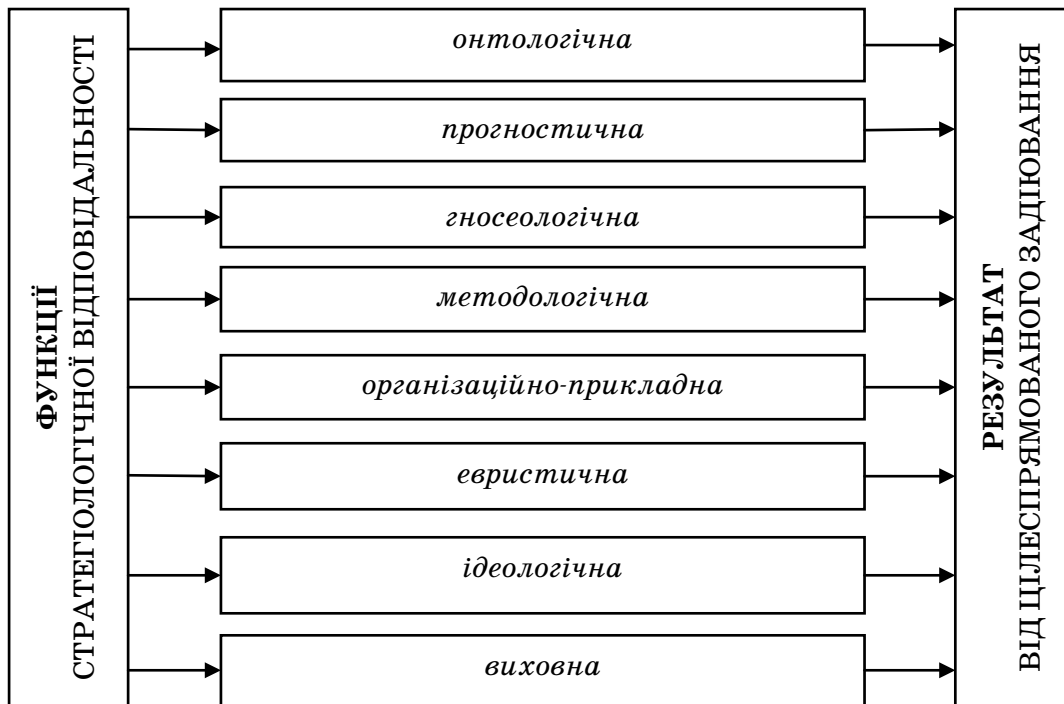

Рис. 1. Узагальнена схема взаємозв'язку функцій стратегіологічної відповідальності з впливом на результат

Джерело: власна розробка

сплачувати податки, а сплачуючи їх вона творить власну державу. СВ має вагомий вплив на ДТПН, оскільки не деморалізує людей провалами, а створює їм сприятливі умови, щоб вони себе проявили у творенні держави.

На думку авторів, СВ має ширше термінологічне значення порівняно з юридичною відповідальністю, хоча, за певних умов СВ перетинається з нею. Властиво СВ може мати не лише суб'єкту відповідальність, а й науково-технічну. Зокрема, наукова полягає у відповідальності за те, що крупногабаритну машину чи споруду можна ще експлуатувати протягом додаткового періоду (літак, турбіна, атомна станція, корабель тощо). Тут відповідальність не менш важлива як у юридичній відповідальності, але наявні й свої особливості. При цьому не слід нехтувати й тим, що конституційно-правова відповідальність, як вид юридичної, може тягнути за собою вагомі наслідки для регіону чи держави загалом, як то відбулось в Україні при проведенні реформи адміністративно-територіального поділу, коли появляються дещо суперечливі об'єднання.

Окрім того, питання продажу землі, яке не потрібно особливо піднімати, оскільки нинішнє покоління не має морального права розпоряджатись тим, що належить майбутнім поколінням, практично тут СВ нинішніх людей за місцепроживання і добробут майбутніх. СВ проявляється і в питаннях за справи на Донбасі, оскільки тривале затягування цього

процесу переводить його в розряд тягучих. Зокрема, ще трохи часу й появиться покоління, яке жодного року не вчилось на вільній території України, що обумовить додаткові проблеми. Такі обставини актуалізують потребу розгляду й прийняття зважених управлінських рішень. Інший приклад, СВ за систему діяльності Академії наук, оскільки за тактичною економією бюджетних коштів можливо втратити як стратегіологічні перспективи розвитку науки, так і наукового потенціалу в державі. Ще одна питання, що стосується СВ — знос основних фондів без програмного його оновлення, коли кожен рік приближує їх повне зношування (1,5% щороку). Інше питання СВ — побудова сучасної ідеології середньої школи, яка б відповідала ринковим потребам, щоб по дорозі не втратити навіть те, що вже було (математика, фізика) тощо.

Виникає СВ й за стан біорізноманіття, збереження архітектурних і культурних пам'яток, мови, традицій тощо. Можливо апелювати, що цим займається сталий розвиток, але, на наш погляд, тут виділяється його конкретизована означена відповідальність, що дозволяє ефективніше вносити елемент виховання, освіти в такий об'ємний сталорозвитковий простір. Схематично сталий розвиток можливо зобразити у вигляді кульки, яка є прекрасною, але достатньо тонкої голки і замість прекрасного образу лишаються клапті. Точно так СВ стосується того, щоб не залишати після себе улам-

ки: чи то є суспільні відносини, жива природа, чи технічні справи.

Саме СВ у прийнятті управлінських рішень має забезпечувати довіру громадян до здійснюваних заходів у системі активізації конституційно-правових відносин з метою побудови конкурентоспроможної у світі української держави. Об'єктивно, що в цих напрямках вагома частка такої відповідальності лежить на вірності (обґрунтованості) пріоритетів та лідерах нації через яких концепційно й формується стратегіологічний орієнтир державно-правового розвитку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Прогресивний рух обумовлює й вищі вимоги до відповідальності, яка проходить не лише через свідомість конкретної людини, а за певних обставин проявляється й на планетарному рівні. Водночас, конституційно-правова відповідальність дозволяє формувати відповідальну особу, яка живе в колективному середовищі держави та підпорядковується певним конституційно визначеним правилам та нормам. Правопорушення останніх й призводить до відповідних конституційно-правових санкцій, які через свої механізми дозволяють підтримувати законність. Логічна спря-

мованість конституційно-правових відносин на дотримання прав та свобод громадянина проходить й через доктрину державотворчого патріотизму нації, котра через свої доміанти: якісну та кількісну (податкову) супроводжує конституційну надійність й стійкість цих відносин, формуючи як основи законслухняної нації, так і фінансову міцність держави.

Введення в дослідницький оборот стратегіологічної відповідальності дозволяє виокремити у правничій науці новий науковий напрям спрямований на розуміння особливостей довготермінових процесів в конституційно-правових відносинах та настання відповідальності в стратегіології визначення пріоритетів розвитку особи чи держави і шляхів їх досягнення.

Розширення досліджень з проблематики відповідальності (зокрема, стратегіологічної), дозволяє вчасно вносити корективи в програмні документи й плани, а саме головне: формувати державотворців, які творять державу в інтересах добробуту й своїх нащадків. Окрім того, означене потребує розробки інструментарного апарату за яким можна було б оцінити результати від довіри до впроваджуваних заходів та стимулювати державотворчий процес, виходячи з конституційних потреб.

Література

1. Белов Д. М. Парадигма українського конституціоналізму: монографія. Великий Березний: РК «Євростандарт», 2011. 399 с.
2. Белов Д. М., Громовчук М. В. Норма конституційного права та правовий статус людини і громадянина в конституційному праві України: деякі питання співвідношення // Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 5. С. 67–70.
3. Болотіна Н. Б. Трудове право України: підручник. К.: Знання, 2008. 860 с.
4. Буряк П. Ю., Карпінський Б. А., Залуцька Н. С., Білінський В. З. Податковий контроль. Підручник. К.: «Хай-Тек Прес», 2007. 608 с.
5. Буряк П. Ю., Карпінський Б. А., Залуцька Н. С., Осідач О. Б. Податковий контроль в Україні. Т. II. Контрольно-перевірочний процес: монографія. Львів: Простір-М, 2007. 420 с.
6. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / За ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
7. Васильчук Л. Б., Бисага Ю. М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 208 с.
8. Гринь О. Д. Категорія юридичної відповідальності: методологічний аналіз поняття // Правова держава. 2016. № 24. С. 11–15.
9. Дюги Леон. Конституционное право. Общая теория государства. Монография. М.: ИНФРА-М, 2018. 427 с.
10. Загальна теорія держави і права: підручник / За ред.: М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2011. 584 с.
11. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права // Право і Безпека. 2016. № 2 (61). С. 31–37.
12. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації як основа фінансового забезпечення конституційного ладу (Частина I) // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. Львів: РВВ НЛТУ України. 2013. Вип. 23.12. С. 211–219.

13. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації як основа фінансового забезпечення конституційного ладу (Частина II) // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. Львів: РВВ НЛТУ України. 2013. Вип. 23.13. С. 221–231.
14. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: оцінювання податкової складової // *Materials VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Strategiczne pytania światowej nauki — 2012» (07–15 lutego 2012 roku)*. Volume 2. Ekonomiczne nauki. Poland, Przemysl: Nauka i studia, 2012. S. 53–60.
15. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта: монографія. Львів: Колір ПРО, 2016. 534 с. (Серія «Держава і стратегіологія»).
16. Карпінський Б. А. Податкова домінанта державотворчого патріотизму нації у конституційно-виборчому процесі // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. Львів: РВВ НЛТУ України. 2013. Вип. 23.14. С. 362–375.
17. Карпінський Б. А., Божко С. М. Сталий розвиток економіки: узагальнена модель. Монографія. Львів: Логос, 2005. 256 с. (Серія «Економіка території»).
18. Карпінський Б. А., Гасюк Р. В., Карпінська О. Б. Ділове адміністрування: навчальний посібник / За ред. професора Б. А. Карпінського. Львів: ГАЛИЧ-ПРЕС, 2018. 412 с. (Серія «Держава і управління»).
19. Кафарський В. М. Політична і конституційно-правова відповідальність // *Держава і право*. 2010. № 48. С. 124–131.
20. Козодаєв С. П., Бисага Ю. М., Белов Д. М. Захист конституційних прав і свобод людини у процесі проведення біомедичних досліджень: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 203 с.
21. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Право, 2010. 456 с.
22. Подорожній Є. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність» // *Вісник ХНУВС*. 2014. № 3 (66). С. 6–15.
23. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність» // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 30–35.
24. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. К.: Алерта, 2016. 528 с.
25. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М.: Норма: НИЦ ИНФРА-М, 2013 640с.
26. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
27. Ткаченко Ю. В. Особливості конституційно-правової відповідальності // *Форум права*. 2013. № 3. С. 652–656.
28. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации. М.: Экономика, 1989. 496 с.
29. Ульянов Ю. А., Харитонов В. В., Юршина Д. Ю. Перспективы ядерной энергетики в условиях исчерпания традиционных энергетических ресурсов // *Известия ВУЗов, Ядерная энергетика*. 2017. № 4. С. 5–16.
30. Ульянов Ю. А., Харитонов В. В., Юршина Д. Ю. Прогнозирование динамики исчерпания традиционных энергетических ресурсов // *Проблемы прогнозирования*. 2018. № 2. С. 60–71.
31. Фінанси: курс для фінансистів. Підручник / За ред. П. Ю. Буряка, О. Б. Жихор. К.: Хай-Тек Прес, 2010. 528 с.
32. Цивільне право України: Підручник: у 2-х т. / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К.: Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 480 с.
33. Шмоткін О. В. Теорія держави і права: підручник. К.: Національна академія Служби безпеки України, 2016. 431 с.
34. Karpinsky B. A., Bozsko S. M. Economic growth at sustainable development of economy: the monography. Lviv: Prostir-M, 2006. 376 p. (Series «Territory economy»).
35. Karpinski B., zalutska n. Formation and development of tax control in Ukraine: resources aspect. Rynek kapitalowy a koniunktura gospodarstwa 2010: perspektywa makroekonomiczna. Monografie / Pod redakcja Andrzeja T. Szablewskiego, Marka Martina. Poland, Lodz: Politechnika Lodzka, 2011. S. 107–130.

References

1. Byelov, D. M. (2011). *Parady'gma ukrajyn'skogo konsty'tucionalizmu: monografiya*. Vely'ky'j Berezny'j: RK «Yevrostandart». 399 p.
2. Byelov, D. M., Gromovchuk, M. V. (2018). *Norma konsty'tucijnogo prava ta pravovy'j status lyudy'ny' i gromady- any'na v konsty'tucijnomu pravi Ukrayiny': deyakі py'tannya spivvidnoshennya* // *Porivnyal'no-anality'chne pravo*. № 5. P. 67–70.

3. Bolotina, N. B. (2008). *Trudove pravo Ukrainy: pidruchnyk*. K.: Znannya. 860 p.
4. Buryak, P. Yu., Karpins'kyj, B. A., Zalucz'ka, N. S., Bilins'kyj, V. Z. (2007). *Podatkovyj kontrol'*. Pidruchnyk. K.: «Xaj-Tek Pres». 608 p.
5. Buryak, P. Yu., Karpins'kyj, B. A., Zalucz'ka, N. S., Osidach, O. B. (2007). *Podatkovyj kontrol' v Ukraini*. T. II. *Kontrol'no-perevirochnyj proces: monografiya*. L'viv: Prostir-M. 420 p.
6. Butkevych, V. G., My'cyk, V. V., Zadorozhnij, O. V. (2002). *Mizhnarodne pravo. Osnovy teorii: pidruchnyk* / Za red. V. G. Butkevycha. Ky'yiv: Ly'bid'. 608 p.
7. Vasy'l'chuk, L. B., By'saga, Yu. M. (2019). *Realizaciya prava na bezpechne dlya zhy'ttja i zdorov'ya dokillija v Ukraini: monografiya*. Uzhgorod: Vy'davny'chy'j dim «Gel'vety'ka». 208 p.
8. Gry'n', O. D. (2016). *Kategoriya yury'dy'chnoyi vidpovidal'nosti: metodologichny'j analiz ponyattja* // *Pravova derzhava*. № 24. P. 11–15.
9. Djughy, Leon. (2018). *Konstytucyonnoe pravo. Obshhaja teoryja ghosudarstva*. Monoghrafija. M.: YNFRA-M. 427 p.
10. *Zaghaljna teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk (2011)* / Za red.: M. V. Cvika, O. V. Petryshyna. Kh.: Pravo. 584 p.
11. Kalyenichenko, L. I. (2016). *Yury'dy'chna vidpovidal'nist' yak yavy'she ob'yekty'vnogo prava*. *Pravo i Bezpeka*. № 2 (61). P. 31–37.
12. Karpins'kyj, B. A. (2013). *Derzhavotvorchy'j patrioty'zm nacyi yak osnova finansovogo zabezpechennja konstytucijnogo ladu (Chasty'na I)* // *Naukovy'j visny'k NLTU Ukrainy: zb. nauk.-texn. pracz'*. L'viv: RVV NLTU Ukrainy'. Vy'p. 23.12. P. 211–219.
13. Karpins'kyj, B. A. (2013). *Derzhavotvorchy'j patrioty'zm nacyi yak osnova finansovogo zabezpechennja konstytucijnogo ladu (Chasty'na II)* // *Naukovy'j visny'k NLTU Ukrainy: zb. nauk.-texn. pracz'*. L'viv: RVV NLTU Ukrainy'. Vy'p. 23.13. P. 221–231.
14. Karpins'kyj, B. A. (2012). *Derzhavotvorchy'j patrioty'zm nacyi: ocynjuvannja podatkovoyi skladovoyi* // *Materialy VIII Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Strategiczne pytania swiatowej nauki — 2012» (07–15 lutego 2012 roku)*. Volume 2. *Ekonomiczne nauki*. Poland, Przemysl: Nauka i studia. P. 53–60.
15. Karpins'kyj, B. A. (2016). *Derzhavotvorchy'j patrioty'zm nacyi: podatкова dominanta: monografiya*. L'viv: Kolir PRO. 534 p. (Seriya «Derzhava i
16. Karpins'kyj, B. A. (2013). *Podatkova dominanta derzhavotvorchogo patrioty'zmu nacyi u konstytucijno-vy'borchomu procesi* // *Naukovy'j visny'k NLTU Ukrainy: zb. nauk.-texn. pracz'*. L'viv: RVV NLTU Ukrainy'. Vy'p. 23.14. P. 362–375.
17. Karpins'kyj, B. A., Bozhko, S. M. (2005). *Stalyj rozvytok ekonomiky: uzaghalnjena modelj*. Monoghrafija. Lviv: Loghos. 256 p. (Seriya «Ekonomika terytoriji»).
18. Karpins'kyj, B. A., Gasyuk, R. V., Karpins'ka, O. B. (2018). *Dilove administruvannja: navchal'ny'j posibny'k* / Za red. profesora B. A. Karpins'kogo. L'viv: GALY'Ch-PRES. 412 p. (Seriya «Derzhava i upravlinnja»).
19. Kafars'kyj, V. M. (2010). *Polity'chna i konstytucijno-pravova vidpovidal'nist'* // *Derzhava i pravo*. № 48. P. 124–131.
20. Kozodayev, S. P., By'saga, Yu. M., Byelov, D. M. (2018). *Zaxy'st konstytucijny'x prav i svobod lyudy'ny' u procesi provedennja biomedy'chny'x doslidzhen': monografiya*. Uzhgorod: Vy'davny'chy'j dim «Gel'vety'ka». 203 p.
21. *Kry'minal'ne pravo Ukrainy: Zagal'na chasty'na: pidruchnyk (2010)* / Za red. prof. V. V. Stashy'sa, V. Ya. Taciya. Xarkiv: Pravo. 456 s.
22. Podorozhnij, Ye. Yu. (2014). *Teorety'chni pidxody' do vy'znachennja ponyattja «yury'dy'chna vidpovidal'nist'»* // *Visny'k XNUVS*. № 3 (66). P. 6–15.
23. Serdyuk, I. A. (2011). *Metodologichny'j analiz suchasny'x interpretacij ponyattja «yury'dy'chna vidpovidal'nist'»* // *Byuletен' Ministerstva yusty'ciyi Ukrainy*. № 1. P. 30–35.
24. Skakun, O. F. (2016). *Teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk*. K.: Alerta. 528 s.
25. *Teoryja ghosudarstva y prava: Kurs lekcyj (2013)* / Pod red. N. Y. Matuzova, A. V. Maljko. M.: Norma: NYC YNFRA-M. 640 p.
26. *Teoriya derzhavy i prava. Akademichnyj kurs: pidruchnyk (2008)* / Za red. O. V. Zajchuk, N. M. Onishhenko. K.: Jurinkom Inter. 688 p.
27. Tkachenko, Yu. V. (2013). *Osobly'vosti konstytucijno-pravovoyi vidpovidal'nosti* // *Forum prava*. № 3. P. 652–656.
28. Tughan-Baranovskyj, M. Y. (1989). *Socyjalnye osnovy kooperacyi*. M.: Ekonomika, 1989. 496 p.
29. Ulyanin, Yu. A., Kharitonov, V. V., Yurshina, D. Yu. (2017). *Perspektivy yadernoy energetiki v usloviyakh ischerpaniya traditsionnykh energeticheskikh resursov* // *Izvestiya VUZov, Yadernaya energetika*. № 4. P. 5–16.

30. Ulyanin, Yu. A., Kharitonov, V. V., Yurshina, D. Yu. (2018). Prognozirovanie dinamiki ischerpaniya traditsionnykh energeticheskikh resursov // Problemy prognozirovaniya. № 2. P. 60–71.
31. Finansy': kurs dlya finansy'stiv. Pidruchny'k (2010) / Za red. P. Yu. Buryaka, O. B. Zhy'xor. K.: Haj-Tek Pres. 528 p.
32. Cy'vil'ne pravo Ukrainy': Pidruchny'k: u 2-x t. (2004) / Za zag. red. V. I. Bory'sovoyi, I. V. Spasy'bo-Fatyeyevoyi, V. L. Yarocz'kogo. K.: Yurinkom Inter. T. 1. 480 p.
33. Shmotkin, O. V. (2016). Teorija derzhavy i prava: pidruchnyk. K.: Nacionaljna akademija Sluzhby bezpeky Ukrainy. 431 p.
34. Karpinsky, B. A., Bozsko, S. M. (2006). Economic growth at sustainable development of economy: the monography. Lviv: Prostir-M. 376 p. (Series «Territory economy»).
35. Karpinski, B., Zalutska, N. (2011). Formation and development of tax control in Ukraine: resources aspect. Rynek kapitalowy a koniunktura gospodarcza 2010: perspektywa makroekonomiczna. Monografie / Pod redakcja Andrzeja T. Szablewskiego, Marka Martina. Poland, Lodz: Politechnika Lodzka. P. 107–130.

Жебровська Кристина Артаківна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри міжнародного та європейського права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Жебровская Кристина Артаковна

кандидат юридических наук,

доцент кафедры международного и европейского права

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Zhebrovska Krystyna

Candidate of Juridical Sciences,

Associate Professor of the Department of International and European Law

National University «Odesa Law Academy»

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-7-6151

МІЖНАРОДНЕ СПІВТОВАРИСТВО І ПРАВА ЛЮДИНИ

МЕЖДУНАРОДНОЕ СООБЩЕСТВО И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

INTERNATIONAL COMMUNITY AND HUMAN RIGHTS

Анотація. У статті автор детально аналізує роль міжнародного співтовариства у галузі міжнародного права прав людини, звертаючись до теоретичного аналізу та практичних прикладів. Починаючи з доктринального аналізу поняття «міжнародне співтовариство» автор поступово досліджує роль міжнародного співтовариства у подоланні головних проблем правової сфери захисту прав людини, окреслюючи окремі прояви впливу, та розглядає сучасні тенденції розвитку ролі міжнародного співтовариства у галузі прав людини. Автор приходить до загального висновку, що, незважаючи на невизначеність поняття «міжнародне співтовариство», воно є безпосереднім актором у галузі прав людини. Статус суб'єкта міжнародного права щодо міжнародного співтовариства не може бути підтверджений з однозначною упевненістю – це юридична фікція, яка використовується для формування понять в міжнародному праві, – але також неможливо не визнавати роль міжнародного співтовариства в сучасному міжнародному праві. У галузі міжнародного права прав людини це проявляється наступним чином: (1) міжнародне співтовариство безпосередньо формує перелік визнаних прав людини, який є «найнижчим рівнем», закріпленим у міжнародному праві; (2) міжнародне співтовариство використовує позадоговірні механізми для розширення інструментів правового і політичного захисту прав людини; (3) міжнародне співтовариство несе відповідальність/ зобов'язання у галузі правового захисту прав людини, яка здійснюється через інші суб'єкти міжнародного права; (4) захист прав людини міжнародним співтовариством здійснюється в політичній і правовій сферах, які пов'язані і незалежні одна від одного одночасно. Крім того, глобалізація як визнане явище впливає на еволюцію ролі міжнародного співтовариства в галузі прав людини. Такий розвиток або ж еволюцію можна охарактеризувати таким чином: тенденцію до поступового розширення сфери застосування інструментів, інструментів і агентів міжнародного співтовариства можна охарактеризувати позитивно, а відсутність динамічного розвитку найнижчого рівня міжнародного захисту прав людини – негативно.

Ключові слова: міжнародне співтовариство, захист прав людини, глобалізація, тенденції розвитку, міжнародне співробітництво.

Аннотация. В статье автор детально анализирует роль международного сообщества в области международного права прав человека, обращаясь к теоретическому анализу и практическим примерам. Начиная с доктринального анализа понятия международного сообщества автор пошагово исследует роль международного сообщества в решении главных проблем правовой сферы прав человека, определяя отдельные проявления влияния, и рассматривает современные тенденции развития роли международного сообщества в сфере прав человека. Автор приходит к выводу, что, несмотря на неопределенность понятия «международное сообщество», оно является непосредственным актором в области прав человека. Статус субъекта международного права в отношении международного сообщества не может быть подтвержден с однозначной уверенностью – это юридическая фикция, используемая для формирования понятий в международном праве, – но также невозможно не признавать роль международного сообщества в современном международном праве. В области международного права прав человека это проявляется следующим образом: (1) международное сообщество непосредственно формирует список признанных прав человека, который является «самым низким уровнем»; (2) международное сообщество использует внедоговорный механизм для расширения инструментов правовой и политической защиты прав человека; (3) международное сообщество несет ответственность за защиту прав человека, которая осуществляется через другие субъекты международного права; (4) защита прав человека международным сообществом осуществляется в политической и правовой сферах, которые связаны и независимы друг от друга одновременно. Кроме того, глобализация как признанное явление влияет на эволюцию роли международного сообщества в области прав человека. Такое развитие можно резюмировать следующим образом: тенденцию к постепенному расширению сферы применения инструментов, инструментов и агентов международного сообщества можно охарактеризовать положительно, а отсутствие динамического развития самого низкого уровня международной защиты прав человека можно охарактеризовать отрицательно.

Ключевые слова: международное сообщество, защита прав человека, глобализация, тенденции развития, международное сотрудничество.

Summary. Within the article through theoretical analysis and practical examples the author analyzes in detail the role of the international community in the area of international human rights law. Starting with a doctrinal analysis of the concept of the international community, the author step by step explores the role of the international community in solving the main problems of the legal sphere of human rights, identifying specific manifestations of that influence, and examines current trends in the development of the role of the international community in the area of human rights. The author considered that despite the vagueness of the concept of «international community», it is a direct actor in the area of human rights. The status of a subject of international law regarding the international community cannot be confirmed with unequivocal certainty – it is a legal fiction used to form concepts in international law – but it is also impossible do not recognize the role of the international community in the modern international law. In the area of international human rights law, it is manifested as follows: (1) the international community directly forms the list of recognized human rights, which is ‘the lowest level’; (2) the international community uses a non-contractual mechanism to expand the instruments of legal and political protection of human rights; (3) the international community owes human rights responsibilities that are exercised through other subjects of international law; (4) the protection of human rights by the international community takes place in the political and legal spheres, which are related and independent of each other at the same time. Globalization as a recognized phenomenon influences the evolution of the role of the international community in the area of human rights. Such an evolution can be summarized as follows: the tendency to gradually expand the scope of tools, tools and agents of the international community can be characterized positively, and the lack of dynamic evolution of the lowest level of international human rights protection can be negatively characterized.

Key words: international community, protection of human rights, globalization, development trends, international cooperation.

Постановка проблеми. Роль міжнародного співтовариства у сучасному міжнародному житті є доволі значною, хоча саме поняття «міжнародне співтовариство» не є чітко визначеним у міжнародному праві та навіть у доктрині. Хоча міжнародне співтовариство реагує на акти порушення норм міжнародного права та активно діє на міжнародній арені, у міжнародному праві його роль обмежена концепціями *jus cogens*, *erga omnes*, спільної спадщини людства та «обов’язок захищати», в яких

міжнародне співтовариство виступає ключовим елементом.

Проте варто зосередити увагу також на тому, що міжнародне співтовариство стає ключовим елементом для концепції прав людини (у різних її трактуваннях). Розбудовані після Другої світової війни інституції контролю за дотриманням прав людини, міжнародні та регіональні, створюють розгалужену міжнародну систему захисту прав людини. Сама ж концепція прав людини та її закріплення у сучасно-

му міжнародному праві дає привід фахівцям казати про становлення людини (індивіду) як суб'єкта міжнародного права. Безпосередній політичний контроль з боку міжнародних організацій, як і зростаючий вплив недержавних суб'єктів за рівнем дотримання прав людини у державах, перетворює проблемні аспекти захисту прав людини на сферу міжнародних інтересів. Усе згадане свідчить про змінну роль міжнародного співтовариства у галузі міжнародного права прав людини, дослідження якої є вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень. Багато вчених займалися питаннями міжнародного співробітництва у сфері прав людини. Серед українських вчених варто згадати В. Н. Денисова, А. М. Овсюк, П. Ф. Мартиненко [1], Л. С. Криворучко [2], серед іноземних — Б. Петранова [3], Б. Сімма, А. Л. Паулуса [4], Г. І. Гернандез [5], Г. Мослер [6] тощо. Проте, як убачається з означених робіт, їхні автори приділяють увагу або конкретним аспектам міжнародного співробітництва, або визначенню поняття «міжнародне співтовариства», що говорить про відсутність повноцінного дослідження питання ролі міжнародного співтовариства у захисті прав людини на міжнародній арені. Узагалі, сучасна наука міжнародного права орієнтована на дослідження практичних проблем захисту конкретних прав людини, що негативно відображається на рівні дослідження загальних теоретичних проблем.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є теоретичне формулювання ролі та функцій міжнародного співтовариства у сфері права прав людини через призму сучасного міжнародного права. У тісному зв'язку з цим у статті розглядаються головні проблеми захисту прав людини в сучасному міжнародному праві та феномен глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне співтовариство є не лише теоретичною концепцією, але і міжнародно-правовим терміном: у ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів співтовариство згадується при формулюванні поняття імперативних норм, у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння міжнародне співтовариство наділено правом виступати потерпілим суб'єктом (ст.ст. 42, 48). Ба більше, у межах Підсумкового документу Всесвітнього саміту 2005 року [7] на міжнародне співтовариство покладаються обов'язки, одним з яких є зобов'язання «...використовувати відповідні дипломатичні, гуманітарні та інші мирні заходи... задля сприяння захисту населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людства» — таким

чином в міжнародно-правовому документі (декларації) був закріплений один з елементів концепції «обов'язок захищати». Отже, термін міжнародне співтовариство використовується як в суто міжнародних договорах, так і в документах так званого «м'якого» міжнародного права.

Проте сучасне міжнародне право, будь-то договори чи декларації, не розкриває значення або ж зміст цього терміну. Доктриністами термін міжнародне співтовариство часто застосовується для визначення міжнародної системи як такої [4, с. 268]. З поняття міжнародного співтовариства, наведеного у першому виданні енциклопедії Макса Планка, можна виділити дві необхідні умови для окреслення терміну: системність складових частин, членство у якій відбувається через факт формальної ідентичності як окремих суб'єктів (тобто наявність системи міжнародних відносин); і наявність загальних завдань і цілей [6, с. 309–312]. Саме друга умова у цьому визначенні є необхідною для формулювання категорії міжнародного співтовариства: будь-яке формулювання концепції міжнародного співтовариства, яке здатне генерувати правові наслідки, вимагає вийти за рамки реалізації індивідуальних інтересів держав по відношенню до міжнародного спільного інтересу [5, с. 19]. Отже, наявність спільного інтересу, який розділяють різні актори міжнародних відносин, перетворює хаотичну систему міжнародного співіснування на систему, яку можна окреслити терміном «міжнародне співтовариство». Варто наголосити, що складаючи Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 року держави використовували найчастіше слово «ми», коли згадували наміри щодо окремих дій, а термін «міжнародне співтовариство» використовується тоді, коли певне зобов'язання чи дія формулюється абстрактно. Саме тому В. Любашенко називає міжнародне співтовариство юридичною фікцією [8, с. 186], до якого входять різні суб'єкти міжнародного права (насамперед, держави), що відповідає стану сучасного міжнародного права.

Водночас, термін «міжнародне співтовариство» тісно пов'язаний з поняттям міжнародного співробітництва, адже саме глобалізація та зближення інтересів та потреб держав були передумовами, які створили тісний взаємозв'язок держав. Уся система ООН, зокрема, механізми ООН, спрямовані на захист прав людини, вибудовуються на розумінні цінності прав людини, яка сформульована словами «Ми, народи Об'єднаних Націй, переповнені рішучістю ... затвердити віру в основні права людини...» [9]. Взагалі, міжнародне співробітництво у царині прав людини не може відбуватися без налагодженої системи співробітництва, а права людини є невід'ємною

частиною сфери миру та безпеки [1, с. 15]. Отже, міжнародне співтовариство, якщо розглядати його через призму права прав людини, постає як форма еволюції міжнародного співробітництва, що заснована на спільних інтересах держав, і втілює концепцію справедливого міжнародного порядку, яка згадується, зокрема, у ст. 28 Загальної декларації прав людини 1948 року.

Міжнародне співтовариство найчастіше згадується в міжнародно-правових документах як суб'єкт, який володіє певними правами та обов'язками, які втілюються через певних інших суб'єктів (агентів) [8, с. 187–188]. Такими агентами у сфері прав людини постають Рада з прав людини ООН, Комітет із заборони катувань, інші спеціалізовані органи ООН щодо захисту прав людини, регіональні органи у сфері прав людини (адже вони мають дотримуватися приписів міжнародного права). І хоча в жодному міжнародному договорі, яким були створені згадані інституції, не згадується міжнародне співтовариство, функції цих органів виражають спільний інтерес держав (та інших акторів) щодо захисту певних прав людини. Таким чином, міжнародні інституції виконують функції наглядачів, які володіють визначеними і залежними від контексту правами та обов'язками.

Варто виокремити загальні проблеми царини захисту прав людини, які водночас окреслюють межі спільного інтересу держав та визначають роль міжнародного співтовариства.

По-перше, сучасне міжнародне право формулює перелік прав людини, але тлумачення цих формулювань залежить від держав. Варто згадати, що концепція прав людини не є погодженою серед фахівців та, власне, держав, і існують численні інтерпретації прав людини [10, с. 146]. Тому в міжнародних договорах, що мають обов'язковий характер, формується «найнижча планка», яка є консенсусом щодо того чи іншого права. Отже, міжнародне співтовариство формулює найнижчий рівень міжнародно-правового захисту прав людини, який може бути «підвищеним» державами за власним бажанням.

По-друге, застосування тої чи іншої правової норми до держави залежить від взятих зобов'язань держави. Коли у 1982 році З. Келван наводив приклад Ірану як держави, яка не сприймає концепцію прав людини в цілому, та наголошував, що права людини не є обов'язковим елементом взаємовідносин держави та людини [10, с. 147], він не міг прогнозувати, що на початку XXI сторіччя права людини стануть визнаною цінністю, яка перейшла до звичаєвого права. Не дарма В. Любашенко говорить, що концепція «обов'язок захищати» є проявом загальної тенденції часткового виведення питань захисту

прав людини з внутрішньої компетенції держав, і, як наслідок, делегації відповідних повноважень до міжнародного співтовариства у формі обов'язку [11, с. 249]. При застосуванні цього висновку до всієї сфери прав людини можна стверджувати, що міжнародне співтовариство поступово розширює коло своїх обов'язків щодо захисту прав людини, використовуючи механізм позадоговірного правового характеру.

По-третє, виконання взятих державами зобов'язань у сфері прав людини неможливо через механізми примусу, що суперечать принципу суверенітету. Але тут варто акцентувати увагу на ст. 41 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння: «1. Держави мають співробітничати з метою припинення правомірними засобами будь-якому серйозному порушенню у сенсі ст. 40...». Ця норма носить характер міжнародного звичаю, який покладає зобов'язання відповідного змісту на всі держави. Порушення зобов'язань у сфері права прав людини має отримувати відповідну реакцією інших держав, і далі – співробітництво з метою припинення. Міжнародне співтовариство проявляється в цій нормі через співробітництво, адже коли існує спільний інтерес, закріплений у нормі міжнародного права, існує також відповідальність за порушення цього інтересу. Питання виконання взятих державами зобов'язань у сфері прав людини необхідно розглядати не як відсутність обов'язкової юридичної сили у відповідних норм, а як відсутність ефективного механізму співробітництва між суб'єктами міжнародного права. Отже, міжнародне співтовариство володіє обов'язком припинення правомірними засобами серйозних порушень прав людини, що складають найнижчий рівень міжнародного консенсусу.

І останнє — політичний вимір прав людини. Не можна оцінювати роль міжнародного співтовариства у захисті прав людини без розгляду політичного ефекту тих чи інших дій. Застосування механізмів реакції на порушення прав людини тієї чи іншою державою часто залежить від політичних інтересів — це факт. Але варто звернути увагу також на правові формулювання, які закріплені, наприклад, у концепції «обов'язок захищати»: держави визнали існування саме обов'язку (а не права) захищати, що унеможливило довільне застосування відповідальності. Сучасне міжнародне право акцентує увагу на цьому аспекті: Міжнародний суд у рішенні щодо геноциду в Боснії та Герцеговині наголосив, що держави мають обов'язок вживати всі необхідні засоби для попередження геноциду, що відбувається на території іншої держави [12, с. 221]. Таким чином, політичний вимір прав людини хоч і має місце в су-

часних міжнародних відносинах, проте не замінює собою правове регулювання.

Окреслюючи наявні проблеми, які міжнародне право ставить перед міжнародним співтовариством у царині прав людини, не можна уникнути аналізу ціннісних орієнтирів розвитку міжнародного права прав людини.

Історичний досвід світу призвів до правового оформлення прав людини, а також до усвідомлення глобальних проблем. Міжнародно-правові документи у сфері прав людини є прямим наслідком травми Другої світової війни. Саме після Другої світової війни виникає і поступово закріплюється ідея того, що захист прав людини на державному рівні пов'язаний із світовою безпекою людства. Міжнародний мир та безпека стали головними орієнтирами міжнародної співпраці, а їх зв'язок з правами людини носить тісний характер [10, с. 137]. З часом самодостатність держав на міжнародній арені перестала бути фактом, що призвело до створення або формування агентів міжнародного співтовариства, які наділені конкретними функціями та справляють вплив на систему міжнародно-правового захисту прав людини. Інституціоналізація міжнародної системи захисту прав людини є яскравим проявом переходу концепції міжнародного співтовариства від пасивної ролі до активної. Наразі міжнародне співтовариство може не тільки бути глибоко стурбованим щодо порушень прав людини, але і зобов'язано превентивно та реактивно діяти через своїх агентів. Перехід до активної ролі міжнародного співтовариства потребує створення нових правових інструментів, тому із впевненістю можна говорити, що в майбутньому міжнародні інституції розширюватимуть сферу діяльності та інструментарій.

Більше того, концепція прав людини, у тому чи іншому вигляді, у сучасному світі є загальноприйнятною. Кожна держава офіційно стверджує, що зв'язок між нею та власними громадянами будується, зокрема, на ґрунті прав людини, хоч обсяг цих прав або ж тлумачення значно різняться. Найнижчий рівень захисту прав людини закріплений на міжнародному рівні. Через загальне сприйняття прав людини також визнається, що їхнє порушення є, як мінімум, легітимним предметом стурбованості міжнародного співтовариства, а отже, міжнародне співтовариство сформовано на основі спільного інтересу щодо їхнього захисту. Якщо подивитися на еволюцію міжнародних та регіональних механізмів захисту прав людини, то можна із впевненістю стверджувати про значний подальший розвиток міжнародних механізмів захисту прав та свобод людини, тобто агентів міжнародного співтовариства.

З іншого боку, одним з ефектів глобалізації світового життя є відсутність еволюції найнижчого рівня прав людини, що затверджений у міжнародному праві. Розвиток як такий присутній, але докорінної зміни «найнижчої планки» не відбулося з часу закінчення Другої світової війни. Причин цьому явищу декілька: наявність культурного релятивізму в сучасних міжнародних відносинах; протистояння «Північ-Південь» впливає на міжнародно-правове оформлення прав людини; протиставлення міжнародних механізмів контролю та захисту прав людини принципу суверенітету тощо [10, с. 137–138]. Але також маємо говорити, що перехід від пасивної до активної ролі міжнародного співтовариства спричинив гальмування еволюції розвитку найнижчого рівня прав людини, що проявляється у відсутності нових міжнародно-правових договорів, які б формували консенсус держав щодо «нових» прав людини. Тому роль міжнародного співтовариства у сфері прав людини має і негативний бік, що безумовно відображається на стані дотримання прав людини. У найближчий час ця тенденція не зміниться. Уявляється, що безпосередня зміна найнижчого рівня прав людини стане можливим лише тоді, коли зміниться традиціоналістське уявлення про державний суверенітет, яке притаманно наразі багатьом державам.

Висновки. З наведеного вище аналізу можна стверджувати, що незважаючи на невизначеність поняття «міжнародне співтовариство», воно є безпосереднім актором у сфері прав людини. Казати про статус суб'єкта міжнародного права щодо міжнародного співтовариства з однозначною впевненістю не можна — воно є юридичною фікцією, яка використовується для формування концепцій у міжнародному праві, — але не можна також і не визнавати роль міжнародного співтовариства у сучасному міжнародному праві. У галузі міжнародного права прав людини вона проявляється у наступному: (1) міжнародне співтовариство безпосередньо формує перелік визнаних прав людини, які складають найнижчий рівень; (2) міжнародне співтовариство використовує позадоговірний механізм розширення інструментів правового та політичного захисту прав людини; (3) міжнародне співтовариство володіє обов'язками у сфері прав людини, які реалізується через інших суб'єктів міжнародного права; (4) захист прав людини міжнародним співтовариством відбувається у політичній та правовій площині, які є пов'язаними, але незалежними одна від одної. На думку автора ці чотири характеристики найповніше відображають роль міжнародного співтовариства у царині прав людини, хоча їх перелік не є вичерпним.

Глобалізація як визнаний феномен впливає на еволюцію ролі міжнародного співтовариства у сфері прав людини. Підсумувати таку еволюцію можна таким чином: позитивно можна охарактеризувати тенденцію поступового розширення сфери діяльності, інструментарію та агентів міжнародного співтовариства, негативно — відсутність динамічної

еволюції найнижчого рівня міжнародного захисту прав людини. Отже, роль міжнародного співтовариства у сфері захисту прав людини розвивається і розвиватиметься, а вектори цього розвитку залежать як від розвитку міжнародного права, так і від світових політичних змін.

Література

1. Международное сотрудничество государств в области прав человека (проблемы защиты прав человека в условиях борьбы за мир и безопасность) / В. Н. Денисов, А. М. Овсяк, П. Ф. Мартыненко и др. К.: Наук. думка, 1987. 264 с.
2. Криворучко Л. С. Роль системи міжнародного співробітництва в підвищенні рівня захисту прав людини в Україні // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2012. № 3. С. 33–40.
3. Петранов Б. Правовое государство и международное сотрудничество в области прав человека // Международное право в современном мире. М.: Межд. отн., 1991. С. 112.
4. Simma, B. The International Community: Facing the Challenge of Globalization / Bruno Simma, Andreas L. Paulus // European Journal of International Law. 1998. No. 9. P. 266–277.
5. Hernandez, Gleider I. A Reluctant Guardian: the International Court of Justice and the Concept of 'International Community' // British Yearbook of International Law. 2012. Vol. 83. Issue 1. P. 13–60.
6. Mosler, H. 'International Legal Community' // RL Bindschedler et al. (ed), Encyclopedia of Public International Law, (Max Planck Institute) vol. 7. North-Holland, Amsterdam, 1992. P. 309–312.
7. Итоговый документ Всемирного саммита 2005 года, принят резолюцией 60/1 Генеральной Ассамблеи от 16 сентября 2005 года // Сайт ООН. URL: ibit.ly/7Mcc.
8. Любашенко В. І. Міжнародне співтовариство в концепції «обов'язок захищати» // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. No 8. С. 185–190.
9. Устав ООН // Сайт Верховної Ради України. URL: ibit.ly/1kiB.
10. Kavan Z. Human Rights and International Community. In: The Community of States. Edited by James Mayall. George Allen & Unwin (Publishers) Ltd, 1982.
11. Любашенко В. І. Концепція «обов'язок захищати» і права людини: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 260 с.
12. International Court of Justice. The Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia & Herzegovina v. Serbia & Montenegro). Judgement of February, 26, 2007.

References

1. International Cooperation of States in the Area of Human Rights (Problems of Human Rights Protection Within the Framework of Trend Towards Peace and Security) / V. N. Denisov, A. M. Ovsyuk, P. F. Martynenko etc. K: Nauk. Dumka, 1987. 264 p. [in Ukrainian]
2. Kryvoruchko L. S. The Role of the System of International Cooperation in Increasing the Level of Human Rights Protection in Ukraine // Visnyk Zaporizkoho Natsionalnoho Universitetu. Yurydychni Nauki. 2012. No 3. P. 33–40. [In Ukrainian]
3. Petranov B. Constitutional State and International Cooperation Within the Area of Human Rights. Mezhdunarodnoe Pravo v Soveremennom Mire. M.: Mezhd. Otn., 2012. [in Russian]
4. Simma, B. The International Community: Facing the Challenge of Globalization / Bruno Simma, Andreas L. Paulus. European Journal of International Law. 1998. No. 9. P. 266–277.
5. Hernandez, Gleider I. A Reluctant Guardian: the International Court of Justice and the Concept of 'International Community' // British Yearbook of International Law. 2012. Vol. 83. Issue 1. P. 13–60.
6. Mosler, H. 'International Legal Community' // RL Bindschedler et al. (ed), Encyclopedia of Public International Law, (Max Planck Institute) vol. 7. North-Holland, Amsterdam, 1992. P. 309–312.
7. 2005 World Summit Outcome Document. UN GA Resolution 60/1, dated September 16, 2005. URL: ibit.ly/7Mcc.
8. Liubashenko V. I. International Community and the Concept of Responsibility to Protect // Visnyk Pivdennoho Rehionalnoho Centru Natsionalnoi Akademiy Pravovykh Nauk Ukrainy. 2016. No 8. P. 185–190.

9. UN Charter / Web-site of Verkhovna Rada. URL: ibit.ly/1kiB.
10. Kavan Z. Human Rights and International Community. In: The Community of States. Edited by James Mayall. George Allen & Unwin (Publishers) Ltd, 1982.
11. Liubashenko V. I. The Responsibility to Protect Concept and Human Rights: A Monography. Odesa: Fenix, 2019. 260 p.
12. International Court of Justice. The Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia & Herzegovina v. Serbia & Montenegro). Judgement of February, 26, 2007.

Рябошапченко Анастасія Олександрівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Рябошапченко Анастасія Александровна
кандидат юридических наук,
доцент кафедры международного и европейского права
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Ryaboshapchenko Anastasia
PhD in Law, Associate Professor of International and European Law
National University «Odessa Law Academy»

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-7-6199

**ПОНЯТТЯ ІНОЗЕМНОЇ ІНВЕСТИЦІЇ
В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ
ПОНЯТИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ
В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ
THE CONCEPT OF FOREIGN INVESTMENT
IN MODERN INTERNATIONAL LAW**

Анотація. Стаття присвячена питанню окреслення меж поняття «іноземна інвестиція», якому надається міжнародно-правовий захист (гарантії) відповідно до Вашингтонської конвенції та міжнародних інвестиційних угод. На основі доктрини та рішень арбітражних трибуналів авторка досліджує питання наявності об'єктивного характеру поняття «інвестиція», особливості визначення інвестиції відповідно до Вашингтонської конвенції та відповідно до інших міжнародних інвестиційних угод, підходи до такого визначення, включаючи окремі елементи (критерії) визначення та конкретні арбітражні справи, що відображають сучасний стан розвитку практики інвестиційних трибуналів щодо цього питання. Авторка приходить до висновку, що сучасне міжнародне право надає державам повноцінну свободу для формулювання норм, які визначають поняття іноземної інвестиції – саме тому якщо не існує волі держави щодо надання міжнародно-правового захисту окремому виду інвестицій неможливо іншим чином кваліфікувати її як іноземну інвестицію. З іншого боку, арбітражні інституції доволі наполегливо аналізують положення угод про визначення поняття інвестиції, що не дозволяє спотворювати волю держави, але й застосовує її до окремих спірних ситуацій. Наразі в міжнародному праві виробилися загальні рамки до розуміння поняття іноземної інвестиції – в арбітражній практиці прослідковується тенденція до застосування єдиних критеріїв у процесі кваліфікації інвестиції. Хоча саму тенденцію можна охарактеризувати як загальну, але не єдину спільну, вона дозволяє говорити про створення усталеної практики у сфері визначення поняття іноземної інвестиції. Авторка також підкреслює розвиток поняття іноземної інвестиції в арбітражній практиці. Нові фінансові інструменти, як і розповсюдження арбітражної практики, призводять до поглиблення та розгалуження тлумачення відповідних положень інвестиційних угод. Можна охарактеризувати цей процес як процес пошуку справедливого юридичного підходу до нових явищ сучасності, який відбувається і відбуватиметься надалі. Авторка наголошує, що наразі відбувається поглиблення і уточнення, а не розширення рамок визначення поняття інвестиції.

Ключові слова: Вашингтонська конвенція, кваліфікована інвестиція, подвійний тест, Міжнародний цент урегулювання інвестиційних спорів.

Аннотация. Статья посвящена вопросу определения границ понятия «иностранная инвестиция», которому предоставляется международно-правовая защита (гарантии) в соответствии с Вашингтонской конвенцией и международно-

ними інвестиційними угодами. На основі доктрини і рішень арбітражних трибуналів автор досліджує питання наявності об'єктивного характеру поняття «інвестиція», особливості визначення інвестиції в відповідності з Вашингтонською конвенцією і іншими міжнародними інвестиційними угодами, підходи до такого визначення, включаючи окремі елементи (критерії) визначення і конкретні арбітражні справи, що відображають сучасний стан практики інвестиційних трибуналів по цьому питанню. Автор дійшов висновку, що сучасне міжнародне право надає державам повну свободу для формулювання норм, встановлюючих поняття іноземної інвестиції – саме тому якщо не існує воли держави на надання міжнародно-правової захисту певному виду інвестицій неможливо інакше кваліфікувати її як іноземну інвестицію. С іншої сторони, арбітражні інститути довільно детально аналізують положення угод про визначення поняття інвестиції, не дозволяючи спотворити волю держави, але і застосовують її до окремих спорних ситуацій. Наразі в міжнародному праві сформувалися загальні рамки розуміння поняття іноземної інвестиції – в арбітражній практиці прослідковується тенденція до застосування єдиних критеріїв в процесі кваліфікації інвестиції. Хоча саму тенденцію можна охарактеризувати як загальну, але не єдину, вона дозволяє говорити про створення стійкої практики в сфері визначення поняття іноземної інвестиції. Автор також підкреслює розвиток поняття іноземних інвестицій в арбітражній практиці. Нові фінансові інструменти, як і поширення арбітражної практики, призводять до углублення і розгалуження трактування відповідних положень інвестиційних угод. Можливо охарактеризувати цей процес як пошук справедливої юридичної підходи до нових явищ сучасності, який відбувається і буде відбуватися в майбутньому. Автор зауважує, що зараз відбувається углублення і уточнення, а не розширення меж визначення поняття інвестиції.

Ключові слова: Вашингтонська конвенція, кваліфікована інвестиція, подвійний тест, Міжнародний центр врегулювання інвестиційних спорів.

Summary. The article is devoted to the issue of defining the boundaries of the concept of «foreign investment», which is provided with international legal protection (guarantees) in accordance with the Washington Convention and international investment treaties. Based on the doctrine and decisions of arbitration tribunals, the Author examines the existence of an objective nature of the concept of «investment», the specifics of determining investment in accordance with the Washington Convention and other international investment treaties, approaches to such definition, including certain elements (criteria), and specific arbitration cases that reflect the current state of development of the practice of investment tribunals on this issue. The author concludes that modern international law gives states full freedom to formulate rules that define the concept of foreign investment – that is why if there is no will of the state to provide international legal protection for a particular type of investment, it can not otherwise be classified as the foreign investment. On the other hand, arbitration institutions rather persistently analyze the provisions of agreements on the definition of investment, which does not distort the will of the state, but also applies it to certain disputes. At present, international law has developed a general framework for understanding the concept of foreign investment – there is a tendency to apply uniform criteria in the process of qualification of investment in arbitration practice. Although the trend itself can be described as general, but not the only common one, it allows us to talk about the creation of established practice in defining the concept of foreign investment. The Author also emphasizes the development of the concept of foreign investment in arbitration practice. New financial instruments, as well as the spread of arbitration practice, lead to a deepening and diversification of the interpretation of the relevant provisions of investment treaties. This process can be described as a process of finding a fair legal approach to new phenomena of today, which is happening and will happen in the future. The Author emphasizes that the scope of defining the concept of investment is currently being deepened and clarified, but not expanded.

Key words: Washington Convention, qualified investment, double-barreled test, International Center for Settlement of Investment Disputes.

Постановка проблеми. Визначення поняття «іноземна інвестиція» є важливим елементом сучасного міжнародного права, адже тільки визначені в міжнародних угодах інвестиції підпадають під відповідний міжнародно-правовий захист. Такі інвестиції у доктрині іменуються кваліфікованими. Саме поняття «кваліфікована інвестиція» розуміється як такий вид іноземної інвестиції, який держави погодилися врегулювати на міжнародному рівні

(багато- чи двосторонньому) та надати цьому виду інвестицій відповідний захист. Сучасні міжнародні угоди містять визначення іноземних інвестицій, проте учасники угод об'єктивно не можуть окреслити чіткі межі цього поняття, що призводить до необхідності тлумачення положень угод відповідно до конкретних ситуацій. Міжнародний центр врегулювання інвестиційних спорів (далі — Центр) за часи свого існування створив доволі розлогу практику

щодо визначення поняття інвестиції, інші арбітражні інституції теж мають широку базу рішень про тлумачення положень міжнародних угод щодо визначення інвестицій, проте й досі питання створення єдиного підходу до тлумачення поняття іноземної інвестиції не є одностайним як на практичному рівні, так і в доктрині, що зумовлює актуальність обраної теми. Більше того, постійний розвиток інструментів інвестування призводить до необхідності динамічного розвитку правового регулювання цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень. Велика кількість фахівців займалися дослідженням питання окреслення поняття іноземної інвестиції в міжнародному праві. Серед іноземних вчених варто згадати К. Шроера [1], К. Шефера [2], Ю. Клемма [3], Н. Рубінса [4], серед українських — В. В. Поєдинок [5], Л. Л. Лазебника [6] тощо. Варто наголосити, що питання окреслення поняття іноземної інвестиції завжди було і залишається осердям науки міжнародного інвестиційного права, і є динамічним, що обумовлює його постійне поглиблення.

Формулювання цілі (постановка завдання). Метою цього дослідження є окреслення меж поняття «іноземна інвестиція» на основі сучасних міжнародно-правових досліджень (доктрини) та судової практики міжнародних інвестиційних арбітражів.

Виклад основного матеріалу. Існує два наукових підходи до визначення поняття інвестиції: майновий (англ.: *asset-based*) та суб'єктний (англ.: *enterprise-based*). Майновий підхід до визначення інвестицій акцентує увагу на інтересах і правах власності іноземного інвестора, у той час як суб'єктний фокусується на участі і контролі іноземного інвестора в суб'єкті підприємницької діяльності — підприємстві, заснованому в державі, що приймає іноземні інвестиції. Загальною рисою правового регулювання багатосторонніх та двосторонніх договорів є комбінація обох підходів до визначення інвестицій шляхом впровадження широкого визначення інвестицій та показового переліку, який наводить приклади того, що вважається інвестиціями згідно з тим чи іншим договором. Проте весь спектр міжнародних угод не дає чіткого визначення інвестицій та не містить їх вичерпний перелік, що говорить про необхідність подальшого тлумачення таких положень.

У Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (далі — Вашингтонська конвенція), у ст. 25, хоч і згадуються інвестиції, проте не надається їхнє визначення: «до компетенції Центру належить вирішення правових спорів, що виникають безпосередньо з відносин, пов'язаних з інвестиціями...»

[7]. Якщо сторони бажають уникнути питання про визначення інвестиції згідно зі ст. 25 вони можуть включити у згоду про передачу спору положення про кваліфікацію того чи іншого виду інвестиції згідно зі ст. 25 (або навпаки, виключити окремі категорії), хоч практика Центру показує, що надане в ст. 25 визначення тлумачиться широко. Тим не менш, воно має свої межі. Необхідно також зазначити, що деякі арбітражні установи визнають необхідність визначення інвестицій згідно з Вашингтонською конвенцією та двосторонньою угодою про захист інвестицій для надання правового захисту таким інвестиціям. Таким чином, питання про визначення інвестиції є базовим та необхідним для впровадження міжнародного режиму захисту.

Сучасні договори із захисту інвестицій впроваджують широке визначення поняття інвестиції, на кшталт «усі види фінансових активів» або «будь-який вид економічного інтересу». Угода між Україною та Білоруссю визначає інвестиції таким чином: «усі види фінансових, матеріальних активів та інших майнових та інтелектуальних цінностей, що інвестовані у зв'язку з економічною діяльністю інвесторів юридичних та фізичних осіб...» [8], опісля йде приблизний, але не вичерпний перелік активів та прав, які вважаються інвестиціями згідно з угодою. Як видно з наведеного прикладу, такі формулювання не є точними.

Як одну з кваліфікуючих ознак інвестицій двосторонні договори часто виокремлюють «очікування прибутку» та «ризик».

Визначення інвестицій згідно з Вашингтонською конвенцією має свої особливості. На відміну від багатьох угод, Вашингтонська конвенція охоплює також непрямі інвестиції, про що свідчать переговори держав при укладенні Конвенції. Непрямим підтвердженням цього є той факт, що держави не зробили застережень про виключення окремих категорій інвестицій зі сфери регулювання Конвенції згідно зі ст. 25(4). Конвенція також не визначає мінімальний обсяг інвестицій (хоча були намагання зробити мінімальну межу в 100 000 доларів), тому «малі» інвестиції теж підпадають під її регулювання. Хоча конвенція пропонує широке розуміння терміну «інвестиції», також як і можливість уточнення сфери визначення на окремі транзакції самими державами шляхом внесення відповідного положення у згоду на передачу спору, фахівці підкреслюють [4, с. 35], що поняття «інвестиції» має об'єктивний характер.

Об'єктивний характер інвестицій згідно зі ст. 25 розкривається, за думкою деяких учених і арбітражних установ, через перелік критеріїв. Арбітражний суд у справі *Fadex* уперше використав п'ять кри-

теріїв, які раніше запропонував Кристофер Шроер (надалі ці критерії стали відомим під назвою тест «Фадекс»): певна тривалість, певна регулярність прибутку, прийняття ризику, наявність серйозного зобов'язання, та значення для розвитку держави-перебування [1]. Незважаючи на те, що арбітраж підтримав широке тлумачення поняття «інвестиція» згідно зі ст. 25, введенням критеріїв було підкреслено об'єктивний характер поняття «інвестиція».

Надалі, про наявність об'єктивних елементів для кваліфікації інвестиції згідно зі ст. 25 Вашингтонської конвенції було прямо вказано у справі *Salini*. На думку цього суду, кваліфікація інвестицій повинна провадитися через аналіз за такими критеріями (тест «Саліні»): внесок, певна тривалість виконання контракту, та участь у ризиках угоди (внесок у розвиток держави-перебування названий як додатковий критерій) [2, с. 45]. Як видно з переліку, критерії тесту «Саліні» є зменшеним переліком критеріїв тесту «Фадекс», проте практично вони залишаються майже однаковими.

Окрім згаданих тестів існують два підходи, виділені Гайяром з судової практики, до визначення інвестицій у сенсі згаданої ст. 25 [2, с. 48]: інтуїтивний, згідно з яким характеристики інвестиції можуть різнитися в залежності від фактичних обставин справи, та дедуктивний, згідно з яким існує об'єктивне визначення інвестиції, яке містить свої конститутивні елементи або критерії. Ці підходи окреслюють підходи арбітражних інституцій до методології визначення поняття інвестиції.

Невизначеність розуміння поняття «інвестиція» спричинило появу питання про необхідність кваліфікації потенціальної інвестиції не тільки згідно зі ст. 25 Вашингтонської конвенції, а й згідно з двосторонньою інвестиційною угодою між державами. Такий вид кваліфікації отримав назву «подвійного тесту» (*double-barreled test*).

Важливо, що якщо потенціальна інвестиція не підпадає під визначення Вашингтонської конвенції або двосторонньої угоди, тоді арбітраж не має юрисдикції розглядати суперечку. Згідно з природою подвійного тесту ст. 25 містить об'єктивне визначення інвестиції, також як і надає можливість державі виключити окремі види суперечок з юрисдикції Центру. Двосторонні угоди в цьому випадку розглядаються як згода на передачу спору (адже часто саме вони надають інвесторам право звернення до арбітражу). Отже, якщо двосторонній договір не розповсюджується на певні види інвестицій, тоді й Центр не володіє юрисдикцією розглядати такі спори через відсутність згоди на передачу спору по цьому виду інвестицій.

Окремо треба зазначити, що двосторонні інвестиційні угоди можуть обмежити юрисдикцію Центру щодо окремих видів інвестицій, але не можуть розширити її на види інвестицій, які не підпадають під сферу регулювання ст. 25 Вашингтонської конвенції.

Проте використання подвійного тесту не означає безпосередню пов'язаність Вашингтонської конвенції і двосторонніх угод. На думку трибуналу у справі *Abaclat*, розуміння інвестиції у вищезазначених двох договорах може не співпадати, або повністю не перетинатися: необхідно, «...щоб одне визначення, надане договірними сторонами у двосторонній інвестиційній угоді, співпадало з іншим визначенням, яке впливає з духу Вашингтонської конвенції. Скоріше інвестиція, що розглядається, повинна відповідати обом визначенням, кожне з яких фокусується на різних аспектах інвестиції» [9]. Хоча це твердження є доволі дискусійним, проте цей підхід має місце в арбітражній практиці.

Внесок в економічний розвиток держави перебування є найбільш дискусійним критерієм подвійного тесту, що використовується арбітражами. Цей критерій учені виводять з преамбули Вашингтонської конвенції: «Договірні держави, беручи до уваги потребу в міжнародному співробітництві для економічного розвитку та значення при цьому приватних іноземних інвестицій...». У самій Конвенції не говориться про внесок в економічний розвиток держави перебування як один з критеріїв кваліфікації інвестиції (треба зазначити, що держави при укладенні не змогли прийти до згоди щодо поняття «інвестиція», і тому свідомо залишили його поза текстом).

Внесок в економічний розвиток як критерій визначення інвестицій знаходить великий супротив у деяких трибуналів. Найбільш видатною справою, у якій розглядалося питання внеску в економічний розвиток як одного з критеріїв визначення інвестиції є *Malaysian Historical Salvors* [10]. У цій справі, *Malaysian Historical Salvors* (приватна морська рятувальна компанія) уклала договір з відповідачем про, окрім іншого, знайдення місця потоплення та порятунку вантажу з судна «Діана», яке затонуло біля узбережжя Малакки у 1857 році. Договір містив положення про використання праці, експертизи, самостійного інвестування, та взяття ризиків для проведення порятунку вантажу. Після операції, згідно з договором, знайдений вантаж повинен був бути проданий на аукціоні, а кошти розподілені між Позивачем і Відповідачем за наведеною в договорі формулою.

Суперечка виникла з факту несподіваного аукціону, на якому були продані речі. Позивач ініціював

арбітражне провадження в Куала-Лумпурі, де арбітраж вирішив, що не володіє юрисдикцією. Позивач безуспішно оскаржив це рішення в національному судді Малайзії. Опісля питання було передано на вирішення арбітражу Центру — Позивач заявляв, що відсутність *due process* у малайзійському національному суді порушує двосторонній інвестиційний договір. Перед трибуналом першочерговим постало питання про кваліфікацію транзакцій Позивача як інвестиції. Трибуналом був застосований подвійний тест, причому вагомий акцент був зроблений саме на критерії «вагомого» внеску в економічний розвиток, у результаті чого трибунал визначив, що представлені факти не дозволяють говорити про наявність інвестиції.

Опісля рішення трибуналу Центру було оскаржено на підставі перевищення повноважень суду та необґрунтованості рішення в *ad hoc* комітет. Комітет у цій справі не був одностайний. Більшість визнала, що трибунал перевищив свої повноваження, адже не звернув уваги на питання кваліфікації потенційної інвестиції згідно з двостороннім інвестиційним договором. Більш того, у рішенні було вказано, що помилка трибуналу була в тому, що він надав обов'язковий характер критерію вагомого внеску в економічний розвиток при кваліфікації. Незважаючи на ці твердження, суддя Мохамед Шахабудден випустив окрему думку [10], у якій зазначив, що подвійний тест повинен бути застосований у цій справі й критерій внеску в економічний розвиток є обов'язковим, також наголосивши на «значному та вагомому» характері такого внеску. Тобто, навіть розглядаючи одну справу судді не змогли прийти до єдиного рішення. Доречно, що ці дві протилежні позиції комітету характеризують два протилежних підходи до місця критерію внеску в економічний розвиток у кваліфікації інвестицій.

Окрім вищезгаданих критеріїв, існують також інші визначення інвестиції, які підпадають під міжнародно-правовий захист, що вироблено судовою та арбітражною практикою, а також договірною практикою між державами. На відміну від вищезгаданих критеріїв вони не витікають з положень Вашингтонської конвенції та існують окремо від неї.

Першим таким критерієм треба назвати відповідність місцевим законам та принципу добросовісності (*bona fide*). Він є продовженням принципу суверенної рівності держав і саме в такому значенні включається в інвестиційні договори [5, с. 39]. Такі положення презюмують поінформованість інвесторів про наявність такого критерію для визначення інвестиції *de jure*. Проте цей критерій для визначення інвестиції має місце лише у випадку, якщо він

закріплений у договорі (хоч існують і протилежні погляди на це питання [5, с. 45]), і його включення у двосторонній інвестиційні договори не можна назвати загальною тенденцією.

Критерій відповідності місцевим законам має межі свого застосування. На думку одного трибуналу (*Fakes v. Turkey*), будь-яке порушення місцевих законів не призведе до «незаконності» інвестиції; критерій відповідності місцевим законам стосується лише допуску інвестиції на ринок [11]. Якщо інвестор порушує місцеві закони у своїй діяльності після допуску інвестиції, тоді держава володіє місцевими засобами реакції, але інвестиція вважатиметься такою згідно з двостороннім інвестиційним договором.

Критерій відповідності місцевим законам взаємодіє з принципом добросовісності. Якщо держави внесли у двосторонній інвестиційний договір положення про необхідність відповідності місцевим законам, то згідно з принципом добросовісності, держави зобов'язані надавати захист лише інвестиціям, які відповідають цьому критерію. Інші інвестиції залишаються поза межами регулювання договору, проте залишаються інвестиціями *de facto*.

Принцип добросовісності розглядається як частина критерію відповідності місцевим законам, і як окремий критерій кваліфікації. Учені в більшості стверджують, що принцип добросовісності є загальним принципом права, тому його застосування можливо і є необхідним навіть у випадках, коли у договір не включено положення про відповідність місцевим законам. Прикладом є справа *Plama* [12], у якій трибунал визначив, що хоч Договір до Енергетичної хартії не містить положення про необхідність відповідності місцевим законам, буде нелогічним висновок, що держави хотіли надати захист всім інвестиціям, навіть тим, які порушують місцеві закони. Трибунал встановив, що відповідні положення Договору до Енергетичної хартії не застосовуються до інвестицій, які впроваджені в порушення місцевого законодавства [12]. Продовженням такого тлумачення є логічний висновок про те, що інвестиція повинна бути впроваджена не лише у відповідності з місцевими законами, а й у відповідності з міжнародним правом. Розглядаючи природу принципу добросовісності, треба підкреслити, що він повинен застосовуватися не лише до інвестора, а й до держави перебування.

Іншим критерієм, що має значення для визначення інвестиції, є критерій інвестування на території держави-перебування. В інвестиційних угодах, як правило, міститься визначення території держав, проте сам критерій пов'язаний з іншими факторами. Інвестор має провадити суттєвий обсяг

підприємницької діяльності на території держави. Особливо актуальним критерій територіальності стає для визначення інвестицій у випадку інвестування чисто фінансової природи. Прикладом такої ситуації є вже згадувана справа *Abaclat* — інвестиції були впроваджені в державні облигації, випущені Аргентиною у міжнародний обіг. Трибунал у цій справі визнав, що облигації «дістаються» території Аргентини, і взагалі, фінансовий характер інвестування потребує відповідного розгляду, а отже, наявні іноземні інвестиції у сенсі відповідних інвестиційних угод [9].

Більше того, іноземні інвестиції можуть впроваджуватись у різних формах. У цьому питанні важливо простежити які саме форми інвестицій входять у значення «інвестиція» у розумінні ст. 25 Вашингтонської конвенції. Поняття інвестиції у цій статті включає такі форми: будь-яку економічну активність, рухоме та нерухоме майно, також як права, що впливають з контракту.

Складніше питання постає при наявності фінансових інструментів. Арбітражна практика показує, що кредити та займи вважаються формами інвестицій. Тут треба відокремлювати комерційну заборгованість і кредитування: якщо існує звичайна комерційна заборгованість, то вона не буде розглядатися як інвестиція, у той же час, якщо така заборгованість була переоформлена у вигляді кредиту — вона може вважатися інвестицією [3, с. 530]. Незважаючи на це, банківська гарантія та опціони не є інвестиціями згідно зі згаданою ст. 25. Аналогічним чином, борги за інжиніринговими контрактами не є інвестиціями, хоча деякі трибунали розглядають надання послуг за контрактами інжинірингу та іншими видами контрактів будівництва як інвестиції [2, с. 134].

Зазвичай, участь у компанії (в Україні — у статутному капіталі юридичної особи) та володіння акціями розглядається як форма інвестиції. Причому, заснована місцева компанія розглядається у міжнародному інвестиційному праві не як інвестор, а як інвестиція. Ця форма інвестицій включає в себе володіння міноритарними правами (акціями), також як і володіння акціями через посередників (непряме володіння акціями).

Одне з найскладніших питань у сучасній практиці визначення поняття інвестиції — це питання поведінки з рішенням міжнародного арбітражного суду як з окремим видом інвестицій. Уперше це питання отримало свій розвиток у рішенні трибуналу за справою *Saipet* [13]. У цій справі різні питання

інвестицій, згідно з інвестиційним договором, можна було віддати на розсуд арбітражу. Коли таке арбітражне рішення було винесене, національний суд Бангладешу відмовився привести його у виконання, вказавши, що не вважає це рішення законним і тому воно не існує для національних судів. Коли питання було віддано на розгляд Центру, трибунал указав, що арбітражне рішення за своєю природою є продовженням контракту, яке деталізує (англ.: *crystallize*) права і обов'язки контрагентів за ним. Таким чином, арбітражне рішення сприймається як продовження інвестиції, якому теж повинен надаватися захист згідно з інвестиційними договорами. Схожий погляд на арбітражне рішення висловлювали також інші арбітражні трибунали, але існує і протилежний підхід до цього питання.

Висновки. Проведений аналіз зумовлює формулювання наступних висновків. Насамперед, сучасне міжнародне право надає державам повноцінну свободу для формулювання положень про іноземні інвестиції — саме тому якщо не існує волі держави до надання міжнародно-правового захисту окремому виду інвестицій неможливо іншим чином кваліфікувати її як іноземну інвестицію. З іншого боку, арбітражні інституції доволі наполегливо аналізують положення угод про визначення поняття інвестиції, що не дозволяє спотворювати волю держави, але застосовує її до окремих спірних ситуацій. Наразі в міжнародному праві виробилися загальні рамки до розуміння поняття іноземної інвестиції — в арбітражній практиці прослідковується тенденція до застосування єдиних критеріїв у процесі кваліфікації інвестиції. Хоча саму тенденцію можна охарактеризувати як загальну, але не єдину спільну, вона дозволяє говорити про створення усталеної практики у сфері визначення поняття іноземної інвестиції.

Можна говорити і про розвиток поняття іноземної інвестиції в арбітражній практиці. Нові фінансові інструменти, як і розповсюдження арбітражної практики, призводять до поглиблення та розгалуження тлумачення відповідних положень інвестиційних угод. Можна охарактеризувати цей процес як процес пошуку справедливого юридичного підходу до нових явищ нашої сучасності, який відбувається і відбуватиметься надалі з метою створення і окреслення єдиних меж поняття іноземної інвестиції. Наразі ми маємо говорити не про розширення рамок визначення поняття інвестиції, а про їхнє поглиблення і уточнення як про загальну тенденцію доктрини і арбітражної практики.

Література

1. Schreuer, C. Article 25. ICSID Review. Vol. 12, No. 1, 1997. P. 60–150.
2. Schefer, K. N. International Investment Law: Text, Cases and Materials (2nd ed.). Edward Elgar Publishing, 2016.
3. Klemm, U. Investment through Third Countries: State Practice and Needs of Investors. ICSID Review. Vol. 24, Is. 2, 2009. P. 528–533.
4. Rubins, N. The Notion of «Investment» in International Investment Arbitration; in: Arbitrating Foreign Investment Disputes / Edited by N. Horn. The Hague, Kluwer Law International, 2004.
5. Поєдинок, В. В. Правове регулювання інвестиційної діяльності: теоретичні проблеми: монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013.
6. Лазебник, Л. Л. Міжнародне фінансове право: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008.
7. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (1965 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_-060#Text.
8. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про сприяння та взаємний захист інвестицій (1996 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/-show/112_694#Text.
9. Abaclat and Others v. Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/07/5 (formerly Giovanna a Beccara and Others v. The Argentine Republic). Decision on Jurisdiction and Admissibility, as of August 2011.
10. Malaysian Historical Salvors, SDN, BHD v. The Government of Malaysia, ICSID Case No. ARB/05/10. Including Dissenting Opinion of Judge Mohamed Shahabuddeen. URL: <https://www.italaw.com/cases/646>.
11. Saba Fakes v. Republic of Turkey, ICSID Case No. ARB/07/20. Award. URL: <https://www.italaw.com/cases/429>.
12. Plama Consortium Limited v. Republic of Bulgaria, ICSID Case No. ARB/03/24. Decision on Jurisdiction. URL: <https://www.italaw.com/cases/857>.
13. Saipem S.p.A. v. The People's Republic of Bangladesh, ICSID Case No. ARB/05/07. Award as of 30 June 2009. URL: <https://www.italaw.com/cases/951>.

References

1. Schreuer, C. Article 25. ICSID Review. Vol. 12, No. 1, 1997. P. 60–150.
2. Schefer, K. N. International Investment Law: Text, Cases and Materials (2nd ed.). Edward Elgar Publishing, 2016.
3. Klemm, U. Investment through Third Countries: State Practice and Needs of Investors. ICSID Review. Vol. 24, Is. 2, 2009. P. 528–533.
4. Rubins, N. The Notion of «Investment» in International Investment Arbitration; in: Arbitrating Foreign Investment Disputes / Edited by N. Horn. The Hague, Kluwer Law International, 2004.
5. Poedynok V. V. Legal Framework of Investment Activity: The Theoretical Problems: A Monography. Nizhyn: Aspekt-Poligraf, 2013.
6. Lazebnyk L. L. International Financial Law: A Textbook. Kyiv: Center of Learning Literature, 2008.
7. Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States (1965). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_-060#Text.
8. Ukraine-Belarus Treaty on Promotion and Bilateral Protection of Investments (1996). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_694#Text.
9. Abaclat and Others v. Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/07/5 (formerly Giovanna a Beccara and Others v. The Argentine Republic). Decision on Jurisdiction and Admissibility, as of August 2011.
10. Malaysian Historical Salvors, SDN, BHD v. The Government of Malaysia, ICSID Case No. ARB/05/10. Including Dissenting Opinion of Judge Mohamed Shahabuddeen. URL: <https://www.italaw.com/cases/646>.
11. Saba Fakes v. Republic of Turkey, ICSID Case No. ARB/07/20. Award. URL: <https://www.italaw.com/cases/429>.
12. Plama Consortium Limited v. Republic of Bulgaria, ICSID Case No. ARB/03/24. Decision on Jurisdiction. URL: <https://www.italaw.com/cases/857>.
13. Saipem S.p.A. v. The People's Republic of Bangladesh, ICSID Case No. ARB/05/07. Award as of 30 June 2009. URL: <https://www.italaw.com/cases/951>.

УДК 34.09

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Левицька Надія Олексіївна

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри Основ права України
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Левицька Надежда Алексеевна

*кандидат юридических наук, доцент кафедры Основ права Украины
Львовский национальный университет имени Ивана Франко*

Levytska Nadiya

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor of the Department of Fundamentals of Law of Ukraine

Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: 0000-0002-2865-5191

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-7-6198

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ В ЮРИДИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ В ЮРИДИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

DIGITAL TRANSFORMATION IN LEGAL ACTIVITIES

Анотація. У статті розглядаються проблеми переходу на цифровий формат у юридичній діяльності. Встановлено, що починаючи з доктринального аналізу поняття «цифрової трансформації» автор поступово досліджує деякі виклики пов'язані з впливом цифрової трансформації на юридичну діяльність. У юридичній галузі це проявляється через, а саме: технологічну ефективність у виробництві документів (автоматизацію документів); використання цифрових трансформацій у юридичній діяльності для уникнення географічних та юрисдикційних меж; впровадження конкретних технологій із різними суб'єктами права; нові технології просування та управління відносин з клієнтом; тема кібербезпеки залишається в центрі уваги; ціннісний аспект у підході до роботи включає етику, репутаційність в юридичній сфері, технологічну компетентність, непорушні принципи, що дає клієнтам відчуття безпеки. Розкрито детальний зміст цих чинників, які змінюють традиційну практику в наданні нових форм юридичних послуг. Аргументовано проблему спеціальної підготовки та знань в області комп'ютерних технологій. Звернено увагу до інноваційних технологій в юриспруденції, участь найбільших юридичних практик в спільних з ІТ-компаніями проєктах з розробки програмного забезпечення діяльності віртуальних юридичних роботів та функціонування інтернет-платформ взаємодії з клієнтами. Окреслюються проблеми, які виникають із застосуванням цифрових технологій в юридичній сфері та про неминучість трансформації юридичної галузі під впливом інформаційно-комунікативних технологій. Автор приходять до загального висновку, що сучасний етап суспільного розвитку поставив перед юридичною спільнотою дилему: продовжити традиції надання рутинних та, що потребує великих зусиль послуги або активно займатися їх автоматизацією. Обґрунтовується тлумачення про те, що цифрова трансформація охоплює оптимізацію та автоматизацію процесів з впровадженням цифрових технологій є чи не головним чинником конкурентоспроможності у юридичній діяльності.

Ключові слова: цифрова трансформація, автоматизація документів, суб'єкти права, кібербезпека, юридична сфера, етика, юридична діяльність.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы перехода на цифровой формат в юридической деятельности. Установлено, что начиная с доктринального анализа понятия «цифровой трансформации» автор постепенно исследует некоторые вызовы связаны с влиянием цифровой трансформации на юридическую деятельность. В юридической

отрасли это проявляется, а именно в: технологической эффективности производства документов (автоматизации документов); использовании цифровых преобразований в юридической деятельности во избежание географических и юрисдикционных границ; внедрении конкретных технологий с различными субъектами права; новые технологии продвижения и управления отношений с клиентом; тема кибербезопасности остается в центре внимания; ценностный аспект в подходе к работе включает этику и репутацию в юридической сфере, технологическую компетентность, незывлемые принципы, какие дают клиентам чувство безопасности. Раскрыто детальное содержание этих факторов, которые пересматривают традиционную практику в предоставлении новых форм юридических услуг. Аргументировано о проблеме специальной подготовки и знаний в области компьютерных технологий. Обращено внимание к инновационным технологиям в юриспруденции, участие крупнейших юридических практик совместных с ИТ-компаниями проектах по разработке программного обеспечения деятельности виртуальных юридических роботов и функционирования интернет-платформ взаимодействия с клиентами. Определяются проблемы, которые возникают с применением цифровых технологий в юридической сфере и о неизбежности трансформации юридической отрасли под влиянием информационно-коммуникативных технологий. Автор приходит к общему выводу, что современный этап общественного развития поставил перед юридическим сообществом дилемму: продолжить традиции предоставления рутинных и, что требует больших усилий услуги или активно заниматься их автоматизацией. Обосновывается толкование о том, что цифровая трансформация охватывает оптимизацию, а также автоматизацию процессов с использованием цифровых технологий является едва ли не главным фактором конкурентоспособности в юридической деятельности.

Ключевые слова: цифровая трансформация, автоматизация документов, субъекты права, кибербезопасность, юридическая сфера, этика, юридическая деятельность.

Summary. The article considers the problems of transition to digital format in legal activity. It is established that starting from the doctrinal analysis of the concept of «digital transformation» the author gradually investigates some challenges related to the impact of digital transformation on legal activity. In the legal activity, this is manifested through, namely: technological efficiency in the production of documents (document automation); use of digital transformations in legal activities to avoid geographical and jurisdictional boundaries; introduction of specific technologies with different subjects of law; new technologies of promotion and management of relations with the client; the topic of cybersecurity remains in the spotlight; value aspect in approaches to work includes ethics and reputation in the legal activity, technological competence, inviolable principles, which gives clients a sense of security. The detailed content of these factors that change the traditional practice in providing new forms of legal services is revealed. The problem of special training and knowledge in the field of computer technologies is argued. Attention is paid to innovative technologies in jurisprudence, participation of the largest legal practices in joint projects with IT companies for the development of software for virtual legal robots and the operation of Internet platforms for interaction with clients. The problems that arise with the use of digital technologies in the legal field and the inevitability of the transformation of the legal activity under the influence of information and communication technologies are outlined. The author comes to the general conclusion that the current stage of social development has posed a dilemma for the legal community: to continue the tradition of providing routine and demanding services or to actively engage in their automation. The interpretation that the digital transformation covers the optimization and automation of processes with the introduction of digital technologies is almost the main factor of competitiveness in the legal activity.

Key words: digital transformation, document automation, legal entities, cybersecurity, legal sphere, ethics, legal activity.

Постановка проблеми. В юридичній науці довгий час обговорювалися переважно теоретичні та практичні питання цифрово-правової сфери, пов'язані з використанням цифрових технологій. У результаті створення цифрових систем в правотворчій та правореалізаційній діяльності простежуються ключові зміни у правовому статусі електронних документів, у забезпеченні доступу до правової інформації в електронному вигляді офіційного опублікування нормативно — правових актів, в наданні державних послуг в електронному вигляді, тощо. Зараз ці питання не втратили своєї актуальності, але вектор наукових інтересів змістився в бік впливу

технологічного прогресу на право, на базові правові категорії та інститути. Розвиток права в умовах оцифрування передбачає реструктуризацію традиційних правових моделей з урахуванням нових цифрових питань, а також фундаментальні зміни чинного законодавства, спрямовані замість традиційної законодавчої бази більш абстрактними та універсальними моделями. На цьому наголошують Lankshear Colin та Knobel Michele, що етап цифрової трансформації означає, що цифрові користування за своєю суттю забезпечують нові види інновацій та творчість в певній області, а не просто вдосконалюють та підтримують традиційні методи [1, с. 173].

Основним ресурсом юридичної сфери стає цифрова трансформація, яка змінює традиційну юридичну діяльність у напрямі формування її нової якості. Зауважимо, що в теорії наукових досліджень категорія цифрова трансформація (Digital transformation) означає це трансформація бізнесу шляхом перегляду бізнес-стратегії або цифрової стратегії, моделей, операцій, продуктів, маркетингового підходу, цілей тощо, шляхом прийняття цифрових технологій [2]. Сучасний етап суспільного розвитку поставив перед юридичною спільнотою дилему: продовжити традиції надання рутинних та, що потребує великих зусиль послуги або активно займатися їх автоматизацією. Задля досягнення мети у розвитку юридичної діяльності необхідно піти на радикальні зміни, які можна реалізовувати на платформі, що працює на засадах цифрової трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цінними в науковому сенсі дослідженнями проблематики цифрової трансформації в юридичній діяльності є монографії таких дослідників, як Kevin C. Taylor [3], Jelena Madir [4], Fitri Amalia [5], Lee Reiners [6], Stefan Loesch [7]. Окремих аспектів цієї проблематики торкались такі вчені, як: Р. Ф. Азізов [8], Н. В. Варламова [9], С. В. Габуєв [10], М. П. Ільницький [11], О. В. Карпенко [12], Д. В. Кононенко [13], Cossoli J. [14], Coleman S. [15], Т. Л. Сиволапенко [16], Е. В. Талапіна [17], В. В. Туровець [18], Т. Я. Хабрієва [19] та ін. Українські науковці та практики теж активно долучились до дослідження цього питання. Серед них імена О. І. Архипська, О. А. Баранов, М. С. Демкова, О. В. Карпенко, С. В. Коляденко, І. В. Клименко, І. П. Лопушинський, В. Ф. Нестерович, А. І. Семенченко, А. О. Серенко та ін. Значна кількість проблем щодо бачення концепції впливу цифрової трансформації на юридичний сектор в Україні продукуються на численних вітчизняних та міжнародних науково-практичних конференціях, презентаціях, юридичних майстернях, стартапах. Але, разом з тим, чимало теоретичних та практичних питань цієї проблематики все ж залишається недостатньо розкритими та потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою цієї публікації є здійснення аналізу впливу цифрової трансформації на професійну діяльність юриста. Дослідити застосування таких підходів, що дозволяє з'ясувати системний результат у вигляді низки сформульованих стратегічних чинників, які продиктовані можливостями вжиття цих технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Цифровий вихор» [20] який утворюють цифрові технології залежить значною мірою і від трансформації при-

роди юридичної професії. Для юридичної діяльності здійснення досліджень та розробок характерною є юридичні виклики пов'язані з впливом цифрової трансформації, які визначають її авангардний характер. Варто звернути увагу на деякі з них.

Перший чинник. Технологічна ефективність у виробництві документів (автоматизація документів). Для документів, які потрібно створити, що стосуються справи клієнта використовують технології, щоб цей процес був більш ефективним і за часом, і за вартістю. Застосовують для прискорення своїх документів програмні шаблони для створення заповнених документів на основі введення даних, а саме типові методи диктанту, програми розпізнавання мовлення секретарів або аутсорсинг юридичних процесів. В юридичній діяльності тепер можуть забезпечити високоякісний аналіз сотень договорів, контрактів за лічені хвилини з дивовижною швидкістю та визначити заздалегідь обрані області фокусування. В середовищі, переповненому детальними юридичними документами, це дозволить оцінити та вказати юристу на відповідні пункти. Звичайно, в масштабних робочих потоках завжди існує ризик, що проблеми будуть пропущені серед документації. Саме юридичні технології відстежують та аналізують документи майже нескінченною кількістю способів та замінюють системи ручного відстеження минулого, що збільшить ймовірність своєчасної та відповідної правової профілактичної роботи.

В документообігу, які застосовуються в юридичній діяльності важливу роль відіграють також переклади. Юридична технологія розгортає максимально можливий обсяг документообігу в електронну форму з одночасним забезпеченням захисту листування і баз даних від незаконного вторгнення, втрати, псування файлів, вкладання фальшивих (фейкових) документів.

Система зовнішнього документообігу набирає обертів, щодо доступу до юридичних документів у будь-який час, у будь-якому місці. Перехід на безпаперове діловодство зменшить витрати, а інформація у справах розміщується в місці, більш доступному для управління та спільної роботи і безпосередньо доступ до юридичних документів в архіві, у залі суду, у відрядженні. Юридичні фахівці та клієнти можуть оцінювати, визначати ключові тенденції (або аномалії) у великому наборі документів та отримувати неоціненну інформацію.

Потрібно відзначити, що цифрова трансформація в юридичній діяльності не позбавлена своїх вад, до яких потрібно віднести занадто складні програми, що можуть призвести до надмірної інженерії процесів, які слід використовувати. Юридичні технології

можуть ускладнити взаєморозуміння щодо додатків у програмах між фахівцем і клієнтом. Відбувається найповільніша соціалізація інновацій: формування клієнтського досвіду не встигатиме ні за технологіями, ні за законами. Саме в довгостроковій перспективі, потрібно ввести додатки юридичної технології в частину юридичних досліджень у ВНЗ, оскільки це, по суті, складні інструменти дослідження, які будуть використовуватися в юридичній практиці.

Другий чинник. Використання цифрових трансформацій у юридичній діяльності для уникнення географічних та юрисдикційних меж. Здатність працювати віддалено було визнано особливо корисним в юридичному секторі. Мобільність в юридичній практиці включає: надавати клієнтам можливість в режимі віддаленого доступу; цілодобово з будь-якої точки світу спілкуватися із юридичними фахівцями; замовляти та отримувати необхідні послуги; оплачувати їх з використанням різних форм електронних платежів; створення інтернет-порталів надання юридичних послуг. Підвищена гнучкість хмарного програмного забезпечення для управління практикою та зберігання цифрових файлів дозволяє керувати файлами та отримувати доступ до них, коли фахівець поза зоною доступу до свого робочого місця для подолання географічних меж. Саме цифрові технології дозволяють клієнтам постійно підключатися до юридичних фахівців способами, які раніше не були можливими. Мобільні версії таких цифрових екосистем, комфортних для користувачів, можуть бути легко налаштовані під нові процеси та є достатньою гнучкою для швидкого масштабування. Надання юридичних послуг у віртуальному просторі стає дедалі більш розповсюдженою практикою і «хмарними» можуть бути юридичні компанії. Майбутній віртуальний офіс стане більш прийнятним іншими, хто практикує. Він зобов'язаний у спільній роботі користуватися максимально безпечними платформами обміну миттєвими повідомленнями для запитань, обміну інформацією, відео дзвінками. У роботі із замовниками з інших країн особливу ефективність показує метод обладнання хмарного сховища та систему із загальним доступом усіх співробітників до правових систем та документів. В юридичній практиці використовуються онлайн-консультації, де тут рекомендуються: програми відеоконференції; потрібний браузер; запуск та проведення переговорів зі своїми колегами в тестовому режимі; необхідність у використанні двох моніторів для перемовин з клієнтом, та з колегами для уточнення матеріалів справи. Юридичні компанії для покращення роботи приймають на роботу *legal operations manager*, який керує саме бізнес-складовою роботи, а також *legal*

process analyst, який аналізує бізнес-процеси. Також затребуваний спеціаліст *legal project manager*, оскільки управління справами клієнтів як проектами стає все важливішим [21].

Заслугує на увагу, компетентнісний підхід у роботі, який забезпечить результативну та високоякісну професійну підготовку майбутніх фахівців в юридичній діяльності шляхом зорієнтованості на практичну складову освітнього процесу. Зимня І. А. вважає, що саме компетентнісний підхід визначає результативно-цільову та практичну спрямованість освіти, її прагматичний та предметно-фаховий аспект [22].

Третій чинник. Впровадження конкретних технологій із різними суб'єктами права, а саме: підтримка електронної взаємодії з усіма внутрішньодержавними судовими установами, адміністративними органами, органами управління громадських організацій для вирішення конфліктів, з омбудсменами, а також з органами Євросоюзу в міру впровадження в усіх цих установах та органах електронних систем надання державних послуг та взаємодії з суспільством.

Визначився іще інший суб'єкт — комп'ютерні роботи та інша проблема, яка дуже щільно пов'язана з навчанням юристів основам програмування та розуміння методів визначення результатів пошуку, аналізу та інших операцій.

Четвертий чинник. Нові технології просування та управління відносин з клієнтом. Цей чинник включає: самостійне або в партнерстві з іншими юридичними практиками створення ІТ-інтеграторів для зведення в одну місцину юридичних ІТ-стартапів, інвесторів та споживачів нових програмних продуктів; створення та підтримка сталого функціонування відкритих ІТ-майданчиків та постійних ІТ-конференцій для вироблення за участю, тих, хто практикує юристів, ІТ-фахівців — консультантів; комерційно привабливих та конкурентоспроможних програмно-апаратних рішень для будь-яких завдань та проблем, з якими можуть звернутися за юридичною практикою клієнти. І це є дуже важливо. Різні мобільні додатки, CRM-системи, нові ідеї використання традиційних соціальних медіа — все це дозволить більш якісно та ефективніше ставитись до клієнтських вимог. Йдеться не про необхідність повного суміщення професій програміста та юриста, хоча, це питання стає актуальним, коли заходить про розробку алгоритмів дії юридичних комп'ютерних роботів. Згодом використання штучного інтелекту як платформи стане більш поширеним та доступним не лише для великих компаній. Прискорити революцію в юридичній сфері та стати ін-

вестиційно привабливими можуть продукти у сфері юридичних послуг на основі штучного інтелекту, які здатні аналізувати великі масиви юридичної інформації та навіть приймати рішення. Оснащення юридичних практик спеціалізованими юридичними пошуковими роботами та чатботами не тільки текстовими, але також голосовими, а також власної унікальної розробки наголошує на статусі юридичної фірми, компанії. Потреба виникає в юридичній IT-освіті, а саме в організації для юристів ознайомлювальних уроків, курсів, навчальних програм, співпрацю з IT-компаніями та освітніми установами, які допомогли б їм розширити свій кругозір за межі Microsoft Office. Наприклад, відома освітня програма в області IT-технологій, що реалізується Центром вивчення комерційного права (The Centre for Commercial Law Studies) в Лондонському Університеті Королеви Мері (Queen Mary University of London). Людина, яка претендує на досягнення високого професійного рівня, повинна постійно розвиватися, вдосконалюватися, досягаючи при цьому нових вершин професіоналізму [23]. Цей аспект набуває особливої актуальності в контексті останньої доповіді ЮНЕСКО з науки «На шляху до 2030 року», що «численні дилеми, які стоять сьогодні перед багатьма країнами, знайти рівновагу між фундаментальними та прикладними дослідженнями, між генерацією нових знань та виробництвом знань, що мають попит на ринку, між наукою в інтересах суспільного добра та наукою як рушійною силою комерційної діяльності» [24, с. 2].

П'ятий чинник. Тема кібербезпеки залишається в центрі уваги. Питання безпеки в цифровому просторі (кібербезпека) — один з найгостріших питань правового регулювання, що пов'язано не тільки з появою нових видів злочинів, не лише з безпекою даних та конфіденційністю, але й свободою волі. Тому варто стежити за змінами і юристам, і розробникам інформаційних продуктів. Тиск на дотримання GDPR (загальний регламент про захист даних, прийнятий в ЄС) призвело до процедур управління інформацією. Фахівці з питань конфіденційності будуть конкурувати та завойовувати робочі місця в галузях інновацій, бізнес-аналітики, в управлінні інформацією та безпекою, а також варто очікувати

значну зворотну зайнятість залишених ними робочих місць.

Шостий чинник. Ціннісний аспект юридичної діяльності у підході до роботи включає етику, репутаційність в юридичній сфері, технологічну компетентність, непорушні принципи, що дає клієнтам відчуття безпеки. Зокрема, Енциклопедія Британії сформулювала класичний варіант визначення, щодо даного чинника «дисципліна та професія, що стосується звичаїв, процесуальних норм та правил поведінки громади, які визнані громадянами як обов'язкові» [25]. Величезний вплив має те, як фахівці надають юридичні послуги, правила професійної поведінки, а також можуть слугувати перешкодою для заміни цих послуг. Більшість із цих правил — це справді ділові правила. Професійні правила поведінки, технологічна компетентність у цифровій трансформації у сучасному світі стають частиною сучасного фахівця — юриста. Тож включає, зміну мислення, поведінку, формування культури використання цих технологій. Окремої уваги заслуговує, як підтримуються цінності та корпоративна культура, як вирішуються конфліктні ситуації, як здійснюється система контролю за якістю послуг.

Висновок. У підсумку варто зазначити, що юридична галузь знаходиться на стадіях цифрової трансформації із різноманітними комплектами навичок з'являються нові ролі, які відповідають на зміни очікувань клієнтів. Прийняття змін — це складний виклик, який також приносить можливість професійній трансформації майбутнім фахівцям. Юридична діяльність органічно адаптується до суспільних потреб і цей процес є об'єктивно обумовленим, включаючи управління знаннями, аналіз даних та розвиток процесів. Штучний інтелект може стати хорошим помічником при вирішенні типових рішень, яких в юриспруденції є достатньо. Незважаючи на масштабність здобутків, що вже є фактичними, все ж важливо в майбутньому закласти в юридичну освіту такі вектори, а саме: логіку, емпатію, систематизацію, алгоритмізацію, вміння доносити та ставити завдання, вміння працювати в команді, бути перекладачем, комунікатором між бізнесом, між програмістами, між державою.

Література

1. Lankshear, Colin; Knobel, Michele (2008). Digital literacies: concepts, policies and practices. P. 173.
2. Stolterman, Erik; Croon Fors, Anna (2004). «Information Technology and the Good Life». Information systems research: relevant theory and informed practice. P. 689.
3. Taylor, K. C. (2014). FinTech Law: A Guide to Technology Law in the Financial Services Industry. Bloomberg BNA. October, 24.
4. Madir, J. (2019). FinTech: Law and Regulation Hardcover. Edward Elgar Publishing. September, 27.
5. Fitri, A. (2016). The Fintech Book: The Financial Technology Handbook For Investors, Entrepreneurs And Visionaries. John Wiley & Sons Ltd, West Sussex, United Kingdom.
6. Reiners L. (2018). FinTech Law and Policy: The Critical Legal and Regulatory Challenges Confronting FinTech Firms and the Policy Debates that are Occurring Across the Country Published. July, 10.
7. Loesch, S. (2018). A Guide to Financial Regulation for Fintech Entrepreneurs. John Wiley & Sons Ltd, West Sussex, United Kingdom.
8. Азизов Р. Ф. Правовое регулирование в сети Интернет: сравнительно- и историко-правовое исследование: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. СПб., 2017.
9. Варламова Н. В. Цифровые права — новое поколение прав человека? (окончание) // Труды Института государства и права РАН / Proceedings of the Institute of State and Law of the RAS. 2019. Т. 14. № 5. С. 141–167.
10. Габуев С. В. Варианты развития электронного правительства. Опыт России, США., КНР // Международные процессы. 2017. Т. 15. № 1.
11. Гльницький М. П. Адміністративно-правове регулювання електронного урядування у сфері публічного управління в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2017. 215 с.
12. Карпенко О. В., Плікус І. Й., Головіна Д. В. Цифрова економіка: виклики для освіти та ринку праці в Україні (на прикладі обліково-фінансових спеціальностей). Приазовський економічний вісник. 2019, Вип. 5(16). С. 220–228.
13. Кононенко Д. В., Васильева Е. Г., Современные интерпретации концепции электронного государства (электронного правительства) // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5 «Юриспруденция». 2016. № 1 (30). С. 9–16.
14. Coccoli J. The Challenges of New Technologies in the Implementation of Human Rights: An Analysis of Some Critical Issues in the Digital Era. Peace Human Rights Governance. 2017. Vol. 1. Iss. 2. PP. 223–250.
15. Coleman, S. (2002). Characteristics and borrowing behavior of small, women-owned firms: evidence from the 1998 Survey of Small Business Finances. Journal of Business and Entrepreneurship, 14 (2). PP. 151–166.
16. Сиволапенко Т. Л. Основні підходи до визначення поняття механізмів сервісно-орієнтованої держави. Державне управління: World Science. Вид-во RS Global Sp Numer KRS 672864, 2018.
17. Талапина Э. В. Защита персональных данных в цифровую эпоху: российское право в европейском контексте // Труды Института государства и права РАН / Proceedings of the Institute of State and Law of the RAS. 2018. Т. 13. № 5. С. 125.
18. Туровец О. Г. Подготовка управленческих кадров для производства: проблемы и решения // Организатор производства. Воронеж, 2009. Т. 41. № 2. С. 107–109.
19. Хабриева Т. Я. Право перед вызовами цифровой реальности // Журнал российского права. 2018. № 9. С. 5–16.
20. Айзексон В. Инноваторы: як група хакерів, геніїв та гіків здійснила цифрову революцію. Київ. Видавництво «Наш формат». 2017. 488 с.
21. Карьерные возможности для юриста будущего. эл. жур. Legal Insight. Ст. by Виктория Хайруллина.
22. Зимняя, И. А. (2006). Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблеме образования? (теоретико-методологический аспект) // Высшее образование сегодня, 8, 20–26.
23. Данилова Г. С. (2003). Акмеологічна модель педагога у ХХІ столітті. Рідна школа, 6, 6–9.
24. Доклад ЮНЕСКО по науке: на пути к 2030 году [резюме] / ЮНЕСКО. Изд-во ЮНЕСКО, 2015. 44 с.
25. Encyclopedia Britannica. (2019). URL: <https://www.britannica.com/>

References

1. Lankshear, Colin; Knobel, Michele (2008). Digital literacies: concepts, policies and practices. P. 173.
2. Stolterman, Erik; Croon Fors, Anna (2004). «Information Technology and the Good Life». Information systems research: relevant theory and informed practice. P. 689.
3. Taylor, K. C. (2014). FinTech Law: A Guide to Technology Law in the Financial Services Industry. Bloomberg BNA. October, 24.

4. Madir, J. (2019). *FinTech: Law and Regulation Hardcover*. Edward Elgar Publishing. September, 27.
5. Fitri, A. (2016). *The Fintech Book: The Financial Technology Handbook For Investors, Entrepreneurs And Visionaries*. John Wiley & Sons Ltd, West Sussex, United Kingdom.
6. Reiners L. (2018). *FinTech Law and Policy: The Critical Legal and Regulatory Challenges Confronting FinTech Firms and the Policy Debates that are Occurring Across the Country* Published. July, 10.
7. Loesch, S. (2018). *A Guide to Financial Regulation for Fintech Entrepreneurs*. John Wiley & Sons Ltd, West Sussex, United Kingdom.
8. Azizov R. F. *Legal regulation on the Internet: comparative and historical and legal research: author. dis. ... Dr. jurid. sciences*. SPb., 2017.
9. Varlamova, N. V. (2019). *Digital Rights — New Generation of Human Rights? (ending)*. Trudy Instituta gosudarstva i prava RAN — Proceedings of the Institute of State and Law of the RAS, 14(5). PP. 141–167.
10. Gabuev S. V. *E-government development options. Experience of Russia, USA, PRC // International processes*. 2017. Vol. 15. No. 1.
11. Ilytsky MP *Administrative and legal regulation of e-government in the field of public administration in Ukraine: dis. ... cand. jurid. Science: 12.00.07. Uzhhorod, 2017. 215 p.*
12. Karpenko OV, Plikus IY, Golovina DV *Digital economy: challenges for education and the labor market in Ukraine (on the example of accounting and finance specialties) // Priazovsky Economic Bulletin. 2019, Vip. 5 (16). PP. 220–228.*
13. Kononenko D. V., Vasilyeva E. G. *Modern interpretations of the concept of electronic state (electronic government) // Bulletin of the Volgograd State University. Series 5 «Jurisprudence». 2016. No. 1 (30). PP. 9–16.*
14. Coccoli J. *The Challenges of New Technologies in the Implementation of Human Rights: An Analysis of Some Critical Issues in the Digital Era. Peace Human Rights Governance. 2017. Vol. 1. Iss. 2. PP. 223–250.*
15. Coleman, S. (2002). *Characteristics and borrowing behavior of small, women-owned firms: evidence from the 1998 Survey of Small Business Finances // Journal of Business and Entrepreneurship, 14 (2), 151–166.*
16. Sivolapenko T. L. *The main approach is to see the understanding of the mechanics of the service-oriented state. State management: World Science. View RS Global Sp Numer KRS 672864, 2018.*
17. Talapina E. V. *Personal data protection in the digital age: Russian law in the European context // Proceedings of the Institute of State and Law of the RAS. 2018. Vol. 13. No. 5. P. 125.*
18. Turovets OG *Training of management personnel for production: problems and solutions // Production organizer. Voronezh, 2009. T. 41. No. 2 S. 107–109.*
19. Khabrieva T. Ya. *The right to the challenges of digital reality // Journal of Russian Law. 2018. No. 9. P. 5–16.*
20. Aizexon V. *Innovators: as a group of hackers, geniuses and geeks made a digital revolution. Kyiv. Nash Format Publishing House. 2017. 488 p.*
21. *Career Opportunities for the Lawyer of the Future. electronic journal Legal Insight. Art. by Victoria Khairullina.*
22. Zimniy I. A. *Competence approach. What is its place in the system of modern approaches to the problem of education? (theoretical and methodological aspect. Higher education today, 8, 20–26.*
23. Danilova GS (2003). *Acmeological model of a teacher in the XXI century. Native school, 6, 6–9.*
24. *UNESCO Science Report: Towards 2030 [Executive Summary] / UNESCO. Publishing house of UNESCO, 2015. 44 p.*
25. *Encyclopedia Britannica. (2019). URL: <https://www.britannica.com/>*

Мацелюх Іванна Андріївна

*доктор юридичних наук,
доцент кафедри історії права та держави юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Мацелюх Іванна Андреевна

*доктор юридических наук,
доцент кафедры истории права и государства юридического факультета
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко*

Matselyukh Ivanna

*Doctor of Law, Associate Professor of the
Department of History of Law and State
Faculty of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Бабич Яна Сергіївна

*магістр права,
молодший науковий співробітник юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Бабич Яна Сергеевна

*магистр права,
младший научный сотрудник юридического факультета
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко*

Babych Yana

*Master of Law, Junior Researcher
Faculty of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-7-6176

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ БОРЖНИКА ЯК СТОРОНИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ ДОЛЖНИКА КАК СТОРОНЫ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА

RIGHTS AND OBLIGATIONS OF THE DEBTOR AS A PARTY TO THE EXECUTIVE PROCEEDINGS

Анотація. У статті проаналізовано комплекс прав та обов'язків боржника у виконавчому провадженні, окреслено проблеми їх реалізації в Україні. З'ясовано факти недосконалого нормативного забезпечення юридичних гарантій захисту прав боржника у виконавчому провадженні. Акцентовано увагу на порушеннях принципів верховенства права, співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішенням, задля забезпечення матеріальних та процесуальних прав як боржника, так і стягувача, рівності сторін виконавчого процесу, особистого волевиявлення.

Розглянуто українську судову практику, яка вказує на основні види зловживання боржником своїм правовим статусом, з метою ухилення від виконання рішення. Окреслено окремі, прямо не заборонені законом способи приховування майна боржником. Констатовано відсутність механізму юридичного реагування та наявність прогалин у законодавстві, які створюють можливості для боржника умисно уникати виконання рішень суду чи інших органів. Розглянуто проблеми

щодо неможливості боржника оскаржувати рішення, дії або бездіяльність державного виконавця у адміністративному порядку, відсутності механізму захисту та відновлення права боржника у разі зловживання, неправомірних дій з боку державного чи приватного виконавця. Запропоновано способи їх вирішення шляхом внесення змін у законодавство. Особливу увагу приділено інституту мирової угоди у виконавчому провадженні. Досліджено процедуру укладання та порядок виконання, встановлення її правових меж тощо. Доведено необхідність перегляду положень національного законодавства щодо мирової угоди, їх удосконалення та доповнення. Проаналізовано випадки застосування адміністративної та кримінальної відповідальності до боржника, у разі невиконання рішення суду або рішення іншого органу. Розглянуто норми законодавства та думки вітчизняних науковців щодо обмеження боржника у пересуванні в середині країни та виїзду за кордон, а також інші види обмежень. Констатовано, що досвід іноземних країн, європейська практика демонструють факти застосування аналогічних положень законодавства.

Ключові слова: виконавче провадження, сторони виконавчого провадження, боржник, процесуальні права та обов'язки, правовий статус.

Анотація. В статтю проаналізовано комплекс прав і обов'язностей должника в исполнительном производстве, обозначены проблемы их реализации в Украине. Выяснены факты несовершенного нормативного обеспечения юридических гарантий защиты прав должника в исполнительном производстве. Акцентируется внимание на нарушениях принципов верховенства права, соразмерности мер принудительного исполнения решений и объема требований по решению, для обеспечения материальных и процессуальных прав как должника, так и взыскателя, равенства сторон исполнительного процесса, личного волеизъявления.

Рассмотрена украинская судебная практика, которая указывает на основные виды злоупотребления должником своему правовому статусу, с целью уклонения от исполнения решения. Определены отдельные, прямо не запрещенные законом способы сокрытия имущества должником. Констатируется отсутствие механизма юридического реагирования и наличие пробелов в законодательстве, которые создают возможности для должника умышленно избежать выполнения решений суда или иных органов. Рассмотрены проблемы по невозможности должника обжаловать решения, действия или бездействие государственного исполнителя в административном порядке, отсутствия механизма защиты и восстановления права должника в случае злоупотребления, неправомерных действий со стороны государственного или частного исполнителя. Предложены способы их решения путем внесения изменений в законодательство. Особое внимание уделено институту мирового соглашения в исполнительном производстве. Исследована процедура заключения и порядок исполнения, установление ее правовых границ и тому подобное. Доказана необходимость пересмотра положений национального законодательства по мировому соглашению, их усовершенствование и дополнение. Проанализированы случаи применения административной и уголовной ответственности к должнику в случае невыполнения решения суда или решения другого органа. Рассмотрены нормы законодательства и мысли отечественных ученых по ограничению должника в передвижении внутри страны и выезда за границу, а также другие виды ограничений. Констатируется, что опыт зарубежных стран, европейская практика показывают факты применения аналогичных положений законодательства.

Ключевые слова: исполнительное производство, стороны исполнительного производства, должник, процессуальные права и обязанности, правовой статус.

Summary. The article analyzes the complex of rights and obligations of the debtor in enforcement proceedings, outlines the problems of their implementation in Ukraine. The facts of imperfect normative provision of legal guarantees for protection of the debtor's rights in enforcement proceedings have been clarified. Emphasis is placed on violations of the principles of the rule of law, the proportionality of enforcement measures and the scope of the requirements of the decision, to ensure the substantive and procedural rights of both the debtor and the debt collector, equality of the parties, personal expression of will.

The Ukrainian judicial practice is considered, which indicates the main types of abuse of the debtor's legal status, in order to evade the decision. Certain ways of concealing property by the debtor, which are not directly prohibited by law, are outlined. The lack of a mechanism for legal response and the presence of gaps in the legislation, which create opportunities for the debtor to intentionally avoid the execution of court decisions or decisions of other bodies. Problems concerning the inability of the debtor to appeal against decisions, actions or omissions of the state executor in administrative order, lack of mechanism to protect and restore the debtor's right in case of abuse, illegal actions by public or private executor were considered. Ways to solve them by amending the legislation are proposed. Particular attention is paid to the institution of amicable settlement in enforcement proceedings. The procedure of conclusion and the order of execution, establishment of its legal limits, etc. are investigated. The necessity of revision of provisions of the national legislation concerning the amicable agreement, their improvement and addition is proved. Cases of application of administrative and criminal liability to the debtor, in case of non-compliance with a court decision or a decision of another body are analyzed. The norms of the legislation and the position of domestic scientists

on the restriction of the debtor in the movement within the country and travel abroad, as well as other types of restrictions are considered. It is investigated that the experience of foreign countries, European practice demonstrate the facts of application of similar provisions of the legislation.

Key words: *enforcement proceedings, parties of enforcement proceedings, debtor, procedural rights and obligations, legal status.*

Постановка проблеми. Виконавче провадження ґрунтується на засадах верховенства права, справедливості, неупередженості, об'єктивності та на загально-правових принципах. Їх дотримання можливе за умов забезпечення належного правового статусу усіх сторін процесу. Зокрема, боржник має комплекс прав, обов'язків та гарантій, які передбачені Конституцією України від 28.06.1996, Законом України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016, «Цивільним процесуальним кодексом України» від 18.03.2004 та іншими нормативно-правовими актами. Однак, означена нормативна база містить ряд колізій, які потребують окремого вивчення задля свого удосконалення. Відповідні зміни повинні мати комплексний характер, ґрунтуватися на пропозиціях науковців, враховувати судову практику.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі правового статусу боржника, як сторони виконавчого провадження, приділяється значна увага вчених-юристів. У своїх розвідках так чи інакше означене питання аналізували такі вітчизняні дослідники: Фурса С. Я. [1], Фурса І. Є. [2], Мальярчук Л. С. [3], Щербак С. В. [4], Вінциславська М. В. [5], Шевчук К. П. [6], Авторгов А. М. [7], Спасибко-Фатеева І. В. [8], Кучер Т. М. [9] та інші.

Мета та завдання. Означена розвідка присвячена з'ясуванню правового статусу боржника, вивченню комплексу його прав та обов'язків як сторони виконавчого процесу з метою виявлення прогалин у вітчизняному законодавстві, що порушують загально-правові принципи, створюють умови для уникнення виконання боржником судового рішення, а також для формування пропозицій, які можуть покращити існуюче вітчизняне нормативне поле. Для реалізації означеної мети вбачаємо за доцільне проаналізувати вітчизняне законодавство, яке регулює питання правового статусу боржника у виконавчому процесі, вивчити наявну судову практику, простежити за позитивним досвідом європейських країн.

Виклад основного матеріалу. У виконавчому провадженні сторони мають значну кількість прав, що дозволяють їм захищати свої інтереси. Так, боржник, як сторона виконавчого процесу, має право заявити відвід виконавцю у будь-який час до закінчення виконавчого процесу (ст. 23 Закону України

«Про виконавче провадження»); звертатися до суду або до іншого органу (посадової особи), який видав виконавчий документ, із заявою про роз'яснення його змісту (ст. 31 Закону України «Про виконавче провадження»); спрямовувати заяву до суду про відстрочку або розстрочку виконання рішення, про встановлення або зміну способу і порядку його виконання (ст. 33 Закону України «Про виконавче провадження»); бути повідомленим про результати визначення вартості чи оцінки майна боржника, а також оскаржити такі результати у судовому порядку в 10-денний строк з дня отримання відповідного повідомлення (ст. 57 Закону України «Про виконавче провадження») тощо [10].

Важливою гарантією захисту прав боржника є заборона звернення стягнення на певний вид майна, яке передбачено Додатком до Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 (далі Додаток) [11]. До даного переліку належать: побутові предмети, посуд, взуття, одяг, запаси питної води та їжі. Важливо враховувати, що Додаток також забороняє звертати стягнення на єдиний холодильник, телевізор, комп'ютер на сім'ю, один мобільний телефон на кожну особу, а також на єдине джерело доходу та інші предмети першої необхідності.

При здійсненні виконавчого провадження важливим є дотримання еквіваленту між сумою боргу та ціною предмету стягнення. Рішенням Києво-Святошинського районного суду міста Києва від 10.05.2019 р. у справі № 369/10434/18 було скасовано постанову державного виконавця про арешт автомобіля боржника, який зареєстрований ФОП і його єдине джерело доходу. Власник автомобіля надавав послуги перевезення, працюючи таксистом. Суд у даній справі констатував порушення принципу співмірності, адже боргове стягнення було у розмірі 20 000 гривень, а оціночна вартість виставленого на продаж транспортного засобу — 195 000 гривень [12].

Окрім того, статтею 73 Закону України «Про виконавче провадження» передбачений перелік коштів, на які звернення стягнення не може бути здійснено [10]. До них належать соціальні виплати, компенсації. На сьогоднішній день європейське законодавство також містить норми, що фіксують недоторканість певного виду майна, грошових коштів, які необхідні для біологічного, соціального

проживання особи та членів її сім'ї. Зокрема, Рекомендація № Rec (2003) 17 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про примусове виконання» вказує, що мають захищатися основні доходи і майно боржника, наприклад, основний засіб отримання доходів, соціальна допомога, кошти на медичне лікування, ліки тощо [13].

Спираючись на природно-правові концепції, ми поділяємо доцільність нормативного забезпечення юридичних гарантій захисту прав і інтересів боржника, адже, подекуди ними є малозабезпечені особи. Однак, сучасна юридична практика, що відображає, в тому числі реалії сьогодення, вказує на існуючі у даній сфері проблеми. Вони продиктовані випадками зловживання боржника, йдеться про випадки, коли він, отримуючи належну заробітну плату на банківську картку, одразу перераховує кошти на сім-карти мобільних телефонів, що унеможлиблює звернення стягнення.

Акцентовано про права учасників виконавчого провадження йдеться в статті 19 Закону України «Про виконавче провадження». Вона передбачає: право сторін виконавчого провадження ознайомлюватися з матеріалами виконавчого провадження, робити з них виписки, знімати копії, заявляти відводи, право доступу до автоматизованої системи виконавчого провадження, право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність виконавця [10]. У розвиток даного припису законодавство передбачає можливість оскаржувати рішення, дії або бездіяльність державного виконавця як в судовому, так і в адміністративному порядку.

Оскарження в адміністративному порядку відбувається шляхом подання скарги до безпосереднього начальника відділу, якому підпорядкований державний виконавець. Закон України «Про виконавче провадження» обмежує коло осіб, які мають право оскаржити дії або бездіяльність державного виконавця. Подати письмову скаргу може лише стягувач та інші учасники виконавчого процесу, окрім боржника. Останній такого права позбавлений, тому захищати свої права, які були порушені в результаті дії або бездіяльність державного виконавця, можна лише в судовому порядку.

Із цього приводу ряд науковців висловилися критично на адресу змісту норми закону. Так, вітчизняна дослідниця С. В. Щербак наголосила на тому, що позбавлення боржника такої можливості призводить до звуження його процесуальних прав, оскільки процедура оскарження в адміністративному порядку є більш спрощеною, доступною та швидкою [4]. Ми цілком підтримуємо дану пропозицію, наголошуючи, що в такий спосіб порушується

природно-правовий принцип рівності, який в тому числі повинний існувати і в виконавчому процесі. Отже, слід надати право боржнику в адміністративному порядку оскаржувати рішення, дії або бездіяльність державного виконавця.

Оскарження рішень приватних виконавців відбувається відповідно до статті 34 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів». Вона передбачає право особи звернутися із письмовою скаргою щодо рішень, дій або бездіяльності приватного виконавця до Міністерства юстиції України, яке, в свою чергу, має здійснити позапланову перевірку [14]. Якщо в результаті перевірки будуть виявлені факти порушення правил професійної етики, невиконання або неналежне виконання обов'язків, розголошення професійної таємниці, то приватного виконавця може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності. Проте, факт притягнення до означеного виду відповідальності приватних виконавців та, навіть, застосування дисциплінарного стягнення не відновлює і не захищає прав боржника, які були порушені в результаті його дії або бездіяльності. У даному випадку вона настає як наслідок за зловживання приватним виконавцем своїх повноважень. Проте, відновлюваної функції вона не виконує. У зв'язку з цим, можемо говорити лише про припинення правопорушення приватного виконавця, однак не про відновлення права боржника.

Ще одне спеціальне право закріплене частиною 2 статті 19 Закону України «Про виконавче провадження». Вона передбачає можливість укласти мирову угоду. Означена норма є досить важливою, адже дозволяє сторонам виконавчого провадження швидко, ефективно та вигідно вирішити питання на компромісній, договірній основі. При цьому слід враховувати, що процедура укладення та затвердження мирової угоди міститься в статті 434 Цивільного Процесуального Кодексу України.

За своїм змістом мирова угода — це договірні відносини між сторонами про умови завершення виконавчого провадження, яка надалі потребує затвердження ухвалою суду. Це може відбутися на будь-якому етапі процесу як з ініціативи як боржника, так і стягувача [15, с. 120]. У ній мають бути вирішені питання матеріального права, визначатися права та обов'язки стягувача і боржника, вирішуватися предмет позову В такий спосіб сторони йдуть на взаємні поступки [16, с. 576].

Однак в процесі укладання мирової угоди виникає значна кількість проблем, які донині не врегульовані законодавством. Акцентовано їм приділила увагу українська дослідниця С. С. Бичкова. Вона

вказує на відсутність регламентації ознак мирової угоди, вимог щодо супровідних документів, додаткових підстав відмови у затвердженні відповідної угоди судом. Разом з тим, у законодавстві відсутні чіткі норми, які б регламентували порядок складання проекту мирової угоди, закріплювали роль виконавця в даній процедурі, встановлювали її правові межі, фіксували порядок виконання тощо [17, с. 113].

Таким чином, враховуючи актуальність та важливість розвитку інституту мирової угоди у виконавчому провадженні, поширену європейську практику його застосування, вважаємо за доцільне не лише удосконалити вітчизняну законодавчу базу, усунувши вказані прогалини, а й доповнити Закон України «Про виконавче провадження» нормами щодо порядку та процедури укладення мирової угоди.

Окрім гарантованих законодавством прав, на боржника покладається ряд обов'язків. Вважається, що в виконавчому провадженні, в більшості випадків, боржник є особою зобов'язаною. Головним обов'язком боржника є виконання вимог, зазначених у виконавчому документі. Найбільша кількість вимог виражається у вигляді стягнення грошових коштів. Відзначимо, що однією з головних і основних причин несвоєчасного виконання судових актів щодо стягнення боргу є відсутність грошових коштів у боржників. Вони, отримавши позики або кредити, використовували їх не за призначенням, в результаті чого виявилися неплатоспроможними. Як результат, стягувачі змушені звертатися в судові та правоохоронні органи з приводу повернення боргу.

З моменту відкриття виконавчого провадження боржник зобов'язаний подати виконавцю впродовж п'яти робочих днів декларацію про доходи. У ній також фіксується перелік майна, яким він володіє боржник спільно з іншими особами, про рахунки у банках чи інших фінансових установах, про майно, що перебуває в заставі (іпотеці) або в інших осіб, чи про кошти та майно, належні йому від інших осіб, за формою, встановленою Міністерством юстиції України [10]. Однак, на практиці при виконанні означеного обов'язку трапляються зловживання з боку боржника. Вони, насамперед, пов'язані з приховування роботодавцями реальних доходів працівників шляхом «чорної бухгалтерії» та виплати боржнику заробітної плати нижче середньогалузевого рівня. Вважаємо, що виконавець у такому випадку повинен інформувати про це податкові органи для вжиття заходів реагування та визначення фактичного доходу боржника.

Інша проблема полягає у передачі боржником права власності на своє майно третім особам, щоб запобігти звернення стягнення на нього. На жаль, діюче законодавство, в тому числі Закон України

«Про виконавче провадження», не містить положень, які б давали стягувачу можливість оскаржувати такі угоди або звертати стягнення на майно, яке було завідомо передано у власність третім особі, щоб уникнути відповідного стягнення. Від так, вважаємо за доцільне внести відповідні приписи в національне законодавство.

Третя проблема, яка існує на практиці, полягає у існуванні випадків, коли боржник, володіючи правовстановлюючими документами на нерухоме майно, спеціально ухиляється від державної реєстрації права власності, задля уникнення відповідальності щодо виконання рішення суду. Її вирішення не можливе без внесення відповідних змін до чинного законодавства.

Недотримання покладених на боржника обов'язків, зловживанням правами, з метою уникнення стягнення, порушує наступну проблему. Відповідно до Закону України «Про виконавче провадження», у разі невиконання рішення без поважних причин та у відповідний строк боржник несе адміністративну відповідальність у вигляді штрафу. Слід наголосити, що за наявних ознак кримінального правопорушення боржник може нести також і кримінальну відповідальність. Ст. 382 Кримінального Кодексу України від 05.04.2001 р. передбачає, що невиконання судового рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню карається штрафом від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років [18]. Аналіз судової практики у відповідних кримінальних провадженнях вказує на необхідність доведення умислу щодо вчинюваних дій або бездіяльності, які були направлені на ухилення чи протидію виконанню судового рішення та, відповідно, законних вимог виконавця.

На сьогоднішній день було суттєво збільшено коло автоматично-виникаючих негативних наслідків, у разі невиконання виконавчого документа для боржників з аліментних зобов'язань. Такі засоби набагато ефективніше стимулюють боржника, навіть за адміністративну відповідальність. До них належать: обмеження пересування в середині країни та виїзду закордон позбавлення окремих прав (права на керування транспортним засобом, права на мисливство та інші). Такі обмеження передбачає стаття 71 Закону України «Про виконавче провадження».

В наукових колах означена проблема набула дискусійності. Одні науковці із застереженням ставляться до обмежень прав, які мають конституційний характер. Так, вітчизняний дослідник М. О. Стефанчук наголошує, що право людини та

громадянина на вибір способу, мети чи напрямку пересування, обрання місця перебування — це спосіб регулювання ступеня свободи людини. [19]. Інші дослідники не вбачають в таких обмеженнях порушень основного закону держави. Зокрема, Л. С. Мальярчук стверджує, що тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України — це юридична санкція, яка вживається у разі умисного ухилення боржника від виконання покладених на нього виконавчим документом зобов'язань у першу чергу для того, щоб збільшити вірогідність відновлення порушеного права чи захисту охоронюваного законом інтересу стягувача [3].

Разом з тим, досвід іноземних країн, європейська практика демонструють факти застосування аналогічних положень законодавства. Обмеження у праві виїзду за межі України, які застосовуються до боржника, на нашу думку, можуть приводити до позитивного вирішення проблеми — погашення боргу. Природно, що особа, яка працює за межами України, або часто перетинає державний кордон, буде намагатися якомога швидше погасити боргові зобов'язання, щоб уникнути небажаних обмежень. Застосовуючи відповідні заходи, важливим є дотримання основоположних засад виконавчого процесу, серед яких принципи співмірності та доцільності. Останній відіграє також важливу роль, адже якщо боржник жодного разу не був закордоном, то навряд чи є сенс витратити час, щоб у судовому порядку заборонити йому виїжджати за межі країни. Застосування інших видів обмежень до боржника під час виконання провадження також має спиратися на наведені принципи.

Таким чином, у виконавчому провадженні боржник має законодавчо зафіксований комплекс прав. Однак сучасна юридична практика вказує на недостатність нормативного забезпечення юридичних гарантій їх захисту. Дисбаланс вбачається у порушеннях засад виконавчого провадження, а саме недотримання принципів верховенства права, співмірності, рівності. Він проявляється у неможливості боржником оскаржувати рішення, дії або бездіяльність державного виконавця у адміністративному порядку, відсутності механізму захисту та відновлення права боржника у разі зловживання, неправомірних дій з боку державного чи приватного виконавця. Такі факти порушують фундаментальні

основи природно-правової концепції будови вітчизняного законодавства зокрема та демократичного розвитку правової держави загалом.

При цьому ми не відкидаємо факти і можливості зловживання боржником своїм правовим статусом з метою ухилення від виконання рішення. Дуже показовими можемо вважати справи, коли боржник передчасно ініціює процедуру банкрутства підприємства, швидко перереєструє або відчужує своє майно на родичів або третіх осіб, ухиляється від держаної реєстрації майна, офіційно не працює, отримуваний або отримує заробітну плату «в конверті». У таких випадках бачимо пряме порушення боржником свого основного обов'язку — виконання вимог, зазначених у виконавчому документі. При цьому констатуємо, що механізм юридичного реагування на такі факти не передбачений законодавством, а навпаки, у нормативному полі нині міститься безліч можливостей для умисного невиконання рішення суду чи рішень інших органів. У таких випадках фактичне виконання рішення суду найчастіше залежить від того, чи були здійсненні заходи забезпечення позову на досудовому етапі або під час судового розгляду справи та чи співмірно вони були застосовані. У іншому випадку дієвим залишається лише застосування різних видів обмежень до боржника під час виконання провадження.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз законодавчо закріпленого комплексу прав та обов'язків боржника у виконавчому процесі, судової практики свідчить про необхідність внесення ряду змін, які б ґрунтувалися на основоположних принципах виконавчого провадження (верховенства права, співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішенням, задля забезпечення матеріальних та процесуальних прав як боржника так і стягувача, рівності сторін виконавчого процесу, особистого волевиявлення). У розвиток останнього пропонується посилити нормативне забезпечення інституту мирової угоди у виконавчому провадженні шляхом доповнення Закону України «Про виконавче провадження» нормами щодо порядку та процедури її укладення. Переконані, наведені зміни усіляко сприятимуть підвищенню рівня розвитку України як правової держави загалом та створять сприятливі умови для погашення зобов'язання боржником зокрема.

Література

1. Фурса С. Я. Виконавче провадження в Україні: навчальний посібник / С. Я. Фурса, С. В. Щербак. К.: Атіка, 2002. 480 с.
2. Фурса І. Є. Виконавче провадження як елемент правової системи України // Збірник наукових статей Актуальні проблеми виконавчого процесу України: теорія і практика. Київ 2019. С. 204.
3. Мальярчук Л. С. Тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за межі України: плюси та мінуси нової процедури / Л. С. Мальярчук // Цивілістична процесуальна думка. 2016. № 5. С. 35–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tsprv_2016_5_8
4. Щербак С. В. Процесуальні гарантії прав боржника у виконавчому провадженні / С. В. Щербак // Правовий вісник Української академії банківської справи. 2011. № 1. С. 35–38.
5. Вінциславська М. В. Проблемні питання розшуку боржника, його майна та дитини у виконавчому процесі / М. В. Вінциславська // Перша міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми теорії і практики нотаріального, цивільного, виконавчого процесів: їх співвідношення і взаємодія», (м. Київ, 21–22 лют. 2013 р.) / за заг. ред. д. ю. н., проф. С. Я. Фурси. К., 2013. С. 332–334.
6. Шевчук К. П. Сторони виконавчого процесу / К. П. Шевчук // Цивілістична процесуальна думка. 2017. № 1. С. 74–77.
7. Авторгов А., Волков А. Без волі стягувача виконувати не можна зводити: ще раз про зведене виконавче провадження. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/180956_bezvol-styaguvacha-vikonuvati-ne-mozhna-zvoditi-shche-raz-pro-zvedenevikonavche-provazhennya.
8. Спасибо-Фатеева І. В., Печений О. П. Актуальні питання виконавчого провадження: Практичний посібник. Київ, 2009. 80 с.
9. Кучер Т. М. Доведення прав сторін у виконавчому процесі / Т. М. Кучер // Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. 2013. № 5. Т. 1. С. 93–95.
10. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>
11. Додаток до Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>
12. Рішення Києво-Святошинського районного суду міста Києва від 10.05.2019 р. у справі № 369/10434/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82263337>
13. Рекомендація N Rec (2003) 17 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про примусове виконання» від 09.09.2003.
14. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>
15. Гетьманцев О. В. Мiroва угода у процесі виконання судових рішень у цивільних справах // Актуальні проблеми виконавчого процесу України: теорія і практика (IV Міжнародна науково-практична конференція, 6 грудня 2019 року, м. Київ). Збірник наукових статей / За заг. ред. д. ю. н., проф. Фурси С. Я. К.: Видавець Позднішев, 2019. С. 120–122.
16. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Коментар до ст. 175 ЦПК «Мiroва Згода». Цивільний процесуальний кодекс. науково-практичний коментар. Київ: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2010.
17. Бичкова С. С. Мiroва угода в процесі виконання рішення суду у цивільній справі // Актуальні проблеми виконавчого процесу України: теорія і практика (IV Міжнародна науково-практична конференція, 6 грудня 2019 року, м. Київ). Збірник наукових статей / За заг. ред. д. ю. н., проф. Фурси С. Я. К.: Видавець Позднішев, 2019. С. 113–114.
18. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
19. Стефанчук М. О. Питання адаптації законодавства України щодо права фізичної особи на свободу пересування до стандартів Європейського Союзу. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/13.pdf

References

1. Fursa S. Ya. Executive proceedings in Ukraine: textbook / S. Ya. Fursa, SV Shcherbak. K.: Atika, 2002. 480 c.
2. Fursa I. E. Executive proceedings as an element of the legal system of Ukraine // Collection of scientific articles Actual problems of the executive process of Ukraine: theory and practice. Kyiv 2019. P. 204.
3. Malyarchuk L. S. Temporary restriction of the debtor in the right to leave Ukraine: pros and cons of the new procedure / L. S. Malyarchuk // Civilistic procedural thought. 2016. № 5. PP. 35–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tsprv_2016_5_8

4. Shcherbak S. V. Procedural guarantees of the debtor's rights in enforcement proceedings / S. V. Shcherbak // *Legal Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*. 2011. № 1. PP. 35–38.
5. Vintsislavska M. V. Problematic issues of search for the debtor, his property and the child in the enforcement process / M. V. Vintsislavska // *First International Scientific Conference «Actual problems of theory and practice of notarial, civil, enforcement proceedings: their relationship and interaction»*, (Kyiv, February 21–22, 2013) / for the general ed. Ph.D., prof. S. J. Fursey. K., 2013. PP. 332–334.
6. Shevchuk K. P. Parties to the executive process / K. P. Shevchuk // *Civil procedural thought*. 2017. № 1. PP. 74–77.
7. Autorgov A., Volkov A. Without the will of the claimant to perform can not be reduced: once again on the consolidated enforcement proceedings. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/180956_bezvol-styaguvacha-vikonuvati-ne-mozhna-zvoditi-shche-raz-pro-zvedevikonavche-provadhennya.
8. Spasibo-Fateeva I. V., Pecheny O. P. *Current issues of enforcement proceedings: A practical guide*. Kyiv, 2009. 80 p.
9. Kucher T. M. Proof of the rights of the parties in the executive process / T. M. Kucher // *Scientific Bulletin of Kherson State University*. 2013. № 5. T. 1. PP. 93–95.
10. On Enforcement Proceedings: Law of Ukraine of June 2, 2016 № 1404-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>
11. Annex to the Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings» of June 2, 2016 № 1404-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>
12. Decision of the Kyiv-Sviatoshynskyi District Court of the City of Kyiv of May 10, 2019 in the case № 369/10434/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82263337>
13. Recommendation N Rec (2003) 17 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states «On enforcement» of 09.09.2003.
14. On bodies and persons who carry out enforcement of court decisions and decisions of other bodies: Law of Ukraine of 02.06.2016 № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>
15. Hetmantsev O. V. Amicable settlement in the process of execution of court decisions in civil cases // *Actual problems of the executive process of Ukraine: theory and practice (IV International scientific-practical conference, December 6, 2019, Kyiv)*. Collection of scientific articles / For general. ed. Ph.D., prof. Fursey S. Ya. K.: Publisher Pozdnyshch, 2019. PP. 120–122.
16. Fursa S. Y., Fursa E. I. *Commentary to Art. 175 GIC «World 3 years»*. Civil Procedure Code. scientific and practical commentary. Kyiv: Publisher Fursa S. Ya. : KNT, 2010.
17. Bichkova S. S. Settlement agreement in the process of execution of a court decision in a civil case // *Actual problems of the executive process of Ukraine: theory and practice (IV International scientific-practical conference, December 6, 2019, Kyiv)*. Collection of scientific articles / For general. ed. Ph.D., prof. Fursey S. Ya. K. : Publisher Pozdnyshch, 2019. PP. 113–114.
18. Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
19. Stefanчук M. O. Issues of adaptation of the legislation of Ukraine on the right of an individual to freedom of movement to the standards of the European Union. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/13.pdf

Попко Євген Вікторович
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного приватного права
Інститут міжнародних відносин
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Попко Евгений Викторович
кандидат юридических наук,
ассистент кафедры международного частного права
Институт международных отношений
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Popko Yevgen
PhD, Teaching Fellow of International Private Law Department
Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-7-6206

**СПІВВІДНОШЕННЯ LEX SPORTIVA ТА
МІЖНАРОДНОГО СПОРТИВНОГО ПРАВА**

**СООТНОШЕНИЕ LEX SPORTIVA И
МЕЖДУНАРОДНОГО СПОРТИВНОГО ПРАВА**

**LEX SPORTIVA AND INTERNATIONAL
SPORTS LAW CO-RELATION**

Анотація. Міжнародно-правові норми з регулювання спортивної діяльності на універсальному і регіональному рівні, вироблені державами і міжнародними міжурядовими організаціями, формують комплекс норм, що забезпечують міжнародне співробітництво в галузі спорту – міжнародне спортивне право. Дана стаття присвячена феномену *lex sportiva*, як одному з найважливіших елементів регулювання транскордонних спортивних відносин. Автор розглядає правову природу норм *lex sportiva* та їх місце в системі міжнародного приватного права, а також зумовлює перспективи розвитку розглянутих норм, зачіпаючи актуальні проблеми, пов'язані з їх застосуванням. У статті розглядаються питання співвідношення норм звичаєвого права і норм м'якого права *Lex Sportiva*. Причини виникнення спортивного права обумовлені самим існуванням спорту. Спортивна діяльність, а також у багатьох випадках, проведення спортивних змагань, потребують спеціальних правових норм для нормального функціонування. Наявність спортсменів і офіційних осіб в спорті самостійно або спільно формують норми права забезпечують умови участі в змаганнях, умови проведення спортивних змагань, визначеності і дійсності результату змагань, можливість введення санкцій у разі порушення умов проведення спортивних змагань. Отже, ці правила *Lex Sportiva* разом з нормами звичаєвого права складають спортивне право. У випадках, коли виникає колізія норм права в спорті, правила, що регулюють спортивні змагання, а також спортивні норми права превалюють над звичайними нормами закону, оскільки вони були спеціально прийняті для регулювання спортивних змагань. У спорті діє принцип *Lex specialis derogat legi generali* (лат. «Спеціальний закон скасовує загальний закон»), відповідно до якого спеціальні правила спортивного права превалюють над звичайними правовими нормами.

Ключові слова: *lex sportiva*, міжнародне спортивне право, міжнародно-правові норми, міжнародне співробітництво.

Аннотация. Международно-правовые нормы по регулированию спортивной деятельности на универсальном и региональном уровне, выработанные государствами и международными межправительственными организациями, формируют комплекс норм, обеспечивающих международное сотрудничество в области спорта – международное

спортивное право. Данная статья посвящена феномену *lex sportiva*, как одному из важнейших элементов регулирования трансграничных спортивных отношений. Автор рассматривает правовую природу норм *lex sportiva* и их место в системе международного частного права, а также предопределяет перспективы развития рассматриваемых норм, затрагивая актуальные проблемы, связанные с их применением. В статье рассматриваются вопросы соотношения норм обычного права и норм мягкого права *Lex Sportiva*. Причины возникновения спортивного права обусловлены самим существованием спорта. Спортивная деятельность, а также во многих случаях проведение спортивных соревнований нуждаются в специальных правовых нормах для нормального функционирования. Наличие спортсменов и официальных лиц в спорте самостоятельно или совместно формирующих нормы права обеспечивают условия участия в соревнованиях, условия проведения спортивных соревнований, определенности и действительности результата соревнований, возможности введения санкций, в случае нарушения условий проведения спортивных соревнований. Следовательно, эти правила *Lex Sportiva* вместе с нормами обычного права составляют спортивное право. В случаях, когда возникает коллизия норм права в спорте, правила, регулирующие спортивное соревнование, а также спортивные нормы права превалируют над обычными нормами закона, поскольку они были специально приняты для регулирования спортивных соревнований. В спорте действует принцип *Lex specialis derogat legi generali* (лат. «специальный закон отменяет общий закон»), в соответствии с которым специальные правила спортивного права превалируют над обычными правовыми нормами.

Ключевые слова: *lex sportiva*, международное спортивное право, международно-правовые нормы, международное сотрудничество.

Summary. International legal norms for the regulation of sports activities at the universal and regional level, developed by states and international intergovernmental organizations, form a set of norms that ensure international cooperation in the field of sports – international sports law. This article is devoted to the phenomenon of *lex sportiva*, as one of the most important elements in the regulation of cross-border sports relations. The author examines the legal nature of the *lex sportiva* norms and their place in the system of private international law, and also predetermines the prospects for the development of the norms in question, touching upon the current problems associated with their application. The article examines the relationship between customary law and soft law – *Lex Sportiva*. The reasons for the emergence of sports law are due to the very existence of sports. Sports activities, as well as in many cases the holding of sports competitions, require special legal regulations for the normal functioning. The presence of athletes and officials in sports, independently or jointly forming the norms of law, ensures the conditions for participation in competitions, the conditions for holding sports competitions, the certainty and validity of the result of the competition, the possibility of imposing sanctions in case of violation of the conditions for holding sports competitions. Consequently, these *Lex Sportiva* rules, together with customary law, constitute sports law. In cases where there is a conflict of law in sport, the rules governing sporting competition as well as sporting rules of law prevail over ordinary rules of law as they have been specifically adopted to regulate sporting events. In sports, the principle *Lex specialis derogat legi generali* (Latin «a special law cancels a general law») is in force, according to which the special rules of sports law prevail over ordinary law.

Key words: *lex sportiva*, international sports law, international legal norms, international cooperation.

Постановка проблеми. Вже протягом багатьох років спорт, як система певних соціокультурних цінностей, відіграє значну роль у підтримці гармонії життя суспільства, а також служить інструментом *soft law* (або «м'якого права») в дипломатії багатьох країн. У зв'язку з цим є важливим досліджувати і удосконалювати правове регулювання спортивних відносин, що ускладнюються за структурою і розширюються в просторі.

Розглядаючи джерела регулювання міжнародних спортивних відносин, крім самостійної галузі спортивного права, на особливу увагу заслуговує система норм *lex sportiva*. В даний час вчені і юристи усього світу ще не готові дати універсальне визначення поняттю *lex sportiva*, проте всі вони погоджуються з фактом існування цього правового феномена. Термін *lex sportiva* спочатку вводився в обіг для

визначення нової форми регулювання сфери спорту, яка формувалася в межах арбітражної процедури Спортивного арбітражного суду (англ. Court of Arbitration for Sport або, далі — CAS) в м. Лозанна (Швейцарія). З плином часу твердження *lex sportiva* позитивно позначилося на визнання CAS як впливового судового органу в сфері спорту. Незабаром значення норм *lex sportiva* значно розширилося, ускладнилася внутрішнє ядро самої концепції, однак рішення CAS так і продовжують формувати концепцію *lex sportiva*.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Якщо ми звернемось до наукових праць авторів у галузі міжнародного спортивного права, то слід зазначити наступні визначення поняття і правової природи норм *lex sportiva*. Так, напевно, найвідоміший вчений та дослідник міжнародного спортивного права,

професор спортивного права Афіньського університету Д. П. Панагіотополос визначає *lex sportiva* як «систему для застосування спортивних нормативних правил на міжнародному спортивному рівні, що є особливого роду правовим порядком, який має свій власний юридичний орган CAS, метою якого є захист і забезпечення застосування його положень» [1, с. 2190]. Інший всесвітньо відомий науковець Л.В.П. де Олівейра в своїх працях відзначає, що в систему норм *lex sportiva* крім рішень CAS, слід включати й норми, правила міжнародних спортивних організацій, на підставі яких саме арбітри і виносять свої рішення [2]. У пострадянській доктрині визначення *lex sportiva* дається видатним вченим в галузі спортивного права, С.В. Алексеевим: «... це система обов'язкових взаємопов'язаних норм, що характеризуються спільністю і специфічністю предмета правового регулювання, міжнародною спортивною діяльністю, що має спеціальні методи принципи і джерела, яка встановлює відповідальність за порушення цих норм, а також володіє певною автономністю в системі загального міжнародного права за умови, що виділення такої групи обумовлено зацікавленістю міжнародного співтовариства в більш ефективному регулюванні відповідного комплексу міжнародних відносин» [3, с. 356]. Л. І. Захарова вважає, що *lex sportiva* — це «сукупність правил поведінки, вироблених національними і міжнародними неурядовими організаціями Олімпійського руху, які отримують широке визнання, принаймні серед тих, хто демонструє намір брати участь у спортивній діяльності» [4, с. 63–64].

Формулювання цілей статті. Автор у статті за мету ставить розібратися із походженням самого терміну «*Lex Sportiva*» та дослідити його природу. Автор вважає за необхідне порівняти між собою поняття «*Lex Sportiva*» та «*Lex Mercatoria*», а також співвіднести міжнародне спортивне право із *lex sportiva*.

Виклад основного матеріалу. Термін «*Lex sportiva*» не є автентичним латинським терміном, це неологізм, штучно створений в наш час за аналогією до середньовічного терміну «*Lex mercatoria*». «*Lex mercatoria*» — це система нормативних приписів у галузі комерційних відносин, що використовувалася торговцями по всій Європі в середньовічний період, вона мала багато схожого з англійським загальним правом (як системою правових звичаїв та актуальної судової практики), застосовувалася в системі торгових судів вздовж головних торговельних шляхів та функціонувала як міжнародне право торгівлі. Нині «*Lex mercatoria*» — це сукупність правил поведінки, вироблених учасниками

міжнародного торгового обігу в процесі здійснення своєї діяльності, що застосовуються під час розгляду спору міжнародним комерційним арбітражем.

У *lex mercatoria* та *lex sportiva* є, як мінімум, три загальні схожі риси. По-перше, вони виводяться за рамки конкретної правової системи — міжнародної або національної. *Lex sportiva*, як і *lex mercatoria*, являє собою окрему регулюючу систему, яка не може бути однозначно названа ні міжнародно-правовою, ні внутрішньодержавною [5, с. 129]. По-друге, вони включають в свій склад норми неправового характеру, за допомогою яких здійснюється саморегулювання певних об'єднань, тільки в разі *lex mercatoria* мова йде про норми, що беруть свій початок у середньовічних правилах поведінки, які склалися в результаті багато в чому стихійній практик купецьких гільдій, а в разі *lex sportiva* — у корпоративних нормах, створених в результаті цілеспрямованої діяльності численних організацій Олімпійського руху. По-третє, і *lex mercatoria*, і *lex sportiva* припускають використання автономних способів нормативного регулювання та вирішення спорів. У *lex mercatoria* спостерігається відмова від традиційного правового інструментарію (зокрема, від колізійних принципів міжнародного приватного права) на користь «позанаціональних», «автономних» способів регулювання та ліквідації спорів. Теорія *lex mercatoria* отримала широке застосування в практиці міжнародних арбітражних судів у Франції, Швейцарії, Нідерландах, Швеції, США та інших країнах Заходу. У разі *lex sportiva* бачається можливим говорити не просто про окремі автономні способи, а про повну автономність дозволу спортивних суперечок в CAS.

Між *lex sportiva* і *lex mercatoria* існує, як мінімум, одна помітна відмінність. Основу *lex mercatoria* забезпечують такі неписані правила поведінки, як звичаї ділового обороту. *Lex sportiva* ґрунтується не на звичаях, що виникають на низовому рівні в неформальному спілкуванні, а на писаних нормах, закріплених на вищому рівні пірамідальної системи — в статутах і регламентах спортивних організацій. Про більший ступінь інституціоналізації в світі міжнародного спорту каже й впровадження у 1983 р. з ініціативи МОК єдиного для всього Олімпійського руху Спортивного арбітражного суду у Лозанні.

Підходи до тлумачення терміну *lex sportiva* дозволяють простежити важливу характерну рису цієї системи норм — автономність. У науковій літературі даний факт був детально розглянутий А. І. Понкиною. Наприклад, держава за замовчуванням легітимізує велику силу *lex sportiva* (в порівнянні з нормативними правовими актами) для

спортивних єдиноборств, коли заподіяння шкоди здоров'ю суперника не тягне кримінально-правової або цивільно-правової відповідальності (якщо були дотримані спортивні правила поєдинку, встановлені у відповідному виді спорту) [6, с. 54–55]. Властива риса автономності, таким чином, відкриває нове поле для дискусій щодо правової природи феномена *lex sportiva*, оскільки надмірна свобода його застосування буде призводити до обмеження прав суб'єктів спортивних відносин. Про це ж говорить й в своїх наукових роботах Том Сербі, який детально розглянув питання, що виникає у зв'язку з цим, а саме — питання корупційності. Воно впливає з так званої «вседозволеності» норм *lex sportiva*, яке практично не приділяє увагу відповідальності, передбаченої для суб'єктів спорту [7].

Таким чином, система нормативного регулювання в галузі спорту включає два великих і самостійних блоки:

- 1) спортивне право, як систему нормативно-правового регулювання;
- 2) *lex sportiva* як комплекс іншого, неправового нормативного регулювання, що включає автономне від національних правових систем саморегулювання відносин в галузі спорту суб'єктами спорту, локально-корпоративне регулювання в сфері спорту і т.д.

Конкретні особливості спортивного правопорядку, такі як *Lex Sportiva*, мають вирішальне значення для забезпечення визначення широкомасштабної конкретної правової природи в даній галузі. Це правовий порядок, який включає в себе прийнятий державний закон і закон, прийнятий національними і міжнародними органами, що представляють організований спорт. Ці органи діють у відповідності до стандартів спортивних федерацій і в контексті автономії, наданої таким органам, що функціонують в рамках держави, у відповідності із субординацією, і на міжнародному рівні у вигляді особливих відносин, що пов'язують їх з відповідною міжнародною спортивною федерацією або МОК (Міжнародний Олімпійський Комітет). Закон не є, по суті, національним законодавством [8], але створюється таким чином, щоб його можна було застосовувати у національному спортивному правовому напрямку.

Однак особливістю *Lex Sportiva* є те, що він зачіпає ряд питань:

- 1) про застосування його положень в кожному національному спортивному правопорядку;
- 2) про вирішення конфліктів, які виникають щодо того, які права будуть переважати, і з якої причини. Більш того, необхідний спеціальний аналіз юрисдикції *Lex Sportiva* [9].

Lex Sportiva, як система для застосування спортивних нормативних правил на міжнародному спортивному рівні, є особливого роду правовим порядком, який має свій власний юридичний орган, CAS у Лозанні, метою якого є захист і забезпечення застосування його положень. Таким чином, питання про санкції, введення, реалізацію та виконання рішень третейського суду та питання про його інтеграцію у систему національних юрисдикцій має першочергове значення.

Lex sportiva — це практика укладання договорів, яка виходить за межі національних кордонів і перетворює лише виробництво національного права на глобальне. *Lex Sportiva* складається з Олімпійської хартії, Кодексу WADA та підзаконних актів, правил та положень міжнародних та національних спортивних органів, які покладають обов'язкові права та обов'язки на приватних суб'єктів міжнародної спортивної спільноти. Як тільки ці договори вимагають транснаціональної дії, вони відриваються від будь-якого раніше існуючого правового порядку; однак це не є фатальним для їх існування. Юридичне джерело їх повноважень впливає з їх власної перевірки, яка остаточно оцінюється та перевіряється за допомогою процесу зовнішнього арбітражу, який передбачений самими договорами. Офіційний та організований закон виникає з цього процесу та функціонально є еквівалентним закону, що виробляється національними правовими системами.

Висновки. Таким чином, *lex sportiva* слід визначити як приватну автономну систему норм права, яка ґрунтується на рішеннях CAS і до складу якої входять принципи, звичаї і норми міжнародних спортивних федерацій та організацій, що регулюють правовідносини, що складаються в сфері спорту. Функціонування CAS підтверджує існування міжнародної сфери регулювання спортивних правових відносин, а схильність спортивних органів до саморегулювання і автономії знайшло прояв у концепції *lex sportiva*, яка з року в рік підтверджує свою актуальність та значимість.

Сьогодні спортивна діяльність і проведення відповідних заходів потребують спеціальних правових норм для свого нормального функціонування і ефективного розвитку.

Участь спортсменів і провідних спортивних діячів, що спільно формують норми права, забезпечить ефективний облік:

- 1) заходів відповідності між конкурентами;
- 2) умов участі в змаганнях;
- 3) формату проведення вільних спортивних змагань;
- 4) визначеності і дійсності результату змагання;
- 5) доступності умов участі в змаганнях;

- 6) надійності і обґрунтованості результату;
7) гарантії введення санкцій у разі порушень умов проведення спортивних змагань.

Зважаючи на вказані причини, зазначені норми права разом з нормами звичаєвого права складають Lex Sportiva — спортивне право. У випадках, коли виникає колізія норм права в спорті, правила, що регулюють спортивне змагання, а також спортивні

норми права превалюють над звичайними нормами закону, оскільки вони були спеціально прийняті для регулювання спортивних змагань. Загальний принцип *lex specialis derogat legi generali* в повній мірі відноситься до Lex Sportiva — спортивному праву, відповідно до якого спеціальні спортивні правила превалюють над звичайними правовими нормами.

Література

1. Панагиотополос Д. П. Перспективы развития спортивного права и Lex Sportiva / Перевод с англ. О. А. Шевченко, Е. А. Кашехлебова // Актуальные проблемы российского права. 2014. No10(47). С. 2187–2196.
2. De Oliveira L. V.P. Lex sportiva as the contractual governing law // Int Sports Law J (2017) 17: 101–116. URL: <https://doi.org/10.1007/s40318-017-0116-5>
3. Алексеев С. В. Международное спортивное право: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям 030500 «Юриспруденция» и 032101 «Физическая культура и спорт» / Под ред. Крашенинникова П. В. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. 895 с.
4. Захарова Л. И. «О спорт, ты — мир!». Роль международного права, lex sportiva и lex olympica в регулировании международных спортивных отношений. 2-е изд, перераб. и доп. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing: монография. М.: ГИ «Центральная типография», 2015. 277 с.
5. Goldman B. The Applicable Law: General Principles of Law — the Lex Mercatoria // Contemporary Problems in International Arbitration / J. M. Lew (ed.). London: Martinus Nijhof, 1987. P. 116; Stathopoulos M. (speech) in Sports and European Community Law. PP. 23–24. Cited in Panagiotopoulos D. Sports Law. Lex Sportiva and Lex Olympica. Theory and Praxis. AthensKomotini, 2011. P. 129.
6. Понкина А. И. Автономность спорта: теоретико-правовое исследование // Комиссия по спортивному праву Ассоциации юристов России; Национальное объединение спортивных юристов Российской Федерации. Серия: «Актуальные проблемы спортивного права». М.: НОСЮ, 2013. 102 с.
7. Serby T. Sports Corruption: Sporting Autonomy, Lex Sportiva and the Rule of Law // The Entertainment and Sports Law Journal. (2017) 15: 2, PP. 1–9. URL: <https://doi.org/10.16997/eslj.204>;
8. Panagiotopoulos D., Xristofilli T. International Law and Lex Sportiva // International Sports Law Review / Pandektis. 2006. Vol. 6. No 1/2. P. 11–13; см. также: Panagiotopoulos D. Sports Law. 2005. P. 102.; Paboukis Ch. Lex Mercatoria as applicable law in the international contractual obligations (in Greek). Athens, 1996. P. 103 et seq;
9. Щодо питання про національне та міжнародне спортивне право та юрисдикцію Lex Sportiva див: Panagiotopoulos D. Sports Law II: Sports Jurisdiction (in Greek). Athens, 2006. P. 93 et seq., 143 et seq.

References

1. Panagiotopolos D. P. Prospects for the development of sports law and Lex Sportiva / Translated from English. O. A. Shevchenko, E. A. Kashekhlebova // Actual problems of Russian law. 2014. No10 (47). PP. 2187–2196.
2. De Oliveira L. V.P. Lex sportiva as the contractual governing law // Int Sports Law J (2017) 17. PP. 101–116. URL: <https://doi.org/10.1007/s40318-017-0116-5>
3. Alekseev SV International sports law: a textbook for university students studying in the areas 030500 «Jurisprudence» and 032101 «Physical culture and sports» / Ed. Krashenninnikova P. V. M. : UNITI-DANA, 2015. 895 p.
4. Zakharova L. I. «About sport, you are the Peace!» The role of international law, lex sports and lex olympica in the regulation of international sports relations. 2nd ed, rev. and add. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing: Monograph. M. : GI «Central Printing House», 2015. 277 p.
5. Goldman B. The Applicable Law: General Principles of Law — the Lex Mercatoria // Contemporary Problems in International Arbitration / J. M. Lew (ed.). London: Martinus Nijhof, 1987. P. 116; Stathopoulos M. (speech) in Sports and European Community Law. PP. 23–24. Cited in Panagiotopoulos D. Sports Law. Lex Sportiva and Lex Olympica. Theory and Praxis. AthensKomotini, 2011. P. 129.

6. Ponkina A. I. Autonomy of sport: theoretical and legal research // Commission on Sports Law of the Russian Lawyers Association; National Association of Sports Lawyers of the Russian Federation. Series: «Actual problems of sports law». M.: NOSYU, 2013. 102 p.

7. Serby T. Sports Corruption: Sporting Autonomy, Lex Sportiva and the Rule of Law // The Entertainment and Sports Law Journal. (2017) 15: 2. PP. 1–9. URL: <https://doi.org/10.16997/eslj.204>

8. Panagiotopoulos D., Xristofilli T. International Law and Lex Sportiva // International Sports Law Review / Pandektis. 2006. Vol. 6.No 1/2. PP. 11–13; see also: Panagiotopoulos D. Sports Law. 2005. P. 102. Paboukis Ch. Lex Mercatoria as applicable law in the international contractual obligations (in Greek). Athens, 1996. P. 103 et seq.

9. Law on the national and international sports law and jurisdiction Lex Sportiva div: Panagiotopoulos D. Sports Law II: Sports Jurisdiction (in Greek). Athens, 2006. P. 93 et seq., 143 et seq.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 7 (29)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2020

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.07.2020. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 9,53. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.